

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՒՄԸ

*պատմվածքների, հեքիաթների,
գրույցների, բանաստեղծությունների,
փաստական նյութերի միջոցով*

*Ուսումնասօժանդակ ձեռնարկ
հասարակագիտական բնագավառի
առարկաների ուսուցիչների, դասղեկների
և կազմակերպիչների համար*

17
9663

Ch

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆ ԴՈՒՄԸ

պատմվածքների, հեքիաթների, զրույցների,
բանաստեղծությունների,
փաստական նյութերի միջոցով

Ուսումնասովանդակ ձեռնարկ
հասարակագիտական բնագավառի առարկաների
ուսուցիչների, դասղեկների և կազմակերպիչների համար

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ – 2016

ՀՏԴ 37.016:94(479.25)(07)

ԳՄԴ 74.266.3 ց7

Հ 282

Կազմեց ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄՅԱՆԸ
Համագործակցությամբ՝ ԹԵՀՄԻՆԱ ՔՈՉԱՐՅԱՆԻ

Հ 282 Հայոց ցեղասպանության դասավանդումը պատմվածքների, հեքիաթների, զրույցների, բանաստեղծությունների, փաստական նյութերի միջոցով: Ուսումնա-
օժանդակ ձեռնարկ հասարակագիտական բնագավառի առարկաների ուսուցիչ-
ների, դասղեկների և կազմակերպիչների համար/Կազմեց Ռուբինա Փիրումյանը՝
Թեհմինա Քոչարյանի համագործակցությամբ.— Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2016.—
164 էջ:

Ձեռնարկում դասերի ձևով ներկայացված է Օսմանյան կայսրությունում տեղի
ունեցած Հայոց ցեղասպանությունը՝ համապատասխանեցված դասաձևագրերին՝ ըստ
թեմաների և դասանյութերի: Նախատեսված է 1-9-րդ դասարանների համար: Կարող է
օգտակար լինել ինչպես դասվարների, դասղեկների, կազմակերպիչների, այնպես էլ
պարմության, հասարակագիտության, հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչների
համար:

ՀՏԴ 37.016:94(479.25)(07)

ԳՄԴ 74.266.3 ց7

ISBN 978-9939-68-513-7

© Փիրումյան Ռ., 2016

© «Զանգակ-97» ՍՊԸ, 2016

11-9663ա/կ

Պետականության ամրապնդումը և հայ
ժողովրդի ազգային նկարագրի կայացումն
ու պահպանումն ապահովելու ամենից ազ-
դու միջոցը մտածված, ծրագրված և մանկա-
վարժական ու մեթոդաբանական սկզբունք-
ներով պարզաստված ազգային լիակատար
դաստիարակությունն է, որը պիտի կիրարկ-
վի դպրոցական առաջին իսկ դասարանից:

Որպես մի ժողովուրդ, որի դեմ կատարված անմարդկային անարդա-
բությունը՝ Հայոց ցեղասպանությունը, անհատույց և անպարիժ է մնացել,
որպես մի ժողովուրդ, որի առօրյա կյանքի, ազգային ինքնության և հավա-
քական հոգեբանության վրա առկա է ազդեցությունը այդ իրողության, և
վերջապես, որպես մի երկիր, որի հարևան երկրների հետ ունեցած հարա-
բերությունների և նույնիսկ պետական արտաքին քաղաքականության մեջ
նրա ժողովրդի աղետալի անցյալի սրվերն է ձնշում, մենք պարտավոր ենք
կրթական համակարգի միջոցով անդրադառնալ ազգային շահերին, ար-
ժեքներին ավելի, քան ցանկացած այլ երկիր:

Ելնելով այս իրողությունից՝ նպատակահարմար է նկատում հայոց լեզ-
վի, գրականության, պարմության և այլ հասարակագիտական առարկա-
ների շրջանակներում գրագետ և մեթոդապես հիմնավորված ձևով, հաշվի
առնելով տարիքային առանձնահատկությունները, առանձին անդրադառ-
նալ Հայոց ցեղասպանության հարցերին և իրականացնել նպատակադիր
ուսուցում այդ ոլորտում:

Սույն մեթոդական նյութը տարիների փորձի և ուսումնասիրություն-
ների արդյունք է: Հեղինակը հաշվի է առել միջազգայնորեն ընդունված
միտումները ցեղասպանությունների մասին ուսուցման գործում, տարի-
քային առանձնահատկությունները և ուսումնական նյութերի իմաստավոր-
ումներն ազգային համատեքստում: Այն կազմված է այնպես, որ չի կարող
հակառակ ազդեցություն ունենալ աշակերտի գիտակցության վրա և
վրանգել նրա հոգու անդորրը:

Հավատում եմ, որ այստեղ ներկայացված ուսումնաստեղական ձեռնարկն
իր առաջադրած հարուկ նյութերով և մեթոդաբանությամբ լավագույնս
կկատարի մեր կողմից ակնկալվող դերը և կծառայի իր նպատակներին:

ԼԵՎՈՆ ՄԿՐՏՅԱՆ

ՀՀ կրթության և գիտության նախարար

ՆԱԽԱԲԱՆ

Խոսք ուսուցիչներին

Յուրաքանչյուր ապրիլ ամիս, երբ Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակը ոգեկոչող հանդիսությունները լցնում են մթնոլորտը, երբ զգացումներն ավելի են սրվում ու Մեծ եղեռնի վերազարթնած հուշերի ճնշումը ավելի զգալի է դառնում, երբ ծաղիկներ առած, մեր փոքրիկների ձեռքից բռնած դեպի Մեծ եղեռնի հուշակոթող ենք քայլում, նույն հարցը գալիս է նեղելու մեզ: Հայ մանուկին և պատանուն ինչպես ասել մեր աղետալի անցյալի մասին՝ տանը կամ դասարանում: Ինչպես արժարժե՞լ հայ ժողովրդի դեմ կատարված սոսկալի անարդարությունը, որ իր ազդեցությունն է թողել և շարունակում է թողնել մեր հավաքական կյանքի վրա: Թեման արժարժե՞ք, թե ոչ, հայ մանուկները որևէ կերպով առնչվում են նյութին, հաղորդվում են մեր պատմության այս սև էջին և նրա պարփակած տխուր ու արյունալի տեսարաններին: Նրանց մեջ փոքր տարիքից առաջանում է հետաքրքրություն ինչ պատահեց, ինչպես պատահեց և ինչո՞ւ պատահեց: Ծնող և ուսուցիչ պետք է պատասխանեն այս հարցումներին: Բայց ինչպես: Որոշ ծնողներ կամ ուսուցիչներ երեխաների հոգեկանը չվնասելու համար ոչինչ չեն ասում: Անպատասխան թողնված այս խորհրդավոր հարցը կարող է անորոշ մտահոգության, նույնիսկ ընդվզումի պատճառ դառնալ: Ուրիշներն էլ երեխայի տարիքին անհարմար բացատրություններով անցանկալի տպավորություն են թողնում նրա վրա, իսկ դա կարող է չափազանցված հակազդեցության պատճառ դառնալ, կամ հարատև սարսափ, շրջապատի նկատմամբ կասկած և անվստահություն, նույնիսկ թեմայի շուրջ անզգա անտարբերություն առաջացնել:

Ո՞րն է հավասարակշռված և երեխայի տարիքին հարմար ծրագրված փոխանցումը Հայոց ցեղասպանության՝ որպես անկյունաքարձը մեր պատմության, որպես պատճառը, հետևանքը մեր այսօրվա ազգային լինելիության: Ո՞րն է հավասարակշռված ու հարմարագույն մեթոդաբանությունը, որով հնարավոր կլինի պահպանել փոխանցման իմաստն ու նպատակը՝ առանց անհարիր մոտեցումներով հակառակ ազդեցություններ թողնելու, առանց վտանգելու երեխայի մեջ ձևավորվող առողջ հոգին և ստվերի տակ առնելու հետապնդված իմաստն ու նպատակը: Ահա այս մտահոգություններն են, որոնք խթան հանդիսացան և ծնունդ տվեցին այս ձեռնարկին:

Մասնագետների քննարկումները և ընդհանրապես ցեղասպանության ուսումնական այլ օրինակների շուրջ կատարված խոր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ցեղասպանության մասին կարելի է խոսել բոլոր տարիքի երեխաների հետ, եթե մոտեցումը ճիշտ լինի, եթե նյութը տարիքին համապատասխան լինի: Օգտվելով նմանօրինակ անցյալ ունեցող ժողովուրդների իրենց աղետալի անցյալը սերունդներին փոխանցելու փորձից՝ եկանք այն եզրակացության, որ հատկապես ցածր դասարաններում «ցեղասպանություն» բառը հասկացության ընկալումը դյուրացնելու համար, նախ պետք է մատուցել որոշ ավելի պարզ հասկացություններ, ինչպես օրինակ՝ «Համագործակցություն և հարատև աշխատանք», «Բարեկամություն և փոխադարձ հարգանք», «Արդարություն», «Ազատություն», «Իրավունքներ և պատասխանատվություններ» և այլն: Այդ թեմաներն ընդգրկված են այս ձեռնարկում և յուրաքանչյուրի համար առաջարկված է բովանդակային նյութ (պատմվածք, հեքիաթ, զրույց, կամ բանաստեղծություն) և դրան կից՝ այդ նյութը դասավանդելու մեթոդներ

ու միջոցներ: Թեմաները կարելի է դասավանդել տարվա ընթացքում, ըստ ուսուցչի կամ դասղեկի հայեցողության: Ապա՝ ապրիլ ամսին անցնել դարձյալ աշակերտի տարիքին հարմար ուղղակի ցեղասպանությանն առնչվող նյութին:

Նման դաստիարակություն անհրաժեշտ է մեզ հայերիս թե՛ Սփյուռքում և թե՛ Հայաստանում, իհարկե, նպատակադրված և ճիշտ մեթոդաբանությամբ: Իսկ նպատակն այն չէ, որ զոհի հոգեբանություն ներշնչենք երեխային, որ ստորադասության բարդույթ առաջացնենք՝ իբրև փոքր ու խեղճ ազգի, որին տարան ու կոտորեցին: Նպատակն այն չէ, որ սգանք, լացենք ու լացացնենք: Նպատակը արդար պահանջատիրություն ներշնչելն է:

Մեր ժողովրդի դեմ հսկայական անարդարություն է կատարվել, և այդ անարդարությունը՝ համաշխարհային իմաստով անմարդկային ոճիրը, աշխարհին ճանաչել տալու և մեր արդար դատը խլելու համար պետք է պայքարենք ազգովի, փոքրից մեծ: Պետք է այնպիսի սերունդ դաստիարակենք, որ այդ դատի լուծումը դառնա ազգային գերագույն նպատակ, և դա պիտի սկսենք հենց ցածր դասարանների նստարաններից:

Իսկ այդ նպատակին հասնելու նախադրյալները պետք է լինեն՝

- Զգուշանալ երեխայի մեջ թերաթեքության բարդույթ առաջացնելուց. խուսափել այն գաղափարից, թե՛ «մենք փոքր ու խեղճ ազգ ենք, մեզ վրա տիրեցին, ու երբ մենք փորձեցինք մեր իրավունքները պաշտպանել, քշեցին մեզ ու ոչխարի պես կոտորեցին»:
- Ցեղասպանությունը կատարվել է թուրքերի ձեռքով, բայց ճիշտ չէ երեխային մի ամբողջ ժողովրդի դեմ ատելություն ներշնչելը:
- Որքան էլ, որ խոսելու լինենք մեր անմեղ զոհերի մասին, պիտի կարողանանք խուսափել զոհի հոգեբանությունից և այդ անառողջ հոգեբանությունը երեխայի մեջ սերմանելուց: Մենք այսօր հաղթող ազգ ենք և պահանջատեր:
- Եվ վերջապես, մատուցումը պիտի կատարվի սառն, տրամաբանորեն և առանց սուգ ու լացի:

Այս ուսումնառական դեռնարկը պատրաստված է 2010-ից ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կայքէջում, dasagir.am հասցեում «Հայրենագիտական գրականություն» բաժնի տակ տեղադրված, իմ պատրաստած «Հայոց ցեղասպանություն, դասավանդման ծրագիր դպրոցական բոլոր դասարանների համար» էլեկտրոնային ձեռնարկի հիման վրա և խտացնում է այդ ձեռնարկում ուսուցիչներին ուղղված առաջադրանքները: Ներկա ձեռնարկի նպատակն է օգտակար լինել ուսուցիչներին և օգնել նրանց որոշելու, թե «Հայոց ցեղասպանություն» թեմայի մասին խոսելիս, աշակերտներին ինչ ասել, որքան և ինչպես ասել:

Ռ. Փ.

ԲԱՅԱՏՐԱԳԻՐ

Ձեռնարկում ընդգրկվել են հետևյալ թեմաները և դասանյութերը, որոնցից յուրաքանչյուրի համար տրված է դասածրագիր (դասի պլան):

Մ Ա Ս – 1

ԲԱԺԻՆ 1. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԱՌԱՋԻՆ ԵՎ ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Թեմա 1. Համագործակցություն և հարատև աշխատանք

«Ուս ուսի որ փանք, սարեր շուռ կփանք»

Թեմա 2. Արդարություն

«Ոսկու կարասը»

Թեմա 3. Բարեկամություն (ընկերասիրություն) և փոխադարձ հարգանք

«Երկու այծ»

«Երկու ընկերներ»

Թեմա 4. Եղեռն

«Կակաչները»

ԲԱԺԻՆ 2. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԵՐՐՈՐԴԻՑ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Թեմա 5. Ազատություն

«Կյանքից թանկ բանը»

Թեմա 6. Գթասրտություն և համագործակցություն

«Եղջերուն ու ծառը»

Թեմա 7. Ազնվություն, արդարամտություն

«Ազնիվ փղան»

Թեմա 8. Կորուստ և քաջություն՝ պատճառած ցավը դիմագրավելու

«Հրանտ պապիկն ապրում է հավիտյան»

Թեմա 9. Եղեռն (երրորդ դասարանի համար)

«Գարնանային մի օր»

«Շուշանը»

Թեմա 10. Եղեռն (չորրորդ դասարանի համար)

«Անպարտելի ոգին»

Թեմա 11. Եղեռն (հինգերորդ դասարանի համար)

«Տանտանը»

«Պզտիկ հերոսը»

«Հեռավոր, բայց սրտակից բարեկամը»

«Դերենիկը»

Մ Ա Ս – 2

ԲԱԺԻՆ 1. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

12. Հայ ժողովուրդը ազատագրման հույսով պայքարի է դիմում
13. Հայոց ցեղասպանության պարմությունից
14. Ընթերցում – Ավերիս Ահարոնյանի «Հազրեն»

ԲԱԺԻՆ 2. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

15. Ինչպես գործադրվեց Հայոց ցեղասպանությունը
16. Ինքնապաշտպանական կոիվներ
17. Ընթերցում – Մուշեղ Իշխանի «Սարսափի գիշեր»

ԲԱԺԻՆ 3. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

18. Անպարիժ մնացած ոճրագործների դատաստանը
19. Թուրքերն ուրանում են Հայոց ցեղասպանությունը
20. Ընթերցում – Լևոն Բաշալյանի «Ցեղին ծայնը» և Սարմենի «Հայրենի տուն»

ԲԱԺԻՆ 4. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

21. Մշակութային ցեղասպանություն
22. Հայասպանության հարցը Միավորված ազգերի կազմակերպության մեջ
23. Ընթերցում – Շահան Շահնուրի «Հայոց զանգակները» և Արամ Անտոնյանի «Բան չկա»
24. Օրինակներ 20 –րդ դարի ցեղասպանություններից և մարդկային իրավունքների մեծածավալ խախտումներից

Յուրաքանչյուր պատմվածք աշակերտի համար մի հնարավորություն է յուրացնելու Հայոց ցեղասպանության մեկ երեսը՝ իր պարփակած թեմաներով:

Այսպիսով, աստիճանաբար աշակերտները որոշակի գաղափար կունենան հայ ժողովրդի պատմության այս տխուր ու աննկարագրելի էջի մասին, որն էլ կանվանեն «**Ցեղասպանություն**» բառի լայն իմաստը լիովին ըմբռնելով:

Այս ձեռնարկը պատրաստված է առաջինից իններորդ դասարաններում սովորող աշակերտների տարիքային լեզվահմացության և մտավոր կարողության մակարդակը նկատի ունենալով: Ավագ դպրոցի աշակերտների համար խորհուրդ է տրվում պարապել «Հայկական հարցի պատմություն» դասագրքով և օգտագործել դասագրքին կից ուսուցչի ուղեցույց և աշխատանքային տետր ձեռնարկները:

ՄԱՍ I

ԲԱԺԻՆ 1. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԱՌԱՋԻՆ ԵՎ ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1

ՀԱՍԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՐԱՏԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

✧ ✧ ✧

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Ուս ուսի որ տանք, սարեր շուռ կտանք» (ժողովրդական զրույց)

Դասանյութը պատրաստված է «Ուս ուսի որ տանք, սարեր շուռ կտանք» ժողովրդական զրույցի հիման վրա:

Ուսուցչի ուշադրությունը հրավիրում ենք այն հանգամանքի վրա, որ զրույցի վերջին խրատական եզրակացությունը «Թշնամիդ, թեկուզ մրջյուն լինի, մի արհամարհիր», նպատակադրված թեմայի շրջագծում չի շեշտված: Այստեղ շեշտը պետք է դնել առանց հուսահատվելու, համագործակցաբար հարատև աշխատանքի վրա: Դասաձրագիրն արդեն խոսում է այդ մասին: Ուսուցիչը պետք է շեշտի, թե ինչպես հայերն իրենց հայրենիքից և ծննդավայրից դուրս կարողացան հարատևել, իրար օգնելով, դպրոցներ, եկեղեցիներ և միություններ կազմելով՝ իրար շուրջ հավաքվեցին ու հայ մնացին: Մենք էլ պետք է շարունակենք մեր նախորդների գործը, պետք է հայ մնանք և փաստենք թուրքերին, որ թեև մեզանից թվով շատ էին, բայց մեզ չկարողացան ոչնչացնել: Մենք կանք և թուրքերի գրաված մեր հայրենիքը հետ պետք է պահանջենք: Հայերն այսօր ապրում են Հայաստանում և աշխարհի շատ երկրներում և եթե իրար միանան, խելք խելքի տան, համագործակցեն, կարող են շատ բաներում հաջողել, աշխարհում առաջանալ, հզոր ազգ դառնալ ու մեծ թշնամուն հաղթելու հնարը գտնել:

ՈՒՍ ՈՒՍԻ ՈՐ ՏԱՆՔ, ՍԱՐԵՐ ՇՈՒՌ ԿՏԱՆՔ

Սողոմոն թագավորը մի փիղ ուներ: Էնքան հսկա էր, որ ամեն ինչ ոտնատակ էր տալիս: Բայց քանի որ թագավորի սիրած փիղն էր, անպատիժ էր մնում: Մեծ վնաս էր հասցնում էս հսկան, մանավանդ մրջյուններին: Պառկում ու մի քանի մրջնապալատ միանգամից էր ավերում, ոտը դնում ու մի պալատ մրջյուն էր ջնջում, կնճիթով քաշում ու մի պալատ էր երկինք փչում: Ճարահատյալ՝ մրջյունները գնացին Սողոմոն թագավորի մոտ:

— Իմաստուն թագավորն ապրած կենա,— ասացին,— քո փիղը մեր տներն ավերում, մեր ցեղը ջնջում է, արգելիր:

— Ի՞նչ,— գոռաց,— մրջյունները ղվ են, որ նրանց համար իմ փղի առջև արգելք դնեմ:

Երկրորդ, երրորդ անգամ գնացին գանգատի, թագավորը դարձյալ չլսեց: Եվ տեր թագավորից հույսները կտրած՝ մրջյունները որոշեցին մեծ ժողովի հավաքվել: Եկան աշխարհի բոլոր մրջյունները՝ մեծ ու փոքր, առողջ ու տկար, թույլ ու ուժեղ, անգետ ու գիտուն: Եկան խելք խելքի տվին ու փղին հաղթելու հնարը գտան: Մրջնավարի լուռ՝ գործի կպան ու փղին վայել գերեզման փորեցին:

Ծանր փնչոց ու խուլ ոտնաձայներ եկան՝ մրջյունները սսկվեցին:

Դ՛հփ, դ՛հփ, դ՛հփ – փիղը գալիս էր ավերելու: Ու մին էլ թըմփ... հսկան փոսն ընկավ, ոտքերը տնկեց, մնաց ու մնաց: Օրեր անցան, փիղը չկար: Թագավորը ծառաներին ուղարկեց փնտրելու: Էստեղ փիղ, էնտեղ փիղ՝ փիղը չկար: Մրջյունների մոտից ծանր ժանտահոտ էր գալիս, գնացին տեսան փիղը սատկել է: Ծառաները Սողոմոն Իմաստունին հայտնեցին:

— Մեր թագավորը թող շատ ապրի, մրջյունները թակարդ են սարքել, փիղն ընկել է մեջը, սատկել: Սողոմոն իմաստունը ողբաց իր փղի մահը, ափսոսաց, բայց և մտածեց իրենից հետո եկողների համար:

— Թշնամիդ, թեկուզ մրջյուն լինի, մի՛ արհամարհիր:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Ուս ուսի որ տանք, սարեր շուռ կտանք»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել «հարատև աշխատանք» և «համագործակցություն» հասկացությունները, որոնք կարևոր են, օրինակ՝ որևէ նպատակի հասնելու համար:

Նյութեր և միջոցներ: «Ուս ուսի որ տանք, սարեր շուռ կտանք» ժողովրդական զրույցը:

Հետաքրքրություն ստեղծելու համար (խթանում): «Ուս ուսի որ տանք, սարեր շուռ կտանք» ժողովրդական զրույցը դասարանի առջև կարդալ կամ ցուցադրել համակարգչով: Այս զրույցի նկարագարված և գունավոր տարբերակը կարելի է ներբեռնել «Նախաբան»-ում հիշված կայքէջից:

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը բացատրում է «հարատև աշխատանք» և «համագործակցություն» բառերի իմաստը և զանազան օրինակներ բերում: Ստորև բերված օրինակները կարող են օգտակար լինել:

- Մի շատ դժվար ու նոր մարզանք փորձել ու հաջողել:
- Հիվանդության պատճառով աշակերտը բացակայում է դպրոցից և դասերից հետ է մնում, բայց հարատև (անընդհատ, երկարատև) աշխատանքով ամեն երեկո մի քիչ ավելի երկար աշխատելով կարողանում է հասնել դասարանին:
- Մեկը դրամ է խնայում, ամեն ինչից կտրում և զոհողություններ է կատարում, որպեսզի դրամ հավաքի և իր շատ ցանկացած իրը գնի:
- Աշակերտը երկար ժամեր վարժություն է անում, խաղից ու հաճույքից զրկվում, որպեսզի կարողանա դպրոցի նվազախմբի մեջ ջութակ նվագել:
- Աշակերտը երկար ժամեր ու անընդհատ աշխատում է որևէ առարկայից ստացած իր ցածր թվանշանը բարելավելու համար:
- Աշակերտը համագործակցում է մեկ այլ աշակերտի հետ և միասին պատրաստվում են մասնակցելու դպրոցի գիտական ցուցահանդեսին:
- Մեկն օգնում է տան աշխատանքներին, որպեսզի տան մեջ ամեն ինչ սահուն ընթանա:

- Աշակերտները դասարանում որոշված մի տոնակատարության համար միասնական աշխատանք են կատարում և նպատակ իրագործում:
- Երեխաները միասին համագործակցում են՝ մաքրելու իրենց հարևան զբոսայգին կամ մոտիկ բակը, կամ հարևան գետի կամ ծովի ափը:

Վերջում շեշտել այն իրողությունը, որ հայերն իրենց հայրենիքից կամ ծննդավայրից դուրս ինչպես կարողացան հարատևել, բոլոր դժվարությունները հաղթահարել և նոր կյանք ստեղծել: (Այստեղ կարելի է հիշել 1915 թ. ջարդերից ու տեղահանությունից ազատված և օտար երկրներում հաջողաձև հայերի):

Ուսուցչի այս օրինակները լսելուց հետո աշակերտները իրենք են օրինակներ բերում, ուր իրենք՝

- ա. հարատև (երկարատև, անընդհատ) աշխատել են տանը կամ դպրոցում, բացատրում են, թե ինչ զգացում են ունեցել, երբ երկար ու դժվարին աշխատանքից հետո վերջապես հասել են իրենց նպատակին,
- բ. համագործակցել են ընտանիքի այլ անդամների հետ մի գործ գլուխ բերելու համար,
- գ. համագործակցել են դպրոցում այլ աշակերտների հետ և մի դժվարին պարտականություն հաջողությամբ կատարել:

Անհատական աշխատանք: Աշակերտները բեմադրում են «Ուս ուսի որ տանք, սարեր շուռ կտանք» պատմությունը, ցույց տալու համար, թե ինչպես մրջյուններն, իրար հետ համագործակցելով, կարողացան փղին հաղթել:

Հավելյալ աշխատանք: Աշակերտները հարցազրույց են վարում իրենց ընտանիքի մի չափահաս անդամի հետ, որ պատմում է իր մանկությունից մի դեպք, ուր ինքն արտակարգ կամք է ցուցաբերել կամ մեկի հետ համագործակցելով՝ մի հաջողության է հասել: Ապա, այս պատմածի վրա հիմնված, աշակերտները մի կարճ պատմություն են գրում կամ նկարում (աշակերտները կարող են այս հարցազրույցն անցկացնել՝ նյութ ունենալով օտար երկրներում գաղթական դարձած հայերի կյանքը, թե ինչպես ջարդից հետո վերապրող հայ գաղթականները կարողացան, իրար օգնելով, հարատևել, նոր կյանք ստեղծել ու հաջողել):

«Հարատև աշխատանք»-«համագործակցություն» կոլաժ պատրաստել. աշակերտները հին թերթերից կտրատում են բառեր, նախադասություններ ու նկարներ, որոնք այդ երկու հասկացություններն են խորհրդանշում և դասարանում, դրանք միացնելով, կոլաժ են պատրաստում:

Գնահատում/Արժևորում: Զանազան աշխատանքներին աշակերտների մասնակցությունը չափելով՝ ուսուցիչը արժևորում է, թե որքանով են նրանք ըմբռնել տվյալ հասկացությունները:

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՍԵՂԱՆ (լրացուցիչ նյութ) Մեկ այլ օրինակ համագործակցության կարևորությունը երեխաներին հասկացնելու համար

Օգնենք իրար, որ գործը շուտ վերջացնենք

Ուսուցիչը նախ բացատրում է համագործակցություն բառի իմաստը և օրինակ բերում, թե ինչպես մրջյունները «Ուս ուսի որ տանք, սարեր շուռ կտանք» պատմության մեջ համագործակցեցին, իրար օգնեցին: Հետո, ուսուցիչը հարց է տալիս երեխաներին և հարցումը գրում է գրատախտակին.

Եթե համագործակցենք, կարող ենք ավելի արագ սովորել կամ հանձնարարված որևէ աշխատանք ավելի շուտ ավարտել.

Ուսուցիչը գրատախտակը երկու մասի է բաժանում՝ **Այո** կամ **Ոչ**: Երեխաները երկու բաժանումների տակ գրում են իրենց անունը՝ արտահայտելով իրենց կարծիքը.

Հիմա սկսում ենք աշխատանքը: Պետք է սարքենք սրտիկներով զարդարված կտրոններ: Երեխաների մի խումբ մենակ է աշխատելու. իսկ 9 հոգի մտնելու են համագործակցության մեջ: Մենակ աշխատողները ամբողջ գործը կատարում են մենակ, իսկ համագործակցության խմբի ամեն մի երեխա կատարում է իրեն տրված միայն և հանձնում հաջորդին՝ գործը շարունակելու: Այսպես՝

1. թիվ 1 աշակերտը թղթից 13x8 սանտիմետր քառանկյունիներ է կտրում.
2. թիվ 2 աշակերտը երկու փոքր սրտիկ է կտրում.
3. թիվ 3 աշակերտը երկու փոքր սրտիկ է կտրում.
4. թիվ 4 աշակերտը մեկ մեծ սրտիկ է կտրում.
- 5-6. թիվ 5 և 6 աշակերտները սրտիկները սոսնձում են քառանկյունու վրա.
7. թիվ 7 աշակերտը ստացված կտրոնի վրա գրում է «Սիրո կտրոն».
8. թիվ 8 աշակերտը մեծ սրտիկի վրա սոսինձ է քսում.
9. թիվ 9 աշակերտը սոսնձած սրտիկի վրա փայլ է շաղ տալիս:

Աշխատանքին տրվում է 10 րոպե: Ուսուցիչը հավաքում է կտրոնները և հաշվում, թե նույն ընթացքում քանի կտրոն են սարքել առանձին աշխատողները և քանի կտրոն է սարքել խումբը:

Իհարկե, ուսուցիչը աշակերտներին պետք է տրամադրի սպիտակ և կարմիր թղթեր (սովորական թղթից հաստ, խավաքարտից բարակ), մեծ և փոքր սրտիկների նմուշ (մոդել), մկրատ, սոսինձ, սև մատիտ, շաղ տալիք փայլ:

2

ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Ոսկու կարասը»

ՈՍԿՈՒ ԿԱՐԱՍԸ

Հովհաննես Թումանյան

Ես մեր ծերերից եմ լսել, մեր ծերերը իրենց պապերից, նրանց պապերն էլ իրենց մեծերից, թե մի ժամանակ մի աղքատ հողագործ է լինում, ունենում է մի օրավար հող ու մի լուծ եզ: Ձմեռը էս աղքատ հողագործի եզները սատկում են: Գարունը, վար ու ցանքի ժամանակը որ գալիս է, եզ չի ունենում թե վարի, հողը վարձով տալիս է իր հարևանին: Էս հարևանը վարելու ժամանակ խոփը մի տեղ դնում է ընկնում, դուրս է գալի մի կարաս, մեջը լիքը ոսկի: Եզները լծած թողնում է, վազում է գյուղը՝ հողատիրոջ մոտ:

— Հեյ, աչքդ լուս,— ասում է,— քու հողումը մի կարաս ոսկի դուրս եկավ, արի տար:

— Չէ, ախպեր, էդ իմը չի,— պատասխանում է հողատերը,— հողի վարձը դու տվել ես, դու վարում ես, էն հողում ինչ էլ դուրս գա, քունն է. ոսկի է դուրս եկել, թող ոսկի լինի, էլի քունն է:

Սկսում են վիճել. սա ասում է քունն է, նա՝ թե՛ չէ, քո՛ւ նը: Վեճը տաքանում է, իրար ծեծում են: Գնում են թագավորի մոտ գանգատ: Թագավորը մի կարաս ոսկու անունը լսում է թե չէ, աչքերը չորս է բաց անում:

Ասում է.

— Ոչ քունն է, ոչ դրանը, իմ հողում կարասով ոսկի է դուրս եկել՝ իմն է:

Իր մարդկանցով գնում է, որ հանի բերի: Գնում է կարասի բերանը բաց անել է տալի, տեսնում է ինչ ոսկի, կարասը լիքը օձ...

Ձարհուրած ու կատաղած ետ է գալի: Հրամայում է պատժեն անգետ ռանչ-պարներին, որ համարձակվել են իրեն խաբել:

— Չէ, թագավորն ապրած կենա,— գոռում են խեղճերը,— մեզ ինչո՞ւ ես սպանում. լավ չես տեսել, օձ չկա էտեղ, ոսկի է, ոսկի...

Թագավորը նոր մարդիկ է ուղարկում, որ գնան ստուգեն: Մարդիկը գնում են, ետ գալի, թե՛ ճշմարիտ, ոսկի է:

— Վահ, զարմանում է թագավորը: Ասում է.— Երևի լավ չտեսա, կամ տեսածս էն կարասը չէր:

Վեր է կենում մին էլ գնում:

Կարասը բաց է անում, դարձյալ մեջը լիքը օձ:

Էս ինչ հրաշք է, ինչ միտք ունի, չեն հասկանում:

Թագավորը հրամայում է, հավաքում է երկրի իմաստուններին:

— Բացատրեցե՛ք,— ասում է,— ի՞նչ իմաստուններ, ինչ հրաշք է սա: Էս հողագործները իրենց հողում կարասով ոսկի են գտել: Ես եմ գնում, կարասը լիքը օձ է դառնում, սրանք են գնում՝ ոսկի է: Էս ինչ կնշանակի:

— Դրա բացատրությունը էս է, թագավոր, եթե չես բարկանա,— ասում են իմաստունները:

— Կարասով ոսկին աղքատ հողագործներին պարգև է դրկած իրենց ազնվության ու արդար աշխատանքի համար: Երբ նրանք են գնում, իրենց արդար վարձին են գնում ու միշտ էլ ոսկի գտնում, իսկ երբ դու ես գնում, գնում ես ուրիշի բախտը հափշտակես, նրա համար էլ ոսկու տեղ օձ ես գտնում:

Թագավորը ցնցվում է, խոսք չի գտնում պատասխանելու:

— Լավ,— ասում է,— դե հիմի էն որոշեցե՛ք, թե էդ երկուսից որին է պատկանում գտած ոսկին:

— Իհարկե, հողատիրոջը,— ծայն է տալիս վարող գյուղացին:

— Չէ, վարողինն է,— մեջ է մտնում հողատերը:

Ու նորից սկսում են կռվել:

— Լավ, լավ, կացե՛ք,— կանգնեցնում են իմաստունները,— ինչ ունեք դուք՝ տղա կամ աղջիկ:

Դուրս է գալիս, որ մեկը մի տղա ունի, մյուսը՝ մի աղջիկ:

Իմաստունները վճռում են, որ սրանք գնան իրենց աղջիկն ու տղեն իրար հետ պսակեն, էն գտած ոսկին էլ տան նրանց: Էստեղ համաձայնում են բարի մարդիկը. ուրախանում են ու կռիվը վերջանում է, սկսում է հարսանիքը: Օխտն օր, օխտը գիշեր հարսանիք են անում, կարասով ոսկին էլ, որ պարգև էր դրկած իրենց ազնվության ու արդար աշխատանքի համար, տալիս են իրենց զավակներին:

Բարին էստեղ, չարն էն ազահ թագավորի մոտ:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Ոսկու կարասը»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել արդարության գաղափարը՝ հեքիաթը կարդալով, վերապատմելով և պատմության հաջորդակա-նությունը պահելով:

Նյութեր և միջոցներ: Հովհաննես Թումանյանի «Ոսկու կարասը» հեքիաթը և գործնական աշխատանքի թղթեր, գունավոր մատիտներ, սոսինձ:

Հեղաբերություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչը կարդում է գիրքը (անհասկանալի բառերը բացատրելով) կամ աշակերտներն են կարդում հերթականու-թյամբ: Կարելի է նաև համակարգչով ցուցադրել հեքիաթը:

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը հարց է տալիս, թե ինչ հասկացան «արդարություն» գաղափարից, և աշակերտներն իրենց կարծիքներն են հայտնում: Երբ ուսուցիչն արդեն վստահ է, թե աշակերտները գիտեն ինչ է նշա-նակում «արդարություն», առաջարկում է, որ աշակերտները օրինակներ պատ-մեն իրենց փորձից, երբ մեկը արդար չի եղել իրենց հանդեպ: Կամ՝ եթե իրենք մի բան գտնեն, ինչպես կվերաբերվեն:

Ուսուցիչը օրինակ է տալիս. եթե մի երկրում կառավարությունը որոշի որոշ մարդկանց իրենց տներից դուրս հանել և հեռու ճամփաներ ուղարկել, դա անար-դար է: Այստեղ ուսուցիչը կարող է օրինակ բերել հայերի տեղահանության մասին:

Անհատական աշխատանք: Պատմության հաջորդականությունը սերտելու համար, աշակերտները կներկեն նկարներով ներկայացված և բաժան-բաժան եղած և փոքրացրած թերթերը, ապա հերթականությամբ կփակցնեն քառակուսի տուփերով թղթի վրա, դրանով ցույց տալով, թե կարողացել են հետևել պատմ-վածքի ժամանակագրությանը:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչը ստուգում է, թե յուրաքանչյուր աշա-կերտ որքանով է հասկացել պատմությունը և նրա արտահայտած գաղափարնե-րը՝ դատելով թե գործնական առաջադրանքի կատարման և թե դասավանդման հերթականության բաժնի առաջադրանքների ընթացքում աշակերտի մասնակ-ցությունից ու տված պատասխաններից:

3

ԲԱՐԵԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆ (ընկերասիրություն)
ԵՎ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ՀԱՐԳԱՆՔ

◆ ◆ ◆

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Երկու այծ» և «Երկու ընկերներ»
գրույցները

ԵՐԿՈՒ ԱՅԾ

Ղազարոս Աղայան

Գետակի վրա որպես կամուրջ մի նեղ գերան էր դրված: Մեկ անգամ երկու կամակոր այծ իրար հանդիպեցին այդ նեղ կամուրջի վրա: Երկուսը մեկ անգա-մից չէին կարող անցնել այդ նեղ կամուրջի վրայով. պետք է նրանցից մեկը հետ կանգներ և մյուսին ճանապարհ տար:

- Դու ետ գնա, որ ես անցնեմ,— ասաց մեկը:
- Ինչո՞ւ դու ետ չես քաշվում և ինձ ես առաջարկում,— պատասխանեց մյուսը:
- Քեզ ասում եմ ետ քաշվիր, առաջ ես եմ բարձրացել կամուրջի վրա:
- Ներողություն, բարեկամս, գիտե՞ս ում հետ ես խոսում և դեռ բարկանում էլ ես:

Այծերը ճակատ ճակատի զարկեցին, իրար գլուխ պատռեցին և վերջը եր-կուսն էլ կամրջից սայթաքեցին, ջուրը գլորվեցին:

ԵՐԿՈՒ ԸՆԿԵՐՆԵՐ

Ղազարոս Աղայան

Երկու ընկերներ իրիկնապահին, հրացան առած՝ որսի գնացին, որ մի բան որսան, շուտով ետ դառնան: Հանկարծ անտառից մի արջ դուրս պրծավ ու կա-տաղությամբ նրանց վրա վազեց: Մեկը շտապով ծառը բարձրացավ, մյուսն ան-ճարացած, գետնի վրա պառկեց, շունչն իրեն քաշեց ու անշարժ մնաց, որ արջը կարծի՝ թե նա մեռած է: Արջը մոռալով մոտեցավ նրան, ականջը կամաց դրավ բերնի վրան: Ականջ դրեց, հոտ քաշեց: Վերջապես նրան մեռած կարծելով՝ հե-ռացավ, գնաց՝ դուռնը լիզելով: Փախած ընկերը ծառից իջավ ցած, ընկերոջը հարցրեց, թե արջն ինչ ասաց.

— Արջն ինձ պատվիրեց, որ մեկել անգամ քեզ պես մարդու հետ որսի չգնամ, որ մի վտանգ, բան պատահեցիս՝ մենակ չթողնես ու ինքդ փախչես հեռանաս:

11-966 Յա՛կ

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Երկու այծ» և «Երկու ընկերներ» զրույցները

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Առաջարկված երկու կարճ զրույցների միջոցով աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել ընկերասիրության և փոխադարձ հարգանքի գաղափարները: «Իմ ընկերը» հավելյալ աշխատանքը գործնականորեն կօգնի նրանց յուրացնելու թեման:

Նյութեր և միջոցներ: Ղազարոս Աղայանի «Երկու այծ» և «Երկու ընկերներ» զրույցները, թուղթ, գունավոր մատիտներ և «Իմ ընկերը» առաջադրանքի կրկնօրինակները տրված են:

Հեղաբերություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչը դասարանի առջև կարդում է Ղազարոս Աղայանի «Երկու այծ» և «Երկու ընկերներ» զրույցները կամ համակարգչով ցուցադրում:

Դասավանդման հերթականություն: Աշակերտները իրենց կարծիքն են հայտնում, թե որո՞նք են լավ ընկերոջ հատկությունները:

Օգնել աշակերտներին հասկանալու, թե համադասարանցի երեխաները, ընտանիքի անդամները, հարևան երեխաները և նույնիսկ կենդանիները կարող են նրանց ընկերները համարվել. երեխաների արտահայտությունները այս նյութի շուրջ գրել գրատախտակին:

Աշակերտները բացատրում են, թե ինչ են հասկանում «հարգանք» բառն ասելով. օրինակ են բերում, թե երբ են հատկապես մեկին հարգել. աշակերտները կարող են դերակատարել մի քանի նման դեպքեր:

Քննարկել, թե ինչպես երկու զրույցների «հերոսները» պետք է փոխեն իրենց բնավորությունն ու վարվելակերպը, ընկերներ լինեն և հարգեն իրար:

Այս բոլորից հետո, «Իմ ընկերը» թերթիկը և մի քանի միացված թերթիկներից կազմած գիրքը առիթ կտա աշակերտներին գրավոր արտահայտվելու իրենց ընկերների մասին: Յուրաքանչյուր ընկերոջ մասին աշակերտը կլրացնի մեկ թերթիկ: Գիրքը կկազմի գունավոր թղթով և կվերնագրի «Իմ ընկերները»: Աշակերտները կփոխանակեն գրքերը և կձանոթանան մյուսների աշխատանքի հետ:

Հարմար լինելու դեպքում, ուսուցիչը կարող է ուսուցանած գաղափարները կապել 1915 թ. ընթացքում եղած հայ և թուրք հարաբերությունների հետ և բացատրել, որ թուրքերն ընդհանրապես չէին հարգում իրենց հայ հպատակներին. ուրեմն և նրանց սպանելը կամ երկրից քշելը դյուրին միջոց էր թուրք կառավարության համար՝ իր ստոր նպատակին հասնելու ճանապարհին:

Անհատական աշխատանք: Աշակերտներին տալ 22x5 սանտիմետր գունավոր թղթեր՝ իրենց մեկ սիրելի ընկերոջ մասին մի նախադասություն գրելու համար: Աշակերտները դասարանում կկարդան իրենց նախադասությունները: Կարելի է այդ գունավոր թղթերը կլորացնել, տոնածառի շղթաների պես, իրար միացնել և կախել դասարանում:

Հավելյալ աշխատանք: Աշակերտներին հանձնարարություն տալ իրար օգնելով մի աշխատանք լրացնելու: Կարելի է ներքևի անգլերեն երգը սովորեցնել (եղանակը վերցնել “Row, Row, Row Your Boat” երգից – փնտրել համացանցում):

Սիրենք մեր ընկերներին
Որքան էլ տարբեր,
Խաղանք, խնդանք, օգնենք իրար
Լինենք լավ ընկեր:

Աշակերտները ակորդեոնի նման գիրք են պատրաստում և այն անվանում են «Ես կարող եմ տարբեր լինել»: 30x45 սանտիմետրով չորս գունավոր թղթեր կիսաձալել և ակորդեոնի նման կպցնել իրար: Յուրաքանչյուր ծալքի վրա երեխաները գրում են նախադասություններ, օրինակ՝ «Դավիթը սիրում է միջատներին, իսկ ես՝ ոչ, բայց մենք դարձյալ ընկերներ ենք», «Մարիամը սիրում է սպաս (կամ մի այլ ուտելիք), իսկ ես՝ ոչ, բայց մենք դարձյալ ընկերներ ենք» և նկարում ու ներկում:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչը ստուգում է, թե յուրաքանչյուր աշակերտ որքանով է հասկացել առաջադրված գաղափարները՝ ընկերասիրություն և փոխադարձ հարգանք՝ դատելով քննարկումներին նրանց մասնակցությունից և «Իմ ընկերը» գրքի աշխատանքի արդյունքից:

ԻՄ ԸՆԿԵՐԸ (հարցաթերթիկ)

_____ – ը իմ ընկերն է:

Իմ ընկերը սիրում է _____ ուտել:

Իմ ընկերը սիրում է _____ խաղալ:

Երբ միասին ենք, սիրում ենք _____

Ես սիրում եմ ընկերոջս օգնել. ես օգնում եմ _____

Իմ ընկերը _____ տարեկան է:

Իմ ընկերը _____ քույր և _____ եղբայր ունի:

ԵՍ ՍԻՐՈՒՄ ԵՄ ԸՆԿԵՐՈՋՍ

Ահա՛ ընկերս (կցել նկար, եթե հնարավոր է):

Ընկերության և փոխադարձ հարգանքի թեմաներն անցնելուց հետո, ուրեմն, ինչպես նշվեց նախապես, ուսուցիչը բացատրում է՝... շատ երկար տարիներ առաջ մեր հայրենիք Հայաստանը ազատ էր: Թուրքերն իրենց բանակներով եկան ու տիրեցին մեր երկրին:

Թուրքերն ընդհանրապես չէին հարգում հայերին, բարեկամություն չկար նրանց միջև:

Թուրքերը խլում էին հայերի ունեցվածքը, թուրք և քուրդ ավազակախմբերը հարձակվում էին հայկական գյուղերի վրա ու սպանություններ կատարում, երեխաներին խլում ու տանում: Հայերին իրավունք չէր տրվում պաշտպանվելու: Այս վիճակը տևեց շատ երկար տարիներ, ու երբ հայերը սկսեցին դիմադրել այս հարձակումներին, այս անգամ թուրքերը հայերին պատժելու ելան: 1915 թ. կառավարությունը հրաման տվեց, որ բոլոր հայերը իրենց տունն ու ունեցվածքը թողնեն և հեռանան: Ոստիկանները նրանց դեպի հեռու անապատները տարան՝ առանց հացի ու ջրի. շատերին էլ հենց իրենց գյուղերում սպանեցին: Թուրքերը գրավեցին հայերի տները և ունեցվածքը, հայերի հայրենիքն էլ իրենցը հայտարարեցին: Հայերը այսօր մի փոքրիկ հայրենիք ունեն, մեծ Հայաստանի մի մասը: Մենք ուրախ ենք մեր հայրենիքով, բայց գիտենք, որ պետք է ազատենք նաև մեր հայրենիքի այն մասը, որ թուրքերն են գրավել և հայերին հանել են այդ տեղերից: Արարատը այդ հողերի վրա է գտնվում: Մենք Հայաստանում ամեն օր Արարատին ենք նայում, բայց այն ներկայումս մերը չէ:

Մենք պետք է մի օր նրան հայրենիք վերադարձնենք:

Հետո ուսուցիչը կարդում է Մուշեղ Իշխանի «Նամակ Կաղանդ պապային» բանաստեղծությունից վերցված մեկ հատվածը, որ բերված է այստեղ և այդպիսով ավարտում է դասը:

ՆԱՄԱԿ ԿԱՂԱՆԴ ՊԱՊԱՅԻՆ

Մուշեղ Իշխան

Կաղանդ պապա,
 իմ այս նամակս առաջին
 քեզ կը գրեմ ես ահա
 եւ կարօտով կը յանձնեմ քու սուրբ աջին:
 Ո՛ր ալ ըլլաս
 պիտի անշուշտ զայն կարդաս
 ու անհամբեր պիտի բռնես դուն կրկին
 մեր տան ծանօթ հին ուղին:

...

Կաղանդ պապա,
 որքան կրնաս շուտ եկուր.
 ալ չեմ վախնար, ես կը սիրեմ քեզ հիմա.
 դուն մի՛ նայիր բառերուս կցկտուր,
 դէմքիս գոյնին եւ քայլերուս դողահար:
 Հայրս կ'ըսէ Մասիսն է լոկ մեծ ընծան,
 որ դուն կրնաս օր մը բերել հայ տղոց,
 որուն մէջ կայ ամէն բան —
 աստղ ու լուսին ոսկեզօծ
 կրակ ու բոց,
 հսկայ շուներ պահապան,
 շղթայակապ հին քաջեր եւ հրեղէն նժոյգներ...

...

Կաղանդ պապիկ, ես այդ Մասիսը կուգեմ,
 դիր անիւներ ոտքին տակ
 ու համարձակ քշէ մեր տունը շիտակ,
 բեր ինձ նուէրն այդ վսեմ:
 Օ՛, մի՛ վախնար, չեմ կոտրեր,
 զայն կը պահեմ սրտիս դէմ:

4

ՄԵԾ ԵՂԵՈՆ

✧ ✧ ✧

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Կակաչները»

ԿԱԿԱՉՆԵՐԸ

Ռուբեն Հովսեփյան

Յորենի հասկերը չորրորդունից խշշում էին և այդ խշշոցը վախեցնում էր արտի մեջ ցրված կակաչներին: Նրանք գիտեին, որ շուտով կգան մարդիկ, կհնձեն արտը, իսկ երբ հնձում են արտը՝ մեռնում են կակաչները:

— Մենք չենք ուզում հնձվել, — բողոքում էին կակաչները, — որովհետև մենք ցորեն չենք, այլ՝ կակաչ: Մենք ինչ մեղք ունենք, որ մեր սերմը ընկել է ոչ թե քար-քարոտ ժայռերի վրա, այլ՝ այստեղ, արտում:

— Քամի էլ չկա, — հառաչում էին կակաչները, — որ մեր սերմը տանի գցի արտից հեռու:

Գոնե մեզանից հետո եկող կակաչները ապահով ապրեն:

Մրջյու՛ն, այ՛ մրջյուն, չէս հասցնի մեր սերմը քարքարոտ ժայռերը:

Մրջյունը զբաղված էր. հասուն հասկերից ցորենի հատիկներ էին կաթում՝ պետք էր հավաքել, մրջնանոց տանել:

— Մեղո՛ւ, այ՛ մեղու, չէս հասցնի մեր սերմը քարքարոտ ժայռերը:

Օ՛ֆ, մեղուն չի սիրում կակաչների հոտը:

Կակաչների հոտից մեղուն արթում է, շշմում է, քնում: Հիմա քնելու ժամանակ է: Դեռ այնքան նեկտար է մնացել ծաղկապսակներում:

Ինչ անեին խեղճ կակաչները:

— Ծղրի՛դ, այ՛ ծղրիդ, չէս հասցնի մեր սերմը քարքարոտ ժայռերը: Գոնե մեր հետնորդները ապահով ապրեն: Գոնե մեզանից հետո եկողները չհնձվեն:

Ծղրիդը ոչ գործ ուներ և ոչ էլ արթում էր կակաչների հոտից:

Առավոտից իրիկուն նա ջութակ էր նվագում արտում:

Մի ծածուկ տեղ պազած նա փակում էր աչքերն ու նվագում էր այն բոլոր մեղեդիները, որ լսել էր ջութակահար հորից, խոտերից, ծառերից, ծաղիկներից:

— Կտանեմ, — համաձայնվեց ծղրիդը:

Ուրախացան կակաչները, բացեցին իրենց թերթիկները և հատիկ-հատիկ սերմերը պարզեցին ծղրիդին:

Մինչև երեկո ծղրիդը հավաքեց արտում ցրված կակաչների բոլոր սերմերն ու թաքցրեց կոտրած ընկույզի կճեպների մեջ: Ու երբ սակվեցին հասկերը, երբ կտրվեց կակաչների լացը, ծղրիդը սերմերով լցված ընկույզի կճեպները շալակն առած՝ ճանապարհ ընկավ դեպի քարքարոտ ժայռերը: Երբ թռչում էր ջրաղացի վրայով, նա հիշեց իր հին բարեկամին, ծեր ջրաղացպանին, որի համար մի ժամանակ ամեն գիշեր ջութակ էր նվագում: Նա ջրաղաց մտավ և տեսավ, որ ջրաղացպանը քնել է պարապությունից:

Ջրաղացում ցորեն չկար:

Ծղրիդը լարեց ջութակը, նստեց լուսամուտի ալրոտ գոգին ու սկսեց նվագել այն բոլոր մեղեդիները, որ լսել էր ջութակահար հորից, խոտերից, ծառերից, ծաղիկներից:

Նա նվագում էր, և քնած ջրաղացպանը երազում տեսնում էր հասուն հասկեր, վառվռուն կարմիր կակաչներ և կակաչների լացն էր լսում և ցորենի հատիկների կաթոցն էր լսում և մրջյունների ոտնաձայներն էր լսում և մեղունների բզզոցը: Առավոտյան ծեր ջրաղացպանը գյուղ գնաց ու ասաց մարդկանց.

— Արտը հասել է: Հնձելու ժամանակ է:

Հետո հնձվորների հետ արտ գնաց, որ տեսնի այն բոլորն, ինչ նրա համար նվագել էր ծղրիդը: Նա տեսավ, որ ծանրացել, հազիվ են օրորվում հասկերը, նա տեսավ ցորենի հատիկներ փախցնող մրջյուններ և նրանց ոտնաձայնը լսեց, նա տեսավ ծաղկեպսակներից նեկտար քամող մեղունների կնճիթները և մեղունների բզզոցը լսեց, նա տեսավ վառվռուն կարմիր կակաչներին ու զարմացավ, որ նրանք ոչ լալիս են և ոչ էլ բողբոջում:

Կակաչները հպարտությամբ էին պահում իրենց գլխիկները գերանդիների առաջ: Շատ զարմացավ ծեր ջրաղացպանը, որ կակաչները մեռնում են հպարտությամբ, առանց դողի: Իսկ այդ պահին ծղրիդը կակաչների սերմը տանում էր դեպի քարքարոտ ժայռերը:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Կակաչները»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տևողություն _____

Նպատակ: Այս դասի արդյունքում աշակերտները կծանոթանան մի խմբի անարդար կերպով բնաջնջելու գաղափարին, ինչպես նաև կսովորեն չհուսահատվելու, ճիգ թափելու և հարատևելու մասին:

Նյութեր և միջոցներ: Ռուբեն Հովսեփյանի «Կակաչները» կարճ պատմվածքը, կարմիր և կանաչ թղթեր կակաչներ նկարելու և կտրելու համար:

Հետաքրքրություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչն աշակերտներին ցույց է տալիս մի ծաղկաման մեջը լեցուն կակաչներ և հարցնում է աշակերտներին, թե ինչ են կոչվում այդ ծաղիկները: Հետո ցույց է տալիս մի ծղրիդի նկար և պատմում այդ միջատի մասին:

Ապա ուսուցիչն աշակերտներին ծանոթացնում է «Կակաչները» պատմվածքի մեջ դասարանին անծանոթ բառերը: Հետո երեխաների համար կարդում է «Կակաչները» պատմությունը կամ ցուցադրում համակարգչի միջոցով:

Դասավանդման հերթականություն: Պատմությունը կարդալուց հետո ուսուցիչը հետևյալ հարցումներն է ուղղում աշակերտներին.

- Ջրաղացպանը և հնձվորներն ինչո՞ւ էին ուզում հնձել ցորենի արտը. (որովհետև ցորենը հասել էր):
- Արդյոք արդար էր, որ կակաչներն էլ ցորենի հետ հնձվեին. (ո՛չ, որովհետև իրենց մեղքով չէր, որ իրենց սերմերը ընկել էին արտի մեջ, փոխանակ՝ դուրսը, ազատ դաշտերի ու ժայռերի վրա):
- Կակաչները ինչո՞ւ չէին լալիս և հպարտ էին. (որովհետև գիտեին, որ իրենց մահից հետո էլ, նոր կակաչներ պետք է աճեն ուրիշ տեղերում և կակաչների կյանքը պետք է այդպես շարունակվի):

Այստեղ ուսուցիչն աշակերտներին բացատրում է, թե շատ տարիներ առաջ թուրքերը հայերին այս կակաչների պես կոտորեցին կամ իրենց տներից և երկրից տեղահան արին: Ապա հարց է տալիս աշակերտներին. ինչ նմանություններ կան հայերի և այս կակաչների միջև. (հայերն էլ այդ կակաչների պես կարողացան իրենց սերմերը ցրել ուրիշ երկրներում և հարատևել, պահպանել իրենց գոյությունը մինչև այսօր: Թուրքերը չկարողացան հայերին բնաջնջել):

- Ուսուցիչը բացատրում է, թե հայերն ապրում էին իրենց հայրենիքում, երբ թուրքերը գրավեցին այն և նեղեցին հայերին և հետո էլ փորձեցին կոտո-

րել նրանց և իրենց հայրենիքից դուրս հանել: Հայերը ճիգ թափեցին, որ դիմանան: Տեղահան եղած, անապատներում, իհարկե շատերը չկարողացան ցրտին, տաքին, քաղցին, ծարավին ու վատ հիվանդություններին դիմանալ, բայց շատերն էլ կարողացան դիմանալ, ճիգ թափեցին, չհուսահատվեցին, իրար օգնելով, մի տեսակ ապրեցին մինչև որ թուրքերի ձեռքից ազատվելու համար դուրս եկան այդ երկրից, որ իրենց հայրենիքն էր, և թուրքերը տիրացել էին այդ հայրենիքին:

Հայերը ուրիշ երկրներում շարունակեցին ապրել՝ հպարտ որպես հայ: Ապա ուսուցիչը հարց է տալիս.

- Կակաչների և հայերի միջև ինչ նմանություն կա. իրենց մեղքով էր, որ այդտեղ էին. (ո՛չ, ճիշտ այնպես, ինչպես կակաչների մեղքով չէր, որ իրենց սերմերը արտում էր ընկել, այդպես էլ հայերի մեղքով չէր, որ թուրքերը եկել ու տիրացել էին այն երկրին, ուր հայերն էին ապրում, և որը Հայաստան էր կոչվում):
- Հայերն ինչ արեցին, որ ազատվեն և ինչո՞ւ կակաչների պես հպարտ էին. (հայերը չհուսահատվեցին, օգնեցին իրար, դիմացան դժվարություններին, որպեսզի ազատվեն և շարունակեն ապրել: Հայերը հպարտ էին, որովհետև իրենք էլ կակաչների պես գիտեին, որ հայերի կյանքը շարունակվելու է ուրիշ երկրներում):

Անհատական աշխատանք: Գրավոր և ձեռքի աշխատանք – աշակերտներն իրենց ընտանիքի թվի համաձայն նկարում և կտրատում են կակաչներ և տեղավորում են թղթի վրա նկարված ծաղկամանի մեջ: Կամ ծաղկամանի վրա գծված տողերի վրա աշակերտները գրում են, թե ինչ միջոցներով են իրենց հայ պահել: Եթե հնարավոր լինի, աշակերտները կարող են կակաչների վրա փակցնել իրենց ընտանիքի անդամների նկարները:

Հավելյալ աշխատանք: «Կակաչները» պատմությունը ներկայացնել բեմադրությամբ. հարատևության «quilt» (անգլ.՝ իրար կցված կտորներով գործվածք, գորգ, անկողնու ծածկոց և այլն) պատրաստել: Յուրաքանչյուր աշակերտ ներկում է մի կտոր quilt-ից: Ապա ուսուցիչը թելերով կապում է այդ թղթի կտորները և quilt-ը պատրաստում: Ուսուցիչը բացատրում է, որ այս quilt-ը ցույց է տալիս, թե ինչպես հայերը ձեռք ձեռքի տված միասնաբար աշխատեցին և իրենց հայությունը պահեցին 1915 թ. մինչև այսօր: Կարելի է աշակերտներին սովորեցնել Հովհաննես Շիրազի՝ այս թեմայով գրված մեկ բանաստեղծությունը, որ բերված է այստեղ:

Ուսուցիչն օրինակներ է բերում իրար օգնելու մասին և խոսում՝ ծղրիդի մասին, թե ինչպես նա օգնեց կակաչներին՝ հասնել իրենց նպատակին:

Հայոց պատմության դասերի ընթացքում աշակերտները ծանոթանում են այն բոլոր երկրների հետ, ուր հայերն ապաստան գտան 1915 թ. հետո և համայնքներ կազմեցին:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչն աշակերտների գիտելիքը արժևորում է որոշելով, թե աշակերտը որքան է ըմբռնել տրվածը, որքանով է մասնակցել դասարանային քննարկումներին և ձեռքի աշխատանքները ինչ որակով է կատարել:

.....

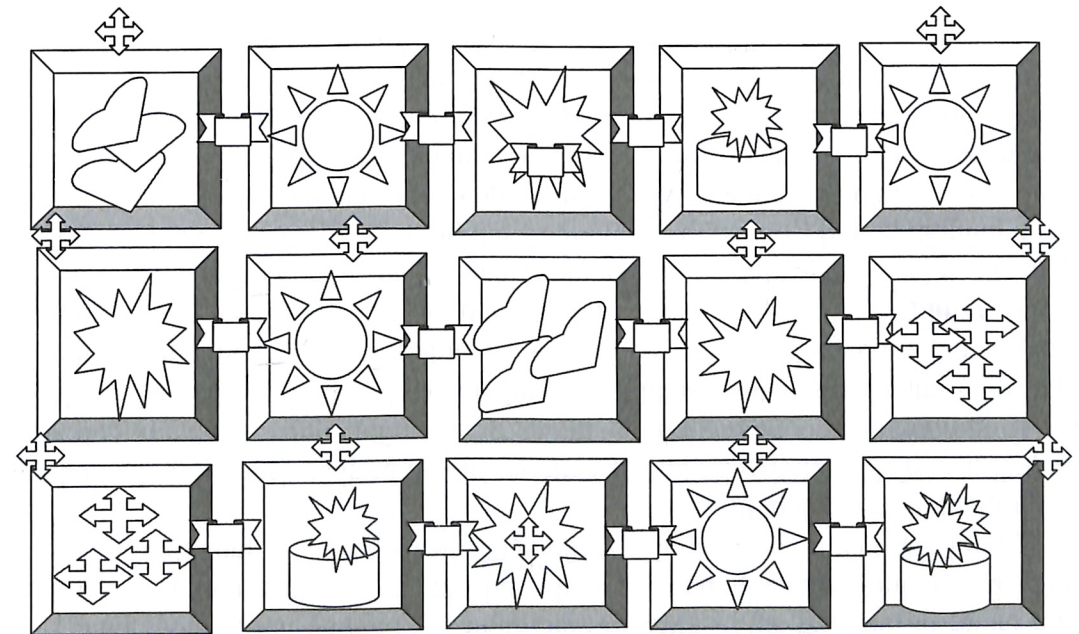
Մենք խաղաղ էինք մեր լեռների պես,
Դուք հողմերի պես խուժեցիք վայրագ:

Մենք ձեր դեմ ելանք մեր լեռների պես,
Դուք հողմերի պես ոռնացիք վայրագ:

Բայց մենք հավերժ ենք մեր լեռների պես,
Դուք հողմերի պես կկորչեք վայրագ:

Հովհաննես Շիրազ

Օրինակ թերթիկի կտորներից, որ աշակերտները նկարում ու ներկում են, ուսուցիչը միացնում է իրար և ապա պատին է կպցնում:

ԲԱԺԻՆ 2. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԵՐՐՈՐԴԻՑ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

5

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Կյանքից թանկ բանը»

Դասանյութը պատրաստված է Ավետիք Իսահակյանի «Կյանքից թանկ բանը» բանաստեղծության հիման վրա:

Բանաստեղծության մեջ անհասկանալի բառեր կարող են լինել հետևյալները, որ ուսուցիչը կբացատրի նախքան դասը սկսելը. *վիրավոր, պարիկ, խնդագին, ծորալ, թանկագին, սրտաբեկ, բոսոր, սրսկել, ստրուկ*:

Այս բանաստեղծության դասաձևագրում շեշտված է թեմայի առնչությունը մեր ազատագրական պայքարին: Ուրեմն, թեման անցնելուց հետո, ուսուցիչը բացատրում է, թե ազատության ձգտումը գոյություն ունի ոչ միայն յուրաքանչյուր մարդ էակի մեջ, այլ հավաքականորեն: Յուրաքանչյուր ժողովուրդ ցանկանում է ազատ լինել, իր կառավարությունը ունենալ, իր երկրի նախագահին ունենալ, ինչպես այսօր Հայաստանի մեջ ունենք մեր հայ նախագահը: Ուսուցիչը բացատրում է, որ մեր ժողովրդի նախահայրը՝ Հայկ Նահապետը, ազատության և անկախության համար կռվեց Բաբելոնի թագավոր Բելի հետ: Երբ Բելը մեծ զորքով Հայկի վրա արշավեց, Հայկը իր քաջերին հավաքեց ու ասաց. «Մենք թվով քիչ ենք, բայց բարի և արդար ենք: Քաջաբար կռվենք մեր երկիրը պաշտպանելու համար: Վստահ եղեք, որ մենք պետք է հաղթենք»: Ուսուցիչն ապա շարունակում է պատմել, թե ինչպես շատ երկար տարիներ առաջ մեր հայրենիք Հայաստանը անկախ էր: Թուրքերն իրենց բանակներով եկան ու տիրեցին մեր երկրին և մեր ժողովրդին: Հայերը կորցրեցին իրենց ազատությունը ու միշտ թուրքերի անարդար ճնշումների տակ ապրեցին:

Թուրքերը խլում էին հայերի ունեցվածքը, թուրք և քուրդ խմբերը հարձակվում էին հայկական գյուղերի վրա ու սպանություններ էին կատարում, երեխաներին խլում ու տանում էին: Հայերին իրավունք չէր տրված պաշտպանվելու: Այս վիճակը տևեց շատ երկար տարիներ: Բայց աստիճանաբար հայերն էլ քաջություն գտան թուրքերի դեմ ելնելու, ինքնապաշտպանվելու: Կազմվեցին ֆիդայիների խմբեր: Զինված քաջ երիտասարդները գյուղից գյուղ էին գնում և թուրքերի հարձակումներից պաշտպանում էին ամբողջ գյուղը: Ֆիդայիները հայ ժողովրդի

ազատության համար էին կռվում: Թուրք կառավարությունը չուզեց հայերին ազատություն տալ, պարզ մարդկային իրավունքներ՝ ապրելու իրավունք, իր հողի վրա ազատ աշխատելու իրավունք, կյանքի և ունեցվածքի ապահովություն:

Հակառակը՝ որոշեց պատժել հայերին, որ ազատություն էին ուզում, որ իրենց իրավունքներն էին պաշտպանում: 1915 թ. հրաման տվեց, որ բոլոր հայերն իրենց տունն ու ունեցվածքը թողնեն և հեռանան:

Ոստիկանները նրանց դեպի հեռու անապատները քշեցին՝ առանց հացի ու ջրի, շատերին էլ իրենց գյուղերում սպանեցին: Թուրքերը գրավեցին հայերի տներն ու ունեցվածքը, հայերի հայրենիքն էլ իրենցը հայտարարեցին:

Հայերն այսօր մի փոքրիկ հայրենիք ունեն, մեծ Հայաստանի մեկ մասը, որ ազատվեց թուրքերից: Մենք ուրախ ենք մեր հայրենիքով, բայց գիտենք, որ պետք է ազատենք նաև մեր հայրենիքի այն մասը, որ թուրքերն են գրավել և հայերին հանել են այդ տեղերից:

ԿՅԱՆՔԻՑ ԹԱՆԿ ԲԱՆԸ

Ավետիք Իսահակյան

Վայրի աղավնին՝ կուրծքը վիրավոր,
Ընկել էր մենակ աղբյուրի եզրին,
Ծորում էր շիր-շիր արյունը բոսոր,
Մեռնում էր՝ աչքը ջրի երազին:

Քնքուշ պարիկը տեսավ դալկահար
Մեռնող աղավնուն ու խոսեց այսպես.
— Տո՛ւր ինձ այն, ինչ որ թանկ է քեզ համար,
Էն թանկագինը, կյանք տամ իսկույն քեզ:

Մեռնող աղավնին խորհում էր ինքնին.
— Էն թանկագինը կյանքն է, անպատճառ.
Ախ, ծաղրում է ինձ աղբյուրի ոգին:
— Էհ, լավ, թող լինի, տո՛ւր և նորից ան:

Պարիկը ցողեր սրսկեց վերքին,
Աղավնին բացեց աչքերը ոսկի
Ու թևին տալով ծափեց խնդագին.
— Երբ կուզես կյանքս, նազելի՛ ոգի:

— Թևերդ կուզեմ, կյանքդ քեզ լինի:
— Թևերս... ինչպե՛ս, ճի, երբեք, երբեք.
Առանց թռիչքի կյանքը գին չունի.
Կյանքս առ,— թռչունն ասաց սրտաբեկ:

— Թռի՛ր, սիրելիս, ազատ ու վայրի.
Թռի՛ր ու ասա՛ ստրուկ աշխարհին,
Թե ինչն է թանկը կյանքից ավելի,—
Ասաց ջրերի լուսեղեն ոգին:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Կյանքից թանկ բանը»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել և յուրացնել «ազատություն» հասկացությունը և կարողանան շարադրություն գրել՝ նկարագրելով մի դեպք, երբ իրենք կամ իրենց ծանոթ մեկ ուրիշը պաշտպանել է իր իրավունքներն ու ազատությունը:

Նյութեր և միջոցներ: Թուղթ, բառարան և օրինակներ բանաստեղծությունից:

Հեղաբերություն ստեղծելու համար: Աշակերտները մի քանի անգամ կարդում են Ավետիք Իսահակյանի «Կյանքից թանկ բանը», կամ ուսուցիչն այն ցուցադրում է համակարգչով:

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը գրատախտակին գրում և բացատրում է անծանոթ բառերի իմաստը և այն, թե հեղինակն ինչ է ուզում ասել: Աշակերտներն իրենց բառերով բացատրում են, թե ազատություն ասելով ինչ են հասկանում: Աշակերտները բառը գտնում են բառարանում և ուսուցիչը այդ բացատրությունը գրում է գրատախտակին: Բերվում են ազատության օրինակներ մեր կյանքից: Խոսվում է բանաստեղծության մեջ արտահայտված ազատության մասին և թե ինչ է ազատության արժեքը աղավնու համար: Պատրաստվում է մի ցանկ այն բաների, որ մեր համայնքում կամ երկրում մարդիկ ազատ են անելու: Պատրաստվում է մի երկրորդ ցանկ՝ այն բաների, որ մարդիկ ազատ չեն անելու այլ տեղերում:

Անհատական աշխատանք: Աշակերտները շարադրություն են գրում և նկարագրում մի իրական դեպք, երբ իրենք կամ իրենց ծանոթ մեկ ուրիշը պաշտպանել է իր իրավունքներն ու ազատությունը: Շարադրությունը ամբողջացնելու համար աշակերտը պետք է պատասխանի հետևյալ հարցերին.

ա. Ո՞րն էր բուն հարցը:

բ. Ի՞նչ դիրք բռնեցիր դու կամ այդ անձը, որին ճանաչում ես:

գ. Քո կարծիքն ինչպե՛ս արտահայտեցիր այդ հարցի մասնակիցներին:

դ. Այդ մարդիկ ի՞նչ էին մտածում այդ մասին:

ե. Դու կամ այդ ուրիշ անձը ի՞նչ քայլեր ձեռնարկեցիր:

գ. Ինչն էր արդյունքը:

է. Մեկ այլ անգամ դրանից բացի ինչ կանեիր:

ը. Դու կամ այդ ուրիշ անձը ինչ էր զգում:

թ. Այս փորձառությունից ինչ սովորեցիր:

Հավելյալ աշխատանք: Աշակերտներն «ազատության պատկերաշար» (Cartoon strip, կամ մուլտիկ) են պատրաստում, այսինքն՝ բարակ ու երկար ժապավենի պես կտրված թուղթը մասերի են բաժանում և յուրաքանչյուր մասում նկարում են մի պատմություն, որի մեջ տարեկից մի աղջիկ կամ տղա ցույց է տալիս, թե որքան կարևոր է ազատությունը իր կյանքում:

Աշակերտները զեկույց են պատրաստում՝ նկարագրելով մի անձ, որը պայքարել է իր ժողովրդի ազատության համար: Կարող եք օրինակ բերել քաջ հայ մարտիկների կամ ֆիդայիների, որոնք հին ու նոր պատմության ընթացքում պաշտպանել են հայոց երկիրն ու ժողովրդին:

Աշակերտները հարցազրույց են անցկացնում ընտանիքի մեկ անդամի հետ, որ պատմում է այդ նյութի մասին՝ իբրև ընտանիքում սերնդից սերունդ անցնող հիշողություն: Ուսուցիչը կարող է տրամադրել տրվելիք հարցումները կամ աշակերտները դասարանում, իրար օգնելով, կցանկագրեն դրանք:

Աշակերտները դերակատարությամբ բեմադրում են քննարկված պատմություններից մի քանիսը:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչն արժևորում է ազատության գաղափարի յուրացումը աշակերտի կողմից՝ շարադրության և զանազան աշխատանքներին նրա մասնակցությունը չափելու միջոցով:

Օրինակ՝ «պատկերաշար» (Cartoon strip, կամ մուլտիկ)–ի համար

Քառակուսիները կարող են լինել 5x5 սանտիմետր

--	--	--	--	--	--	--	--

Աղյուսակների մեջ նկարչություն անելուց հետո կարելի է գծերի վրայով ծալել և հարմոնի նման գիրք սարքել:

6

ԳԹԱՍՐՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՍԱԳՈՐԾԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆ

◆ ◆ ◆

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Եղջերուն ու ծառը»

Դասանյութը պատրաստված է Նունե Գրիգորյանի «Եղջերուն ու ծառը» պատմություն–զրույցի հիման վրա: Այս պատմություն–զրույցի համար գրված դասածրագրում շեշտված է գթասրտությունը և բարեկամությունը, որ հայերը ցուցաբերեցին իրար հանդեպ տեղահանության ճամփաներին: Ուսուցիչը պետք է բացատրի, թե որքան շատ են այն դեպքերը, երբ տարագիր հայերը, իրենք թույլ ու հիվանդ, սոված ու ծարավ, օգնել են իրենցից ավելի վատ վիճակի մեջ գտնվողներին, որք մնացած երեխաներ են վերցրել ու պաշտպանել են՝ որքան որ իրենց ուժն էր ներում, օգնել են նրանց, ովքեր այլևս ուժ չունեին քայլելու:

Եվ հետո, թե ինչպես ջարդից ազատվածները օգնել են իրար՝ դիմադրելու համար սովին, աղքատությանը, հիվանդությանը, որոնք ավելի հզոր տարրեր էին, քան այդ մի խումբ անօգնական հայերը:

Համագործակցության թեմայի մեջ, ինչպես դասածրագրում շեշտված է, ուսուցիչը պետք է բացատրի, թե հայերն ինչպես ջարդի ժամանակ, որոշ վայրերում, իրար օգնելով, խմբեր կազմեցին և փորձեցին թուրքերի դեմ իրենց գյուղը կամ քաղաքը պաշտպանել:

ԵՂՋԵՐՈՒՆ ՈՒ ԾԱՌԸ

Նունե Գրիգորյան

Հին ժամանակներում եղջերուն եղջյուրներ չունեին և նրա միակ օգնականը՝ ոտքերն էին։ Թշնամիներից ազատվում էր միայն փախուստով։ Եղջերուի կյանքը ծանր էր։ Մի անգամ, երբ եղջերուն իր համար անտառում արածում էր, լսեց մի զրույց։

— Զրուցում էին չար Վհուկը և Քամին։ Վհուկը Քամուն ասաց.

— Քամի, Քամի, իմ չար Քամի, դու իմ բարեկամն ես, չէ՞:

— Այո, իհարկե, — ասաց Քամին:

— Դե, ուրեմն, օգնիր ինձ:

— Ինչո՞վ:

— Այն բացատի մեծ ծառը ինձ խանգարում է. այնպես ուժեղ փչիր, որ գետին տապալվի:

— Է, նա քեզ ի՞նչ է արել:

— Շատ բան: Երբ ես իմ ցախավելը հեծած թռչում եմ իր վրայով, բռնում է իմ փեշերից, ցախավելից, խանգարում է, չի թողնում, որ գնամ իմ գործին: Ես էլ զայրանում եմ ու էլ չեմ կարողանում իմ չար գործերն անել: Էլ ի՞նչ Վհուկ, որ չար գործեր չանեն: Այ, եթե դու այդ ծառը գետին տապալես, ինձ շատ օգնած կլինես:

— Լավ, — ասաց Քամին, — այս գիշեր ես այնպես կփչեմ, որ մի րոպեում կտապալեմ ծառը:

— Իսկ ինչո՞ւ այս գիշեր:

— Հիմա շատ զբաղված եմ, իսկ գիշերը կազատվեմ, որից հետո պետք է թռչեմ գնամ ուրիշ երկրներ:

— Ինչ լավ է, ուրեմն վաղ առավոտյան այդ ծառը այլևս չի լինի և ինձ չի խանգարի, — ուրախացավ չար Վհուկը:

Եղջերուն շատ տխրեց ու վազեց գնաց բացատի մեծ ծառի մոտ:

— Ծանո, ծանո, — ասաց եղջերուն, — այս գիշեր քեզ վտանգ է սպառնում:

— Ի՞նչ վտանգ, — զարմացավ ծառը:

— Ես լսեցի չար Վհուկի ու Քամու զրույցը: Չար Վհուկը ասում էր, որ երբ ինքը ցախավելը հեծած գնում է իր չար գործերը կատարելու, դու իրեն խանգարում ես: Բռնում ես իր փեշից, ցախավելից ու չես թողնում, որ գնա:

— Ճիշտ է, — հառաչեց ծառը, ես չեմ ուզում, որ Վհուկը վատ-վատ բաներ անի:

— Այդ պատճառով էլ Քամուն խնդրեց այնպես ուժեղ փչել, որ դու գետին տապալվես:

— Էհ, ի՞նչ կարող եմ անել: Ինչպե՞ս կարող եմ պաշտպանվել այդ Քամուց:

— Բայց Քամին ասաց, որ միայն այս գիշեր է ազատ: Հետո պետք է թռչի-գնա հեռավոր երկրներ, որովհետև շատ գործ ունի:

— Էհ, — նորից հառաչեց ծառը, — թեկուզ մի գիշեր, բայց ի՞նչ կարող եմ անել, ինչպե՞ս կարող եմ պաշտպանվել:

— Մի՛ մտածիր, — քիչ հապաղելով՝ ասաց եղջերուն, — ես քեզ կօգնեմ:

— Ինչպե՞ս կօգնես, — զարմացավ ծառը, — դու փոքր ես և թույլ, ինչպե՞ս կարող ես դիմադրել Քամուն:

— Գուցե կարողանամ քեզ պահել, չթողնեմ, որ գետին տապալվես:

— Շնորհակալ եմ քո բարության համար, — հուզվեց ծառը, — բայց չեմ կարծում, որ դրանից բան դուրս կգա:

— Դե, գիշերը կերևա, — ասաց եղջերուն, — փորձեմ, գուցե կարողանամ օգնել: Իսկ հիմա գնամ մի քիչ հանգստանամ:

Եղջերուն գնաց բացատ, կուշտ խոտ կերավ, հետո գնաց անտառի գետակի մոտ, կուշտ ջուր խմեց, ուժեղացավ ու երեկոյան նորից եկավ ծառի մոտ:

Ծառը տխուր էր: Նա կարծում էր եղջերուն այլևս չի գա: Երբ եղջերուն տեսավ, շատ ուրախացավ ու ինքն էլ ուժեղացավ:

Գիշերը Քամին սկսեց փչել: Եղջերուն կանգնեց ծառի տակ, Քամու հակառակ կողմը, ոտքերը ամուր հենեց գետնին, մեջքը դեմ տվեց ծառին և ամբողջ ուժերը լարեց:

Քամին մինչև լուսաբաց ուժեղ փչեց: Նրան հաջողվեց կոտրատել իսկա ծառի ճյուղերը, բայց չկարողացավ գետին տապալել, զայրացած հեռացավ:

Եղջերուն ուժասպառ պառկեց ծառի տակ ու քնեց: Ծառը նույնպես լուռ հանգստանում էր:

Եղջերուն հանգստացավ, ու երբ արևը ծագեց, վեր կացավ, ծառն էլ արթնացավ:

— Շնորհակալ եմ, — հուզված ասաց ծառը: — Դու ինձ փրկեցիր մեծ արհավիրքից:

— Դե ինչ անենք, — ասաց եղջերուն, — ով էլ իմ տեղը լինեք, կօգնեք:

— Ո՛չ, դու ինձ համար շատ մեծ բան արեցիր, փրկեցիր իմ կյանքը, և ի նշան շնորհակալության, ես ուզում եմ քեզ նվիրել իմ ճյուղերից երկուսը, որոնք թագի նման կամրանան քո գլխին: Ու քանի որ իմ ճյուղերը կոտրատված են, ապա ամեն տարի դրանց վրա մի-մի ճյուղիկ կավելանա:

— Շնորհակալ եմ, — ասաց եղջերուն, — բայց այդ ճյուղերն իմ ինչի՞ն են պետք:

— Դրանք կդառնան քո զենքերը, — ասաց ծառը, — դու դրանցով կկարողանաս պաշտպանվել քո թշնամիներից:

— Շնորհակալ եմ, — ուրախացավ եղջերուն:

Ծառը իր ամենահաստ ու գեղեցիկ ճյուղերից երկուսը ամրացրեց եղջերուի գլխին, ու եղջերուն ուրախ-ուրախ հեռացավ:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Եղջերուն ու ծառը»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել և յուրացնել «գթասրտություն» և «բարեկամություն» հասկացությունները և դրանց կարևորությունը որևէ նպատակի իրագործման համար:

Նյութեր և միջոցներ: «Եղջերուն ու ծառը» պատմությունը:

Հետաքրքրություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչը կկարդա «Եղջերուն ու ծառը» պատմությունը կամ կներկայացնի համակարգչով:

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը քննարկում է «գթասրտություն» և «բարեկամություն» հասկացությունների իմաստը և օրինակներ է գրում գրատախտակին:

- Աշակերտները բեմադրում են մի արար, որը ցույց է տալիս, թե մարդիկ ինչպես են օգնում մի հիվանդ կենդանու:
- Աշակերտներն առողջության մաղթանքներ են գրում մի հիվանդ դասընկերոջ:
- Աշակերտները նամակներ են գրում, օրինակ՝ մի ծերանոցի և իրենք իրենց ծանոթացնում:
- Ուսուցիչը քաջալերում է աշակերտներին նվերներ հավաքել և նվիրել մի բարեգործական ընկերության, մի մանկատան, կամ անտուն աղքատներին:
- Աշակերտները խմբային ծրագիր են մշակում մեկ ամսվա համար, օրինակ՝ աշխատանքները խմբի մեջ բաժանել, բույսեր աճեցնել, աղքատների համար ուտելիք հավաքել:

Երբ աշակերտներն արդեն լիովին յուրացրին «գթասրտություն» և «բարեկամություն» հասկացությունների իմաստը, ուսուցիչը բացատրում է, թե ինչպես տեղահանության ճամփաների վրա հայերն օգնեցին իրար: Իրենց մոտ վերցրին այն երեխաներին, որոնք կորցրել էին իրենց ընտանիքներին: Իրենց մի կտոր հացը սոված տարագիրների հետ կիսեցին: Հարևանի հիվանդ փոքրիկին իրենք գրկեցին ու տարան, երբ այդ հարևանն ինքն այնքան հիվանդ էր, որ երեխային գրկած քայլելու ուժ չուներ: Տարագիրների ցուցաբերած գթասրտությունն ու համագործակցությունն օգնեց շատերին վերապրելու աքսորը: Որոշ վայրերում հայերը համագործակցեցին և զենք վերցրած դիմադրեցին տեղահանու-

թյանը, որն անարդար էր: Թույլերի համագործակցությունը, ինչպես ծառի և եղջերուի կամ հայերի համագործակցությունը թուրք բանակի դեմ, միջոց էր չարի դեմ կռվելու (վիճակը և թուրքերը): Որոշ թուրքեր գթասրտություն ցուցաբերեցին և տեղահանվող հայ հարևանի երեխային իրենց տունն առան. եղան դեպքեր ևս, երբ թուրքերը կամ քրդերը մի ամբողջ ընտանիքի իրենց տան մեջ թաքցրին և այդպես ազատեցին նրանց:

Անհատական աշխատանք: Աշակերտները շարադրություն են գրում ծառի և եղջերուի համագործակցության մասին, որ մի նպատակ էր հետապնդում.

- Աշակերտները գթասրտության մասին մի կարճ արար են գրում, որը ցույց է տալիս հասկանալ ուրիշների կարիքներն ու զգացումները, ուրիշների մասին հոգ տանել.
- Աշակերտները գրում են իրենց կարծիքը, թե ինչպես ճիշտ վարվել հաշմանդամների հետ:

Հավելյալ աշխատանք: Աշակերտները վերապատմում են պատմությունը, ամփոփում և նկարագրում:

Գնահատվում է այն աշակերտը, ով ամսվա ընթացքում բոլորից ավելի գթասրտություն և համագործակցություն է ցուցաբերել:

Կարելի է աշակերտների անունները կամ նկարները մի պաստառի վրա փակցնել և յուրաքանչյուրի անվան կամ նկարի տակ մի ծրար միացնել: Երբ մի աշակերտ տեսնում է մի ուրիշ աշակերտի՝ գթասրտություն և համագործակցություն ցուցաբերելիս, մի երկտող է գրում և դնում այդ աշակերտի ծրարի մեջ (օրինակ՝ Արամը ինձ օգնեց թվաբանության խնդիրը լուծելու):

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչն արժևորում է գթասրտություն և համագործակցություն գաղափարի յուրացումն աշակերտի կողմից՝ զանազան աշխատանքներին նրա մասնակցությունը և նրա գրավոր ներկայացումները չափելով:

7

ԱԶՆՎՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԴԱՐԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Ազնիվ տղան»

Դասանյութը պատրաստված է Հարություն Հովնաթանի «Ազնիվ տղան» չափածո պատմվածքի վրա: Նախքան դասը սկսելը ուսուցիչը պետք է բացատրի պատմվածքի անհասկանալի բառերը, որոնք, օրինակ՝ կարող են լինել հետևյալները՝ թափուր, խավար, օծվել, բերկրություն, սրընթաց, արդարամիտ, տապ, հողմ և այլն:

Այս թեման առերևույթ միայն բարոյագիտական է երևում, սակայն կա հնարավորություն այն օգտագործելու և աշակերտների միտքը Հայոց ցեղասպանության նյութի շուրջ կենտրոնացնելու:

Այսպես՝ դասածրագրի առաջադրանքներից մեկը աշակերտներին մղում է մտածելու, որ եթե տղան ազնիվ չլիներ, պատմությունն ինչպես կավարտվեր: Ուսուցիչն իր նախորդ բացատրությունների հիման վրա կարող է ավելացնել, որ եթե Թուրքիայի ղեկավարները ազնիվ լիներին և հայերին որոշ չափով ազատություն տային, նրանց վրա հարձակվող թուրք և քուրդ ցեղախմբերին արգելեին, նրանցից ծանր հարկեր չգանձեին, ինչ կլիներ արդյունքը: Երեխաները կարող են մտածել, որ ջարդը տեղի չէր ունենա, հայերը կշարունակեին ապրել ու ստեղծագործել Թուրքիայում, իսկ Թուրքիան էլ շնորհիվ հայերի՝ ավելի կզարգանար և այլն:

ԱԶՆԻՎ ՏՂԱՆ

Հարություն Հովնաթան

Գարնան շունչ էր հովը բերում,
Ժպտում էին թուփ ու ծառ,
Սիրտը բացել՝ հողն էր բուրում,
Երկինքը՝ պարզ ու պայծառ:
Հավքը սարին երգով կիջներ,
Ամպը ցողով էր գալիս,
Գարնան բացվող ծաղկունքի մեջ
Արքայի սիրտն էր լալիս:

Չնչին էին նրան թվում
Թե՛ հաղթանակ, թե՛ գանձեր:
«Գահս թափուր պիտի մնա,
Անհիշատակ ու անտեր:
Երկու երնեկ մի տեղ չկա,
Ինչն է արդյոք կարևոր...»
Գահի առաջ արքայական
Միտք էր անում արքան խոր:

Ու դուրս ելավ նա մռայլված,
Աչքերի մեջ՝ մշուշ-ամպ,
Բայց երբ անցավ ծաղկանոցով,
Սիրտը լցվեց բերկրությամբ.
«Ես կգտնեմ թագաժառանգ
Ու կհաղթեմ սև մահին:
Ով ազնիվ է ճշմարտախոս՝
Նա է արժան իմ գահին»:

Անձրև իջավ ամռան տապին,
Խավարի մեջ լույս ծագեց.
Արքան շքեղ գահին դարձավ
Եվ հրաման արձակեց.
— Մանուկներին իմ տերության
Պալատ կանչեք այս պահին,
Հայտնեք նրանց, որ ձեր արքան
Տեր է փնտրում իր գահին...

Փող փչեցին ու կանչեցին
Երկրի բոլոր կողմերից.
Լուրը լույսից արագ գնաց
Եվ սրընթաց՝ հողմերից:

Եկան շքեղ քաղաքներից,
Մութ ու լույսով հա՛ եկան,
Եկան անշուք գյուղակներից,
Հավատ-հույսով հա՛ եկան...

Տարե՛ք, ցանե՛ք այս սերմերը:
Հենց որ բացվեն, բույրով լցվեն՝
Փող կփչեն, ձեզ կկանչեն:
Ով ծաղիկներ բերի շքեղ,
Թագաժառանգ կօծվի այստեղ,
Ով գեղեցիկ փունջը կրի,
Նա է արքան իմ երկրի:
Օրեր եկան, օրեր անցան,
Բարձր սարն էլ կանաչեց,
Եվ ծաղկաբույր մի առավոտ,
Արքայական փողը հնչեց:
Եկան շքեղ քաղաքներից,
Շաղ ու շողով զարդարուն,
Եկան անշուք գյուղակներից,
Բերին ծաղիկ ու զարուն:

Մտավ պալատն արքայական
Մանուկների բանակն հոժ,
Նազիր-վեզիր իրենց կարգին՝
Բռնած ձեռքերը որդոց:

Ասին՝ Արքա՛, այս փնջերից
Ո՞րն ես, արդյոք դու ընտրում:

Նայե՛ ց, նայե՛ ց արքան տխուր,
Ժպիտ չեկավ երեսին.
«Չկա մեկը, ոչ մի ազնիվ,
Որ մասնակցի հանդեսին»:
Ասաց՝ «Փունջը ինչի՞ս է պետք,
Ազնիվ հոգի եմ փնտրում»:

Ասաց, նայեց բարձր գահից
Եվ ի՛նչ տեսավ նա հանկարծ.
Հեռվում կանգնած մի մանուկի,
Դեմքին ժպիտը հանգած:
Շքեղ գահից իջավ արքան
Ու մոտեցավ տղային,
Իսկ փոքրիկը խոնարհաբար
Գլուխ տվեց արքային:

— Ո՞վ ես մանկիկ, սիրուն տղա,
Այդ ինչո՞ւ ես դու լալիս,
Ծաղկամանով հո՞ղ ես բերել,
Դու ինձ ծաղիկ չե՞ս տալիս:

Խոսեց տղան սրտի դողով.
— Թող ինձ ների արքան մեծ.
Ցանեցի ես սերմն այս հողում,
Ոչ մի ծաղիկ չծլեց...

Նայեց արքան բաց երկնքին,
Ասաց. «Աստված, փառքդ մեծ,
Այս մանուկն է արդարամիտ,
Իր արքային չխաբեց:
Չուր մի տխրիր, փոքրիկ տղա,
Քեզ են վայել գահ ու թագ,
Իմ տվածը խաշած սերմ էր,
Դու ես ազնիվը միակ:

Բարձր պահիր գլուխը քո,
Քեզնով հաղթել եմ մահին:
Արդարամիտ, ազնիվ տղա,
Ահա՛, բազմիր իմ գահին:
Օրհնանքով եմ թագս տալիս,
Թե՛ հոգնած եմ ու թե՛ ծեր,
Տիրոջ կամքով, իմ ժողովուրդ,
Այս մանուկն է արքան ձեր»:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Ազնիվ տղան»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: «Ազնիվ տղան» պատմության միջոցով աշակերտները քննարկում են «Ազնվություն» հասկացությունը և ազնիվ գործ նկարագրող նախադասություններ են գրում:

Նյութեր և միջոցներ: «Ազնիվ տղան» պատմությունը, flip book-ի (թերթվող տետր, որ ներքևում կբացատրվի) օրինակներ, գունավոր մատիտներ, թուղթ, խավաքարտ, գիրք կարելու կամ կազմելու ասեղ:

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը ներկայացնում է, որ այսօր պետք է սովորեն ազնվության և նրա կարևորության մասին: Ուսուցիչը հարցնում է աշակերտներին, թե ինչ գիտեն ազնվության մասին և մի կարծ քննարկում է սկսում:

Ուսուցիչը կարդում է «Ազնիվ տղան» և բացատրում նրա տարրերը (օրինակ՝ կերպարները, միջավայրը, հանգույցը, լուծումը): Բացատրում է նաև պատմության անձանոթ բառերը: Այս աշակերտները օրինակներ են բերում իրենց կյանքում հանդիպած ազնիվ մարդկանցից և ազնիվ գործերից:

Ուսուցիչը բացատրում է և ներկայացնում «Անհատական աշխատանքի» օրինակը, որը լինելու է ազնիվ մարդիկ և ազնիվ գործեր նկարագրող նախադասություններ: Նյութերը կարող են լինել նաև մտացածին՝ աշակերտի մեջ երևակայությունը զարգացնելու համար:

Անհատական աշխատանք: Flip book-ի տված օրինակին հետևելով՝ աշակերտները «ազնիվ մարդիկ» և «ազնիվ գործեր» նկարագրող նախադասություններ են գրում: Նախադասություններից գոնե մեկը պետք է լինի պատմության տղայի մասին (օրինակ՝ չափազանց ազնիվ տղան ծաղիկների մասին իրականությունը ասաց թագավորին, կամ երեկ առավոտ դպրոցում Արա անունով մի երիտասարդ մարդիկ գողացած գնդակը վերադարձրեց տիրոջը): Նախադասությունները պետք է ունենան մանրամասնություններ ու հարուստ բառապաշար:

Երբ աշակերտները մի քանի այսպիսի էջեր պատրաստեն և նկարներ փակցնեն, ուսուցիչը կկազմի գիրքը, և աշակերտները կտեսնեն իրենց կազմած նախադասությունների համատեղումը:

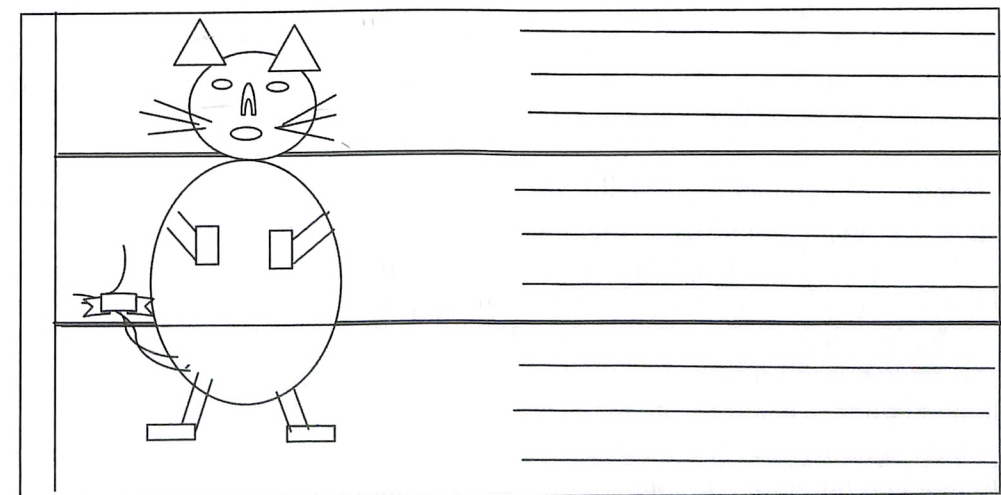
Հավելյալ աշխատանք: Յուրա մի քանի համար, որ հասկացել են ազնվության իմաստը, աշակերտները «Ազնվություն» բառով ակրոստիք բանաստեղծություն են գրում՝ տողերը Ա, Զ, Ն, Վ, ՌԻ, Թ, Յ, ՈՒ, Ն տառերով սկսելով:

Աշակերտները կարող են գրքի ժամանակագրությունը կազմել: Աշակերտները կարող են գրքի վերջավորությունը փոխել և փոխված վերջավորությունը նկարել կամ գրել (օրինակ՝ պատմությունը ինչպես կփոխվեր, եթե տղան ազնիվ չլիներ):

Աշակերտները կարող են պատմությունը անփոփոխ կամ որևէ այլ վերջավորությունով բեմադրել, կամ ներկայացնել մի տեսարան, ուր ազնիվ մի գործ է կատարվում:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչը ի նկատի է ունենում, թե աշակերտը դասարանային քննարկումներից և աշխատանքներից որքան է յուրացրել և ինչ որակի նախադասություններ է գրել flip book-ում:

Դժվար չէ flip book պատրաստել: Պարզապես ուսուցիչը բազմացնում և աշակերտներին է բաժանում գծագրված թերթիկը, որ երեք մասնաբաժանումներ ունի: Աշակերտները գծված տողերի վրա (թղթի աջ կողմում) գրում են մեկ-մեկ նախադասություն՝ ամենավերին մասում՝ անձի անունը և անձի նկարագրությունը, մեջտեղի մասում՝ նկարագրում են ազնիվ գործը, ներքևի մասում՝ որտեղ և երբ է կատարվել դեպքը: Թղթի ձախ կողմում աշակերտները մի կենդանի են նկարում: Ուսուցիչը հավաքում է թերթիկները, միացնում և գիրք է կազմում, որից հետո երկու սև, լայն գծերի վրայով մկրատելով թերթերը երեք մասի է բաժանում (թերթերը մինչև վերջ չեն կտրվում որպեսզի գիրքը կազմված մնա): Գիրքը թերթում են աշակերտներն այնպես, որ երեք կտրվածքները միասին չթերթվեն և ստացվում է տարբեր մարդկանց մասին տարբեր նկարագրություններ՝ պատահական իրար միացված: Այսինքն՝ աշակերտների գրած նախադասությունները խառնվում են իրար և ստեղծում նոր մարդիկ, որոնք ազնիվ գործեր են արել: Խառնվում են նաև կենդանիների գլուխը, իրանը և ոտքերը: Այսպես, հետաքրքիր խաղ է ստացվում, և նյութը ավելի է տպավորվում աշակերտների մեջ:

8

ԿՈՐՈՒՄՏ ԵՎ ՔԱՋՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՊԱՏՃԱՌԱԾ ՑԱՎԸ ԴԻՍԱԳՐԱՎԵԼՈՒ

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Հրանտ պապիկն ապրում է հավիտյան»

ՀՐԱՆՏ ՊԱՊԻԿՆ ԱՊՐՈՒՄ Է ՀԱՎԻՏՅԱՆ

Սուզաննա Փիթզըր

Անգլերենից թարգմ. Ռ. Փ.

Դռան գլխի զանգակները զնգզնգացին, երբ Գրիգորը պապիկի գորգի խա- նութի դուռը բացեց ու ներս մտավ: Բրդի, ներկի և դարչնի հոտերը ողջունեցին նրան: Հրանտ պապիկը նայեց վեր ու ժպտաց: «Ըհը, իմ փոքրիկ Գրիգորը եկավ»,— ասաց: Գրպանից հանեց դարչնի համով քաղցրավենիք, մեկը տվեց Գրիգորին, մյուսը՝ բերանը դրեց: Գրիգորը առավ քաղցրավենիքն ու գլուխը շար- ժելով՝ ասաց. «Հրանտ պապիկ, ես այլևս փոքրիկ չեմ»:

«Այո՛, այո՛, տեսնում եմ,— ծիծաղեց պապիկը:— Արի՛, նստիր իմ կողքին: Աշխատիր քո գորգի վրա մինչև ես այս մեկի կարկատելը վերջացնեմ»:

Հրանտ պապիկը նստեց մի մեծ սեղանի ետև և շարունակեց կարկատել մի հին հայկական գորգ: Գորգի մեջ գործված մի հայերեն արձանագրություն կար:

«Այս բառերն ինչ են ասում»,— հարցրեց Գրիգորը՝ մատներով հայերեն տա- ռերը շոշափելով:

«Հայերը կապրեն հավիտյան»,— պատասխանեց պապիկը՝ գորգի մաշված տեղերը գունավոր թելերով ճիշտ հնի օրինակով մեծ ուշադրությամբ կարկատելով:

«Գրիգոր, արի՛, շոշափիր այս գորգը»: Հրանտ պապիկի աչքերը փայլեցին:

«Կարո՞ղ ես հինը նոր կարկատածից զանազանել: Թե՛ աչքերդ գործածիր և թե՛ ձեռքերդ»:

Գրիգորը մատներով շոշափեց գորգը, նախ արագ, հետո ավելի դանդաղ: Իրոք որ չէր կարողանում զգալ տարբերությունը:

«Իսկապես, ճիշտ նույնությամբ ես կարկատել»,— ծիծաղեց Գրիգորը: Նա հպարտ էր, որ այսպիսի տաղանդավոր պապիկ ունի:

Գրիգորը կեսօրից հետոները պապիկի խանութում էր անցկացնում: Նայում էր, թե պապիկն ինչպես է գորգերը կարկատում և վաճառում: Նրանք հաճախ պապիկի երկրի՝ Հայաստանի մասին էին խոսում:

«Մեր գյուղը շատ հարազատ էր: Բոլորն էլ շատ տարբեր մարդիկ էին, բայց խաղաղ ապրում էին իրար հետ: Մեր ընտանիքը շատ հնուց գորգագործ-

ներ էին: Բայց ժամանակները փոխվեցին: Թուրքերը չէին ուզում հայերին, ու մեզ դուրս շարտեցին»:

«Դուք բոլորդ Ամերիկա եկա՞ք»,— հարցրեց Գրիգորը:

«Ո՛չ,— պատասխանեց պապիկը տխուր:— Շատ ընտանիքներ սպանվեցին»:

«Բայց դու փրկվեցիր»,— պապիկի թևին հպելով ասաց Գրիգորը:

«Այո»,— ասաց Հրանտ պապիկը՝ գլուխը ծանրորեն իջեցնելով:

«Ես փրկվեցի, Ամերիկա եկա և հանդիպեցի մի գեղեցիկ կնոջ՝ Մերիին»:

«Տատիկը»,— ասաց Գրիգորը:

«Այո՛, քո տատիկը: Ես սկսեցի գորգավաճառի խանութներում աշխատել, որովհետև դա գիտեմ անել, գորգ կարկատել և վաճառել...»:

«Հետո, դու քո խանութն ունեցար»: Գրիգորը այդ պատմությունը գիտեր:

«Այո՛, ես դրամ խնայեցի և այս խանութը գնեցի: Այստեղ ես գորգ եմ կարկա- տում, գորգ եմ ծախում և երբ ժամանակ եմ գտնում իմ պապերի գորգերից եմ գործում»,— ասաց պապիկը:

«Հրանտ պապիկ, դու քո գործած գորգերում ինչո՞ւ միշտ հայկական նախշեր ես դնում և արձանագրություններդ էլ հայկական տառերով ես գործում»,— հարցրեց Գրի- գորը:— Չե՞ս ուզում ուրիշ նախշեր գործածել և անգլերենով գրել քո պատգամները»:

Հրանտ պապիկը գլուխը շարժեց. «Ո՛չ, իմ գործած գորգերում իմ ընտանիքն ու իմ ժողովուրդն են ապրում: Երբ ես հայկական գորգեր եմ գործում, ես տեսնում եմ իմ ընտանիքին ինձ հետ աշխատելիս: Ես զգում եմ իմ մոր թխած համեմունքով կարկանդակների հոտը, ես տեսնում եմ իմ քույրերին, որ ներս ու դուրս են վազվ- զում, վազել-բռնել են խաղում: Այս գորգերից գործելով, ես իմ ընտանիքին կենդա- նի եմ պահում իմ սրտում և հայերեն արձանագրություններով ես Հայաստանն եմ պահում իմ մեջ»:

Գրիգորը շատ էր սիրում դիտել իր պապիկին աշխատելիս, պատկերացնել նրան Հայաստանում, իր ընտանիքով շրջապատված:

Գրիգորն ինքը մի փոքրիկ հաստոց ուներ պապիկի հաստոցի կողքին: Այս հաստոցի վրա էր, որ միասին Գրիգորի առաջին գորգը գործեցին: Գորգի մեջ նրանք անպայման օգտագործեցին երկու բան՝ հայկական կարմիր ներկ և հայե- րեն արձանագրություն: Գրիգորի գորգի վրա արձանագրված էր. «Գրիգոր և Հրանտ Կետիկյան: Գորգագործներ»:

Գրիգորն իր այս գորգը դրել էր իր մահճակալի կողքին, որպեսզի նայի նրան ամեն գիշեր քնելուց առաջ և ամեն առավոտ արթնանալիս:

Հիմա Գրիգորը իր երկրորդ գորգի վրա էր աշխատում:

Այս մեկը նա մենակ էր գործում:

Նա իր գորգի նախշն ընտրել էր պապիկի հայկական գորգերի ալբոմից, ուշադ- րությամբ ընդօրինակել էր այն իր գործելիք գորգի մեծությամբ թղթի վրա. ապա՝ բրդե թելերի միջից ընտրել էր նախշին համապատասխան թելերը իրենց գույնով ու որակով: Գրիգորը մի երկար կանաչ բրդե թել վերցրեց ու գործեց գորգի մեջ:

«Լավ ուրեմն, արձանագրությունդ ինչ է լինելու»,— Հրանտ պապիկը հարց- րեց Գրիգորին:

«Դեռ չգիտեմ: Գուցե իմ տարեդարձի կամ գորգը վերջացնելուս թվականը: Հիմա դեռ ոչ մի պատգամ մտքիս չի գալիս»:

«Հայերեն արձանագրությունները մի լավ բան ունեն,— ասաց պապիկը:— Դրանք հատուկ օրենք չունեն. կարող են լինել ուրախ, տխուր, կարճ, երկար, թվականներ, տառեր կամ բանաստեղծություն»:

Գրիգորը գլխի շարժումով հաստատեց: Գրիգորը մի քանի թել էլ գործեց, նայեց պապիկին ու ասաց.

«Հրանտ պապիկ, ես ուզում եմ քեզ նման գորգագործ դառնալ»:

Պապիկը շոյեց Գրիգորի գլուխն ու ասաց. «Դու արդեն գորգագործ ես. մենք գորգագործներ ենք միասին»:

Գրիգորն այնքան ուժեղ ժպտաց, որ այտերը ցավեցին:

Մի օր, երբ Գրիգորը դպրոցից խանութ եկավ, մայրը խանութում էր: «Ու՛ր է Հրանտ պապիկը»,— հարցրեց Գրիգորը:

Մայրը պինդ գրկեց Գրիգորին:

«Ի՞նչ է պատահել»,— Գրիգորը իրեն դուրս քաշեց մոր գրկից:

«Գրիգոր»,— ասաց մայրը մեղմ ձայնով:— Հրանտ պապիկը հիվանդանոցում է»:

«Ինչո՞ւ,— անհամբեր հարցրեց Գրիգորը:— Ի՞նչ է պատահել»: Գրիգորի մայրը սկսեց լաց լինել. «Պապիկը շատ, շատ հիվանդ է»:

Գրիգորը չգիտեր ինչ անել: Այնքան բան կար նրա ուղեղում:

Նա ուզում էր, որ ամեն ինչ առաջվա պես լինի:

Նա չէր ուզում, որ Հրանտ պապիկին մի վատ բան պատահի:

Ուզում էր, որ նա խանութում լինի, դարչնի քաղցրավենիքի հոտով, երկրի, գորգագործների մասին պատմություններով՝ Գրիգորի կողքին նստած:

Մայրը սրբեց աչքերը:

Գրիգորը լուռ էր: Հետո հարցրեց.

«Կարո՞ղ եմ Հրանտ պապիկին տեսնել»: Մայրը խոր շունչ քաշեց:

«Այո, նա քեզ էր հարցնում»:

Հիվանդանոցի սպիտակ միջանցքներից անցնելը անհանգստացրել էր Գրիգորին: Տարօրինակ հոտ կար՝ ինչպես լինում է բժշկի կամ ատամնաբույժի սենյակում: Չկային ընտանի հոտերը բրդի, ներկերի և դարչնի:

Միջանցքները պաղ էին: Մարդիկ ժպտում էին Գրիգորին, բայց Գրիգորի աչքերը գամված էին գետնին:

Գրիգորը զգուշորեն մտավ պապիկի սենյակը: Նրա մահճակալի գլխին մի պլաստիկ պարկ էր կախված, որի միջի անգույն հեղուկը մի խողովակով միանում էր պապիկի թևին: Տատիկը նստած էր պապիկի անկողնու մոտ՝ պապիկի ձեռքն իր ձեռքում: Նրա աչքերն էլ Գրիգորի մայրիկի աչքերի պես կարմիր էին:

Հրանտ պապիկը նկատեց Գրիգորին և թևի շարժումով մոտ կանչեց Գրիգորին: Գրիգորը տատանվեց:

Մայրը կռացավ դեպի նա ու ասաց. «Ոչինչ, կարելի է, մոտեցիր պապիկիդ»: Գրիգորը դանդաղորեն մոտեցավ մահճակալին. «Հրանտ պապիկ,— շնջաց,— դու կլավանամ»:

Պապիկը պինդ գրկեց Գրիգորին: «Գրիգոր,— պապիկի ձայնը մեղմ էր:— Ես միշտ քեզ հետ կլինեմ»: Գրիգորը գրկեց պապիկին. «Շատ լավ է: Մենք միասին գորգագործներ կլինենք»:

«Այո»,— շնջաց պապիկը և Գրիգորին պինդ սեղմեց իր կրծքին: Հաջորդ առավոտյան Գրիգորը արթնացավ հեռախոսի զանգից: Նա լսեց մոր լացը:

«Մամ, ի՞նչ է պատահել»,— սենյակից դուրս գալով՝ հարցրեց:

«Գրիգոր, ես...ես վատ լուր ունեմ»: Մայրը մոտեցավ:

«Պապիկը...»,— կանգ առավ ու նրա աչքերն արցունքով լցվեցին:

«Ի՞նչ է պատահել»,— Գրիգորը շունչը բռնեց: Չէր ուզում պատասխանը լսել:

«Պապիկը երեկ գիշեր մահացավ»: Գրիգորին թվաց, թե մեկը բռնեց իր կրծքին:

«Ո՛հ,— ասաց:— Նա կգա»:

Մայրը գլուխը շարժեց. «Սիրելիս, նա չի գա: Նա մահացավ»: Նա փորձեց գրկել Գրիգորին:

«Ո՛հ,— Գրիգորը հրեց նրան:— Նա չի կարող մեռնել: Չի կարող: Նա ասաց միշտ ինձ հետ կլինի»:

Մայրը լաց եղավ. «Գրիգոր, նա չէր ուզում քեզ թողնել: Նա ուրիշ կերպ չէր կարող»: Գրիգորը խղճաց մորը, բայց նրա բարկությունը շատ հզոր էր: Պապիկը լքել էր նրան: Նա խաբել էր: Նա ասել էր, որ միշտ իր հետ կլինի և հիմա չկար: Գրիգորը վազեց իր սենյակը և դուռը շրխկոցով փակեց: Նա իր անկողնու բոլոր բարձերը շարտեց: Բոլոր խաղալիքները պահարանից դուրս թափեց: Բոլոր գրքերը գետին շարտեց: Կռացավ, որ իր մի արջուկը վերցնի, որ շարտի ու հանկարծ տեսավ այն փոքրիկ գորգը, որ ինքն ու պապիկն էին գործել: Գրիգորը շարտեց արջուկը, հետո վերցրեց գորգը, որ շարտի, բայց չարեց, ցած գցեց միայն: Շոգում էր ու քրտնել էր: Պատուհանը բացեց: Դուրսը բակում տեսավ ծաղիկները, որ ինքը պապիկի հետ էր ցանել: Գրիգորը վարագույրները քաշեց և նստեց մութի մեջ: Հուղարկավորության ընթացքում Գրիգորն իր մոր և մեծ մոր մեջտեղն էր նստել: Նրանք լաց էին լինում:

Համարյա բոլորն էին լաց լինում, բացի Գրիգորը:

Մայրը գրկեց նրա ուտերն ու ասաց. «Լավ կլինի, որ դու էլ լաց լինես, բալիկս, այդպես քեզ ավելի լավ կզգաս»:

Գրիգորը իրեն հետ քաշեց «Լացս չի գալիս»: Եվ չլացեց:

Նա զայրացած էր: Պապիկը լքել էր նրան: Գրիգորի խաղալիքները, գրքերն ու հագուստները մի շաբաթից ավելի սենյակում թափթփված մնացին:

Մայրը մի քանի անգամ հավաքել էր դրանք, բայց Գրիգորը նորից շարտում էր: Մայրը նույնիսկ զայրացել և ճչացել էր նրա վրա, բայց Գրիգորի հոգը չէր:

«Գրիգոր,— մի գիշեր ասաց մայրը:— Պարոն Քաշյանը պապիկի խանութը պիտի գնի: Նա երկար տարիներ աշխատել է այնտեղ: Կարծում եմ, որ դա ճիշտ կլինի: Նա ասաց, որ քո հաստոցը կթողնի խանութում: Դու երբ որ ուզես կարող ես գնալ և քո գորգի վրա աշխատել»: Գրիգորը երկար նայեց մորը հասկանալու համար, թե ինչ է կատարվում, հետո ջղային ճչաց.

«Ես չեմ ուզում որևէ մեկը պապիկի խանութը վերցնի»: Գրիգորը վազեց իր սենյակն ու դուռը շրխկոցով փակեց ետևից:

Գրիգորը գետնից վերցրեց խաղալիքներն ու շարտեց: Գետնից վերցրեց գրքերն ու շարտեց, վերցրեց գորգը, որ պապիկի հետ էր գործել. «Ես էլ երբեք չեմ

ուզում գորգ գործել»: Եվ գորգը շարտեց: Գորգը կապավ պատին ու մի նկար ընկավ գետին. «Ես չեմ ուզում գորգագործ լինել»:

Գրիգորի աչքերը այրվում էին և այտերը թաց էին:

Գրիգորը նետվեց գետնին ընկած գորգի վրա: Պառկեց վրան ու ծայրերը հավաքելով փաթաթվեց գորգի մեջ, աչքերը փակեց և լաց եղավ:

Հաջորդ օրը Գրիգորը սկսեց հավաքել թափված խաղալիքները, գրքերն ու հագուստները: Շատ զգուշությամբ վերցրեց գորգը և դրեց տեղը՝ իր անկողնու կողքին: Մի շաբաթ հետո, դպրոցից վերադառնալիս, Գրիգորը գորգի խանութից անցավ: Ներս չմտավ: Հիշեց, թե ինչպես պատուհանից տեսնում էր պապիկին հաճախորդի հետ խոսելիս և գորգ գործելիս: Քանի որպես կանգնած մնաց դռանը, ապա՝ աճապարեց տուն: Մի օր էլ Գրիգորը խանութի ուղղությամբ քայլեց: Սիրտն արագ խփում էր: Խորը շունչ քաշեց և հրեց զնգզնգան դուռը: Պարոն Քաշյանը նայեց վեր ու ժպտաց: «Հեյ Գրիգոր»: Գրիգորը հիշեց, թե պապիկն ինչպես էր ժպտում իրեն՝ երբ ինքը դռնից ներս էր մտնում:

«Բարև»,— ասաց Գրիգորը և մոտեցավ իր հաստոցին:

Նա շոշափեց գորգի թելերը, հետո նայեց պապիկի դատարկ աթոռին: Հիշեց, թե որքան հպարտ էր զգում իրեն երբ աշխատում էր պապիկի կողքին, գորգագործներ միասին:

«Պարոն Քաշյան,— ասաց Գրիգորը:— Եթե կարելի է ես կուզենայի գորգիս աշխատանքը շարունակել»:

«Իհարկե, ես շատ կսիրեմ, որ դու այստեղ լինես»: Պարոն Քաշյանը պապիկի աթոռը քաշեց Գրիգորի գորգի հաստոցի մոտ և ասաց. «Ես կարծում եմ, որ դու պիտի այս աթոռը գործածես: Դա պատկանում էր մի հիանալի գորգագործի, որը բազմիցս ասել է ինձ, թե դու էլ այդպիսին ես դառնում»:

Գրիգորը ժպտաց. նրա երեսը տաք էր: «Ես ուզում եմ պապիկիս պես գորգագործ դառնալ»:

«Այս գորգին նայելով՝ կարող եմ ասել, որ դու այդ ճամփին ես»,— ասաց պարոն Քաշյանը՝ մատնեղով գորգի վերջացած մասը շոշափելով:

«Դու ժառանգել ես քո պապիկի տաղանդը»: Գրիգորը նստեց աթոռին և սկսեց սկուտեղի վրա շարված թելերին նայել: Մի կարմիր թել վերցրեց և հիշեց պապիկի խոսքը. «Դարեր շարունակ հայկական գորգերը հայտնի էին իրենց կալուն կարմիր գույնով»: Գրիգորը թելը գործեց գորգի մեջ, ապա վերցրեց մի կտոր դարչնի քաղցրավենիք, որ պապիկն էր թողել սկուտեղի վրա:

Դարչնի համն ու հոտը նրան պապիկին հիշեցրեց:

Հրանտ պապիկը չէր խաբել: Բուրդը շոշափելով, կարմիր թելը գորգի մեջ գործելով ու դարչնի հոտով Գրիգորը տեսավ պապիկին գորգի վրա աշխատելիս: Լսեց պապիկի ձայնը: Հիշեց պապիկի պատմությունները իր ժողովրդի մասին և զգաց, որ նրանք բոլորն էլ այստեղ են ու մասնակից այս գորգերը գործելուն: «Պարոն Քաշյան, կարո՞ղ եք ինձ օգնել, միասին հայերեն արձանագրությունս դնելու»,— հարցրեց Գրիգորը:

«Իհարկե,— ասաց պարոն Քաշյանը:— Ի՞նչ ես ուզում գրել»:

«Հրանտ պապիկն ապրում է հավիտյան»,— ժպտաց Գրիգորը:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Հրանտ պապիկն ապրում է հավիտյան»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____

Տևողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները կարդում են պատմությունը և մտորում են «Վշտի փուլերի» մասին: Այս պատմության նկարագարված տարբերակը, որ ավելի գրավիչ կարող է լինել աշակերտների համար, կարելի է ներբեռնել էլեկտրոնային ձեռնարկից: Ապա աշակերտները փորձում են զատորոշել Գրիգորի հակադարձությունները իր կրած կորստին և ցանկ են կազմում այն դրական երևույթներից, որոնց կարելի է ապավինել կորստից հետո:

Հեղաբերություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչն աշակերտներին մղում է հիշելու մի աղետալի դեպք, որ լսել կամ կարդացել են լուրերում և կամ պատահել է իրենց հետ, և նրանք ինչ հակազդեցություն են ցույց տվել այդ դեպքին: Հարց է տալիս, թե արդյո՞ք բոլորը նույնպես կվարվեին, թե՞ տարբեր է աղետի ազդեցությունը տարբեր մարդկանց վրա և մանավանդ՝ երեխաների վրա:

Դասավանդման հերթականություն: Միասին կարդալ պատմվածքը, ապա անցնել «Վշտի հինգ փուլերի» վրայով և այդ փուլերի հիման վրա դատել պապիկի մահից հետո Գրիգորի ցույց տված հակազդեցությունները: Պապի բնավորության և վերաբերմունքի դրական կողմերից մի ցանկ կազմել ու շեշտել նրան հիշելու և չմոռանալու կարևորությունը: Այստեղ նաև խոսել պապիկի պատմական անցյալի մասին, որ նույնանում է հայ ժողովրդի աղետալի անցյալի հետ: Աշակերտները, խմբերի բաժանվելով, բեմադրում են պատմվածքը և եզրակացնում, թե պապիկի մահը ինչպիսի ազդեցություն կթողնի Գրիգորի վրա և ինչ դասեր կքաղի նա այդ դեպքից:

Գնահատում/Արժևորում: Քննարկումների և բեմադրության ընթացքում ուսուցիչը արժևորում է, թե աշակերտը որքանով է յուրացրել նյութը: Եթե կարիք լինի ուսուցիչը կարող է հավելյալ նյութերով պարզաբանել կորուստը տարբեր տեսանկյուններից:

Վշտի հինգ փուլերը

1. Ուրացում և մեկուսացում

Սկզբում մենք կարծես փորձում ենք ուրանալ, որ կորուստ ենք ունեցել, և մենք մեզ մեկուսացնում ենք մարդկանց հետ շփվելուց:

2. Բարկություն

Ապա հնարավոր է, որ վիշտը կրող անձնավորությունը մի հզոր բարկության զգացողություն ունենա այն անձի դեմ, որ այդ վիշտն է պատճառել կամ ընդդեմ աշխարհի: Նա կարող է բարկություն զգալ ինքն իր դեմ, որ թույլ է տվել, որ այդ դեպքը պատահի, նրանով հանդերձ, որ իրականության մեջ ոչինչ չէր կարող դեպքը կասեցնել:

3. Սակարկություն

Հիմա, վշտակիր անձը սակարկություն է սկսում Աստծու հետ՝ իր մի զոհաբերությունն է առաջարկում՝ «Եթե ես այդ զոհաբերությունը կատարեմ, դու կորուստը կվերացնես»:

4. Ընկճվածություն

Անձը մի տեսակ ընդարմանում է նրանով հանդերձ, որ խորքում դեռ առկա են բարկությունն ու տխրությունը:

5. Ընդունում

Սա այն փուլն է, երբ բարկությունը, տխրությունը և սուգը մեղմացել է: Անձը պարզապես ընդունում է կորուստը:

9

ՄԵԾ ԵՂԵՈՆ

(Երրորդ դասարանի համար)

✧ ✧ ✧

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Գարնանային մի օր»

Այս դասանյութը Մեծ եղեռնի հետևանքն է նկարագրում. նրա միջոցով աշակերտը ծանոթանում է նաև կորստի գաղափարին և թե ինչպես կարելի է քաջությամբ հաղթահարել կորստի պատճառած ցավը: Պատմության մեջ կարող են անհասկանալի բառեր լինել հետևյալները, որ ուսուցիչը կբացատրի նախքան դասը սկսելը. *ավան, կառուցել, թափուր, ներգաղթ, հայրենակից, հեծկլտալ...*

ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ՄԻ ՕՐ

Մկրտիչ Արմեն

Գարնանային մի օր՝ տարիներ առաջ, ես շրջում էի Երևանին մոտիկ մի ավանում, ուր հայրենիք վերադարձած, ներգաղթած հայերն էին ապրում։ Գեղեցիկ էր ավանը։ Այդ արհեստավոր մարդիկ կառուցել էին տներ, պարտեզներ, փողոցներ։ Կառուցել էին մեծ սիրով, գիտենալով, որ դա օտար հողում չէ, դա իրենց պապերի հայրենիքն է, որտեղ նրանք ապրելու էին միշտ։

Ուրախ էին և երգում էին նրանք։ Երգում էին և արաբերեն, և պարսկերեն, և հունարեն և այլ լեզուներով, որոնք լսել էին նախքան հայրենիք վերադարձը՝ երբ դեռ օտար երկրներում էին ապրում։ Փոքրիկ պարտեզներից մեկի մոտ կանգ առնելով՝ ականջիս հասավ դռան մոտ նստած կանանց զրույցը։

- Դու որտեղացի ես, Սրբուհի՛ քույրիկ,— հարցրեց մի միջահասակ կին։
- Սելանիկից՝ եմ, աղջիկս, իսկ դու։
- Ես Բաղդադից եմ, բայց էրիկս Մարսելից եկավ ինձ առավ։
- Մարսելից ինչո՞ւ եկավ Բաղդադ,— հետաքրքրվեց մի աղջիկ։
- Ուզում էր անպայման հայրենակցուհու հետ ամուսնանալ։
- Դու որտեղացի ես, մայրիկ... Մի պառավ կին՝ կլոր այտերով ու բարի,

ասաց.

- Ես Վառնա կապրեի, բայց սասունցի եմ։

Բաղդադցի կինն ասաց.

— Այսինքն՝ ես էլ Բաղդադում չեմ ծնվել, ես Կարին քաղաքից եմ... Էրիկս, որ Մարսելից եկավ՝ Տիգրանակերտի շրջակայքից էր փախել այնտեղ...

Նորից հարցրեց սելանիկցի կնոջը.

- Դու որտեղացի ես, Սրբուհի՛ քույրիկ։

— Նմանապես սասունցի...

- Սասունցի՞,— հետաքրքրվեց պառավը,— իսկ դու գյուղից։

Կինը գյուղի անունը տվեց։ Պառավը լարվեց. այդ իրենց գյուղն էր։

- Կրպեննց կհիշե՞ս,— հարցրեց նա,— ես մայրն եմ Կրպեննց Սմբատի, որ

Ստամբուլի մեջ սպանեցին...

Սրբուհին լարեց հիշողությունը։

Ո՛հ, չէր հիշում։

- Մեր գյուղն ախր մեծ էր,— ասաց։

- Մեծ էր այդ,— համաձայնեց պառավն ու նորից հարցրեց.

- Դուք տասնհինգ թվի՞ն փախաք։

- Այո՛։ Մեծ կոտորածին։ Սիհուն գետի վրայի սպանությունների ժամանակ

ես իմ ծնողներին ու ազգականներին կորցրի։

- Սիհունի ջարդին ես էլ կայի։

Ասել է, մենք մի թափորի մեջ ենք եղել։

Իսկ ձեր ազգանունը ինչպե՞ս է,— հարցրեց պառավը։

- Ես իմ ազգանունս չգիտեմ։ Էրիկիս ազգանունով՝ Մեսրոպյան ենք։

Պառավը մտքով ընկավ կոտորածների սարսափելի հիշողությունների մեջ։

— Ես էլ իմ զավակներս այնտեղ կորցրի,— ասաց նա քիչ հետո։ Բոլորին աչքիս առաջ մորթեցին կամ հեռու քշեցին... Գազիկ... Աշոտ... Սառա... Անդրանիկ... Սրբուհի։

- Իմ անունս,— հառաչեց Սրբուհին։

— Այո՛։ Մեր գյուղը Սրբուհի շատ կար։ Բայց իմ Սրբուհիս ամենքից աղվորն էր։ Ողջ գյուղը նրան անուշ Սրբուհի էր ասում։

- Անուշ Սրբուհին ես եմ, կտավի պես սպիտակեց Սրբուհին։

Կանայք շփոթված դես ու դեն շարժվեցին, կարծես ումբ ընկավ նրանց մեջտեղը։

Պառավը փորձեց ոտքի կանգնել, բայց ուժասպառ էր եղել։

— Մորդ անունը ինչ էր,— հարցրեց նա սարսափած աչքերով Սրբուհուն նայելով։

- Մաքրուհի...

- Աղջիկս...

Պառավն ուշաթափվեց։ Կանայք սկսեցին գոռալով լաց լինել։ Սրբուհին հեծկտում էր։

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Գարնանային մի օր»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել և յուրացնել կորուստի իմաստը, ինչ վերաբերում է մարդկանց (ժողովուրդներին) կամ վայրերին (հայրենի հողին):

Նյութեր և միջոցներ: Խաղալիք լսափողեր կամ բաներ, որ դրանց նման են, գծագրության մեծ թուղթ, ակրոստիք բանաստեղծության օրինակ, սովորական թուղթ, Tree Map (քարտեզ, գծագիր, այստեղ՝ կորուստի ծառ):

Հեղաքրքրություն ստեղծելու համար: «Cooperative learning» (ուսուցման համագործակցային եղանակի, խմբային աշխատանքի) միջոցով աշակերտները պատմում են իրենց ունեցած մի մոտիկ անձի կամ առարկայի կորուստի մասին և թե դա ինչպես պատահեց:

Այսպես, դասարանը բաժանվում է 4–6 հոգանոց խմբերի, որոնք նստում են իրար շուրջ:

Յուրաքանչյուր խումբ մեկ լսափող ունի:

Կարող է խոսել այն աշակերտը միայն, որ լսափող ունի իր ձեռքում: Աշակերտը պատմում է իր կորուստի մասին և լսափողը փոխանցում հաջորդին, մինչև վերջ: Ուսուցչի թույլտվությամբ, սա կարող է կրկնվել մի քանի անգամ: Եթե մի աշակերտ լսափող ունի իր ձեռքում, բայց ոչինչ չունի պատմելիք, ասում է «փաս» և լսափողը փոխանցում է հաջորդին: Խմբերը գրի են առնում և ամբողջ դասարանի հետ բաժանում պատմվածները:

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը հայտարարում է «Սա մի յուրահատուկ պատմություն է, որ մեզ կօգնի հասկանալու կորուստի երկու կարևոր տեսակները: Պատմությունը կարդալուց հետո ես ձեզ կհարցնեմ այդ կորուստների մասին և թե ինչպես են պատմության հերոսները կարողացել համակերպվել այդ մեծ կորուստների հետ: Պատմության վերնագիրն է «Գարնանային մի օր», որ գրել է Մկրտիչ Արմենը:

Ուսուցիչը որոշ տեղեկություններ է տալիս հեղինակի մասին: Կարևոր է բացատրել նաև, թե ինչ է ներգաղթը և եթե նախապես առիթ չի եղել, ուսուցիչը հիմա կբացատրի, թե երբ, ինչու և ինչպես տեղի ունեցավ ներգաղթը: Կարդացվում է պատմությունը...

Ընթերցումը ընդհատվում է, երբ հասկացությունների լուսաբանության կարիք է զգացվում: Ընթերցումը ավարտելուց հետո տրվում է հասկացողության հարցեր, որոնց պատասխանը «այո» կամ «ոչ» չլինի:

օրինակ՝

- մարդիկ ինչու էին ուրախ պարում ու երգում.
- ինչպես է, որ այս հայերը այսքան տարբեր տեղերից էին գալիս.
- ձեր կարծիքով Սրբուհին ինչու իր ազգանունը չգիտեր.
- ձեր կարծիքով, պատմությունը ինչու է այսպես վերջանում.
- ինչու հեղինակը չի ասում, թե հետո ինչ է լինում.
- դուք չէիք ուզի իմանալ, թե հետո ինչ է լինում.
- կարծում եք հետո ինչ պատահեց.
- այս պատմության հր մասն է խոսում կորուստի մասին.
- բացատրեք, թե ով է կորուստ ունեցել:

Ուսուցիչն այնպես պետք է առաջնորդի քննարկումը, որ աշակերտները ըմբռնեն, թե Սրբուհին և իր մայրը չէին միայն, որ կորուստ էին ունեցել, այլ բոլորն այդ համայնքում կորցրել էին ընտանիք, տուն, տեղ, հող և ամեն ինչ և պետք է համակերպվեին դրա հետ:

Աշակերտների օգնությամբ «կորուստի ծառ» է գծվում մեծ թղթի կամ գրատախտակի վրա: Ծառի կատարին գրվում է աշակերտների առաջարկած մի կորուստի անուն, որ կարող է լինել սիրած կենդանու կորուստ, հարազատի մահ, երկրաշարժի կամ մի այլ պատճառով փլված տուն, և այլն. ապա՝ ճյուղերի վրա՝ այդ կորուստի հետևանքներն է գրվում: Կորուստի ծառը ամբողջացնելու ընթացքում ընդգծվում է, որ որոշ մարդիկ իրենց քաջությամբ կարողացել են շրջել այդ հետևանքները և ինչպես են հակազդել այդ հետևանքներին: Հարց է տրվում, թե այս մարդիկ ինչպես են քաջություն ցույց տվել. (իրենց կյանքը շարունակելով և, օրինակ, եթե տան կորուստի մասին է, այլ վայրերում իրենց տունը վերաշինելով):

Անհատական աշխատանք: Աշակերտներն իրենց «կորուստի ծառն» են գծում՝ տեղադրելով իրենց կորուստը և դրա ազդեցությունները՝ ավելացնելով, թե ինչպես են քաջություն գտել այն դիմագրավելու: Ուսուցչի հետ ստուգելուց հետո պատրաստված «կորուստի ծառը» աշակերտի համար կծառայի իբրև ուղեցույց՝ գրելու համար «Իմ կորուստը և ինչպես հակազդեցի դրան» վերնագրով իր պատմությունը. աշակերտները խմբերի բաժանվելով, յուրաքանչյուրը «հեղինակի աթոռին» նստած, իրենց գրածը կարդում են մյուսների համար:

Հավելյալ աշխատանք: Աշակերտներն ակրոստիքով բանաստեղծություն են գրում:— Ուսուցիչն օրինակ է տալիս, թե ինչպես: Աշակերտները միասին մտածում կամ բառարանի միջոցով գտնում են հարմար բառեր **«Քաջություն»** բառի յուրաքանչյուր տառի համար:

Բանաստեղծությունները ցուցադրվում են դասարանում:

Նախապես պատրաստված կորուստների ցանկից օգտվելով՝ յուրաքանչյուր երկու աշակերտ միասին ցանկից մի աշակերտի անուն են որոշում և նամակ են գրում նրան, առաջարկներ կատարում՝ թե նա ինչպես կարող է կորուստի հետ հաշտվել: Քաջալերում են նրան քաջ լինել՝ օրինակ բերելով պատմության հերոսների կյանքից:

Ուսուցիչը դասարանի համար կարդում է նույն թեմայի շուրջ մի այլ պատմություն, օրինակ՝ «Գիքորը» և դասարանում կատարվում է երկու պատմությունների համեմատությունն ու հակադրությունը:

Ուսուցիչը աշակերտների հետ քննարկում է, թե ինչպես Հայոց ցեղասպանությունը կորստաբեր եղավ հայերի համար որպես մի ժողովուրդ (նույնիսկ նրանց համար, որ այնտեղ չէին և ուղղակիորեն չկրեցին կորուստը) և ինչպես քաջություն ցուցաբերեցին և կարողացան վերապրել ու բարգավաճել:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչն արժևորում է աշակերտի մասնակցությունը զանազան աշխատանքներին, նրա գրավոր արտահայտությունը, նրա կազմած «կորստի ծառը», որ պատճառ-հետևանք է ցույց տալիս:

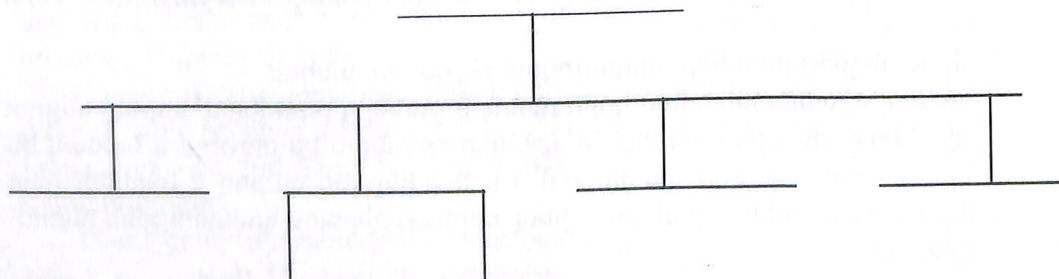
Օրինակ ուսուցչի համար (1)

Ք	Քույրեր, եղբայրներ,
Ա	Անապատն անցած,
Զ	Զարդին դիմացած,
ՈՒ	Ուղիներ գտան,
Թ	Թևեր առան՝
ՅՈՒ	Յուրահատուկ հայերին,
Ն	Ներգաղթեցին հայրենիք,

Օրինակ ուսուցչի համար (2)

Ք	Քարոտ ճամփա,
Ա	Արևը վառ,
Զ	Զուր չկա:
ՈՒ	Ու՞ր ենք գնում,
Թ	Թափառական,
ՅՈՒ	Յուրաքանչյուր քայլափոխին
Ն	Նվազում է կարավանն:

Գծագրի (Tree Map) օրինակ

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Շուշանը»

Այստեղ օգտագործված «Շուշանը» պատմությունը, որ շեշտում է անարդարության գաղափարը, ուղղակի Մեծ եղեռնին է առնչվում և երեխաներին պատրաստում է Մեծ եղեռնի բարդ իմաստը հասկանալու: Այս պատմվածքի ընդմիջից աշակերտը սովորում է, թե ի՞նչ է անարդարությունը: Ուսուցիչը հարց է տալիս, թե եթե մի երկրի կառավարություն հանկարծ որոշի մի խումբ մարդկանց իրենց տներից դուրս հանել և հեռու ճամփաներ ուղարկել ու տիրանալ նրանց տանն ու ունեցվածքին, արդյոք արդար է: Թուրք կառավարությունը որքան անարդար վերաբերվեց հայերի հետ՝ նրանց իրենց տներից դուրս քշելով:

ՇՈՒՇԱՆԸ

Տարիներ առաջ, երբ փոքրիկ աղջիկ մըն էի, պուպրիկ մը ունէի, անունը՝ Շուշան: Այնքան կը սիրէիք իրար, որ ամէն բան միասին կ'ընէինք:

Նոյն անկողինն մէջ կը պառկէինք և նոյն պնակէն կը ճաշէինք: Նոյն ընկերները ունէինք, ինչպէս քեռիիս տուած աղանին և շունս Կայծը, չարագործ և անհամբեր Կայծը: Օր մը Կայծը Շուշանին թւը խաճաւ և քաշեց, որպէսզի հետը խաղայ: Խեղճ Շուշան: Շուտով վազեցի հայրիկիս քով, որ բժիշկ էր և գրասենեակ մը ունէր մեր տունին մէջ: Միասին Շուշանին վերքը կապեցինք: Երբ ութ տարեկան էի, ամէն ինչ փոխուեցաւ: Պատերազմը սկսաւ: Մեր դրացի թուրքերը մեր հետ սկսան գէշ վարուիլ: Դպրոցը, երբ ձեռքս բարձրացնէի, թուրք ուսուցչուհին ինծի կարևորութիւն չէր տար: Թուրք դասընկերներս «հայ անհաւատ» կը կոչէին զիս: Օր մը թուրք ուստիկանները հայրս առին ու տարին, որպէսզի վիրաւոր թուրք զինուորներ բռնէ: Այլևս չտեսանք զինք: Առտու մը, դեռ արևը բոլորովին չծագած, մայրս անթնցուց զիս: Վախ կար անոր ծայնին մէջ: «Արագ, պէտք է երթանք: Հետդ բան մը մի առներ», — փսփսաց:

Ես շատ լաւ չէի հասկնար՝ ինչ կը պատահէր: Մեր բոլոր ունեցածները տունը ձգեցինք, ամէն բան, նոյնիսկ Շուշանը: Ճամփան, կառքին մէջ, լացի: Ինչ պիտի ըլլար Շուշանը, առանց ինծի: Կը մտածէի՝ ինչ պիտի ըսեն դասընկերներս, քանի այդպէս կը բացակայէի դպրոցէն: Արփին, ամենէն մտերիմ ընկերուհիս, արդեօք դեռ հոն էր, թէ ինքն ալ ստիպուած ծագած գացած էր: Երբ դրացի Տէրտէրեաններուն աղջիկը մեր տունը գար հետս խաղալու, պիտի գիտնամ, որ ստիպուած մեկնած էի:

Նախ Լիբանան փախանք: Ամիսներ ապրեցանք վրաններու տակ: Հոն նոր դասընկերներ ունեցայ, ինծի պէս գաղթական հայ պզտիկներ: Շատ գէշ էր մեր վիճակը. կտոր մը հաց նոյնիսկ չունէինք ուտելու: Երբեմն հայ կիներ ծաւար կու տային, որ կը թրջէինք և կ'ուտէինք, առանց եփելու:

Յաջորդ տարին Ֆրանսա գացինք, անկէ ետք Ամերիկա: Ամերիկա շատ հայեր չկային, հայկական դպրոց ալ չկար: Սկիզբը շատ դժուար էր կեանքը, անգլերէն չէի գիտեր: Դպրոցը չէի սիրեր, որովհետեւ միշտ անգլերէն պէտք է խոսէինք:

Տարիներ անցան, ալ չվերադարձանք: Կ'ապրէի ծննդավայրէս շատ հեռու, ովկիանոսին միւս կողմը:

Երբ իմ աղջիկս ութ տարեկան եղաւ, տարեդարձին համար պուպրիկ մը ուզեց:

Պատեցայ խանութ խանութ, բայց ո՛չ մէկ պուպրիկ կը հաւնէի: Յետոյ, օր մը հին ապրանքներ ծախող խանութի մը առջևէն անցած ատենս, աչքիս զարկաւ պուպրիկ մը, ապակիին ետեւ նստած: Ներս մտայ: Անմիջապէս գրկեցի պուպրիկը. ինչ զարմանք... որքան կը նմանէր իմ պուպրիկիս...

Անմիջապէս գնեցի ու տարի տուն:

Աղջիկս պուպրիկին անունը դրաւ Շուշան:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Շուշանը»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____

Տնոջություն _____

Նպատակ: Աշակերտները կարդում են «Շուշանը» և իրենց կարծիքներն են հայտնում, թե այդ ընտանիքը ինչու պէտք է փախչեր: Աշակերտները նշում են օտար միջավայրում մեծանալու բոլոր դժվարությունները և անցյալի ազդեցությունը ներկայիս իրականությանը բախվող:

Աշակերտները՝ իբրև այդ պատմության աղջիկը, նամակ են գրում իրենց մի երևակայական ընկերոջը և նկարագրում են այն դժվարությունները, որ դիմակայել են հայրենիքից գաղթելուց հետո:

Հերաքրքրություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչը հարց է տալիս աշակերտներին, թե ինչ դժվարությունների առջև կարող են կանգնել նրանք, եթե տեղափոխվեն մի նոր թաղ և նոր դպրոց: Հետո քննարկումը կանցնի այն դժվարություններին, որ իրենց երկրից, տնից ու տեղից արմատախիլ եղած մարդիկ կարող են ունենալ օտար վայրերում մինչև մի տեղ բնակություն հաստատելը:

Դասավանդման հերթականություն: Բոլորը միասին դասարանում կարդում են «Շուշանը»:

Աշակերտները քննարկում են պատմության հետ առնչություն ունեցող հասկացությունները (հանկարծակի մի թշնամական միջավայրում ապրել, արմատախիլ լինել, որպէս գաղթական ապրել, «տնից» «տուն» տեղափոխվել, վերջապէս մի տեղ հաստատվել և կարոտել հինը, նախկինը, փորձել կապ ստեղծել անցյալի ու ներկայի միջև և ինքն իրեն տեսնել իբրև արդյունքն այդ երկուսի):

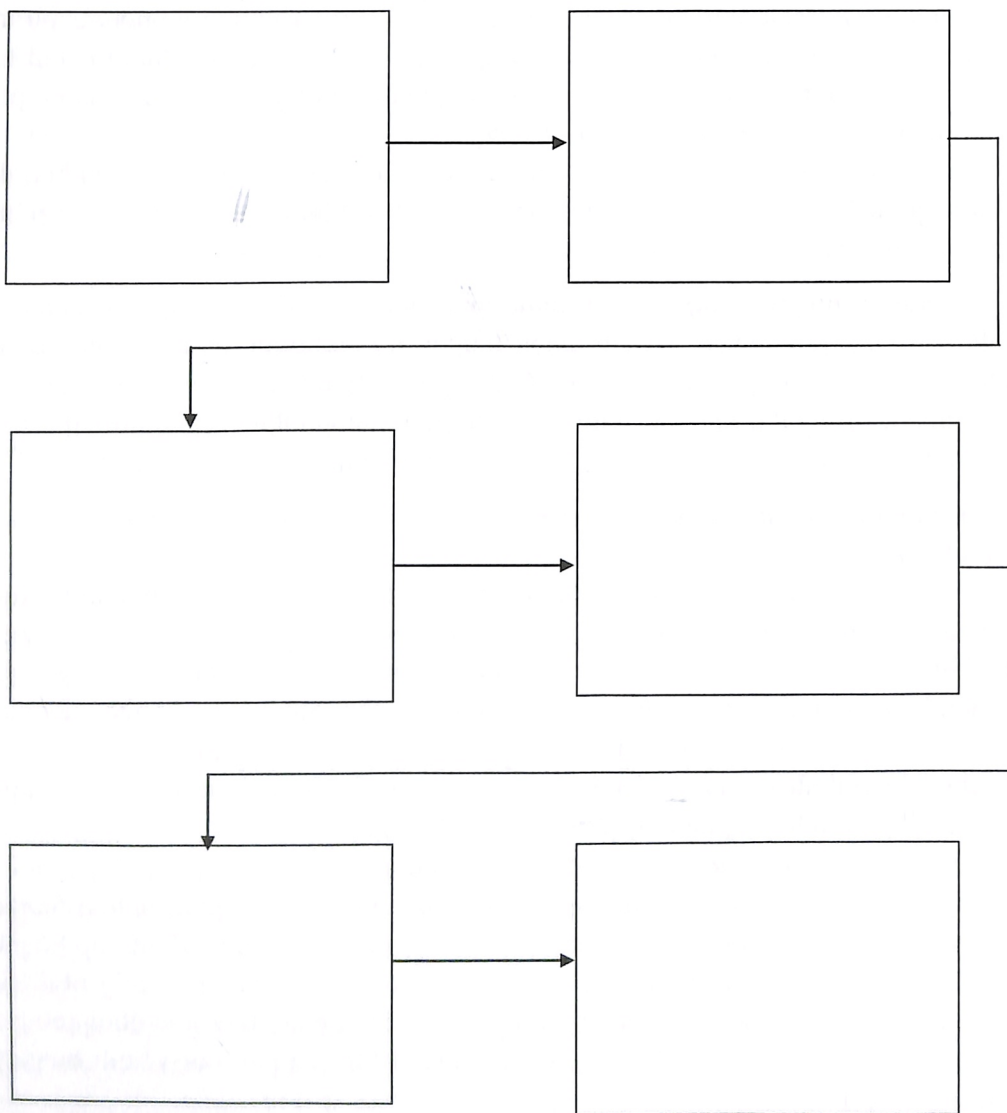
Աշակերտներն օգտագործում են Flow Map-ը ժամանակագրական կարգով ցանկագրելու համար պատմության կարևոր դեպքերը:

Յուրաքանչյուր աղյուսակում մեկ նախադասություն են գրում, նկարում և ներկում: Վերջապէս աշակերտները, իբրև պատմության աղջիկը, իրենց ճակատագրի մասին նամակ են գրում իրենց մեկ ընկերոջ կամ ընկերուհուն, որ հայրենիքում է մնացել և նկարագրում են որպէս մանուկ — պատանի իրենց դեմ կատարված անարդարությունները, ցանկություն են հայտնում կառչած մնալ անցյալին, որքան էլ որ հեռու են հիմա, արտահայտում են կարոտ, բայց նաև հայացք դեպի ապագա:

Գնահատում/Արժևորում: Flow Map-ը ստուգելով՝ ուսուցիչը արժևորում է, թե աշակերտը որքանով է ըմբռնել աղջկան պատահած դեպքերի ժամանակագրությունը: Նաև նամակները կարդալով՝ ուսուցիչը կարողանում է տեսնել, թե աշա-

կերտը որքանով է յուրացրել աղջկա ճակատագիրը և արդյոք կարողացել է ինքն իրեն այդ աղջկա տեղը դնել կամ երկու սերունդ անց դեռ զգալ անցյալում պատահած այդ դեպքերի ազդեցությունը մարդկանց կյանքի վրա:

Օրինակ Flow Map-ից
Քառանկյունիների մեջ մի քանի բառով գրվում է դեպքերի հաջորդականությունը

10

ՄԵԾ ԵՂԵՈՆ

(չորրորդ դասարանի համար)

◇ ◇ ◇

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Անպարտելի ոգին»

Այս դասանյութի միջոցով աշակերտները ծանոթանում են ինքնագիտակցության գաղափարին և թե ինչպես կարելի է անսովոր պայմաններում հարցեր լուծել ու դժվարություններ հաղթահարել: Այս պատմության մեջ կարող են անհասկանալի լինել հետևյալ բառերը, որոնք ուսուցիչը կբացատրի նախքան դասը սկսելը. *անպարտելի, թափառաշրջիկ, ապաստան, կծկվել, հարություն, ցնցոյի, երդիկ:*

ԱՆՊԱՐՏԵԼԻ ՈԳԻՆ

Ավետիք Խառնակյան

Եփրատ գետից շատ հեռու անապատում կային իրար մոտ մի քանի խղճուկ վրաններ: Այդ վրանների տակ ապաստան էին գտել թուրքական կոտորածներից փախուստ տված մի քանի տասնյակ հայեր՝ ծերեր, կանայք, մանուկներ:

Իրենց ոսկրացած մերկությունը ծածկված էր ցնցոտիներով: Ժպիտի նշույլ անգամ չկար իրենց դեմքին: Իրենց նայվածքներում սարսափն էր սառել:

Յերեկները, թափառաշրջիկ *բեդվինները* (արաբ ցեղ, որ մնայուն բնակավայր չունեն) գալիս էին, շրջում վրանների շուրջը՝ հափշտակելու համար թուրքերի աչքից բախտով հեռու մնացած գեղեցիկ աղջիկներին:

Ծերերն ու պառավները՝ հիվանդ ու դժգույն, կուչ էին գալիս վրանների մի անկյունում՝ գոց աչքերով իրենց հայրենի երգիկների խաղաղ ծովին ու պարտեզների ծաղկած ծառերը երազելով: Օրեցօր մաշվում, փլվում էր իրենց չարչարված հոգին:

Առավոտ էր: Ժամանակից առաջ ծերացած կանայք չորացած մատներով կար էին անում կամ ուրիշ աշխատանքներ էին անում՝ մոտերը գտնվող արաբներից ձեռք բերված, որ կարողանային գոնե մի չոր հաց հասցնել իրենց հարազատներին:

Վրանների առջև, պստիկ աղջիկներ ու տղաներ, մանկության երազով տարված, մոռանալով իրենց խեղճությունը, խաղի փորձեր էին անում՝ նույնիսկ ուրախ ճիչեր արձակելով:

— Տղա՛ք, դասի՛ եկեք,— հնչեց վրաններից մայրերի ձայնը:

Երեխաները վազեցին դեպի վրանները:

Երկու եղբայրներ՝ ձեռք ձեռքի բռնած, մտան վրաններից մեկը: Մեծը տասներկու տարեկան կլինեք, փոքրը՝ յոթ-ութ: Երկուսն էլ վազեցին դեպի իրենց մայրը:

Աքսորի ճամփին նա կորցրել էր իր ամուսնուն ու երկու զավակներին: Ամուսնուն ու պատանի որդուն, ուրիշ շատերի հետ, տարել էին թուրք ոստիկանները, իսկ աղջկան հափշտակել էին քրդերը:

Կրծքին սեղմած համբուրելով երեխաներին՝ մայրն ասաց կրտսերին.

— Աղվոր՝ զավակս, հիմա ես կգրեմ՝ դուն կկարդաս. տեսնեմ, գիրերը լավ կճանչնամ: Վերջն ալ ասոր նման պիտի գրես: Եթե լավ կարդաս, քեզի արմավ կուտամ: Ու մայրը ցուցամատով գրեց ավագի վրա. «Աստված պահե հայրիկս, քույրիկս, աղպարիկս»: Երեխան հեգելով՝ կարդաց գրվածը:

— Ապրի՛ս, աչքի՛ս լույսը,— մայրը, նորից համբուրելով փոքրիկին, մի քանի չորացած արմավ տվեց նրան:

— Հիմակ ալ դուն նստե՛, գրե՛:

Երեխան, արմավը ուտելով, սկսեց գծեր քաշել ավագի վրա:

Մայրը հիմա, դիմելով մեծ որդուն, ասաց.

— Իմ սիրունիկ Վազգենս, տեսնեմ ինչ գրեր ես:

Մանուկը մի քանի բառեր էր գրել ավագի վրա:

Մայրը կարդաց՝ աչքերը արցունքոտած.

«Թուրքն ու քուրդը տարին հայրիկս, քույրիկս, աղպարիկս: Կ'ըսեն թե սպանած են: Ես չեմ հավատար: Երբ տուն դառնանք, զանոնք ողջ-առողջ պիտի գտնենք»:

— Հարկավ, սիրելի՛ս, հարկավ... Արցունքը զսպելով՝ համբուրեց երեխային, բայց չկարողացավ դասը շարունակել: Երկուսին էլ արմավի հետ մի կտոր սև հաց տվեց ու ասաց.

— Հիմա գացեք, դուրսը խաղցեք: Իրիկունը, Վազգենի՛կս, քեզի Ավետարանեն դաս պիտի տամ: Անանկ լավ պիտի սորվիս, որ երբ տուն երթանք, հայրիկդ պիտի տեսնե, թե ժամանակդ պարապ չես անցուցած հոս, շատ պիտի ուրախանա:

Երեխաները զվարթ դուրս թռան: Մայրը նրանց հետևից լաց եղավ, ապա, արցունքները սրբելով, ասաց.

— Այո՛, երբ մեր ազատված հայրենիքը վերադառնանք, ամենքն ալ հոն հալություն առած պիտի գտնենք, անշուշտ:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Անպարտելի ոգին»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել 1915 թ. տեղահանությունների (աքսորի) նեղություններն ու զրկանքները և թե ինչ է նշանակում անսովոր կացություններում դժվարություններ հաղթահարել:

Նյութեր և միջոցներ: Գրատախտակ, թուղթ, գրքեր որոնցում անապատի նկարներ լինեն, թերթիկներ quilt-ը սարքելու համար:

Հետաքրքրություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչը գրատախտակին գրում է՝ «Դժվարություն»։ Քեզ տրված է տնային աշխատանք, որի համար տողաշարի կարիք ունես։ Քոնը չես գտնում, բայց պետք է աշխատանքդ վերջացնես։ Ինչպես պետք է ամբողջացնես գործդ։ Մտածիր, թե ինչով կարող ես փոխարինել տողաշարը։ Աշակերտները երկու-երկու միասին մտածում են դժվարությունը հաղթահարելու տրամաբանական միջոցներ գտնելու մասին։

Ուսուցիչը մի քիչ ժամանակ է տալիս, ապա ստուգում է պատասխանները և դիտել է տալիս, որ երբ մարդ դժվարության առջև է կանգնում, ստեղծագործ է դառնում և փորձում է միջոցներ գտնել՝ նպատակն իրագործելու համար։ Ուսուցիչը հայտարարում է. «Այսօր մի պատմվածք պետք է կարդանք, որը մեզ ցույց պետք է տա, թե ինչպես կարող է մարդը հաղթահարել դժվարությունները և գիտակցի ինքն իր արժեքն ու հնարավորությունները։ Սա մի վկայություն է։ Կարող է մեկն ասել, թե ինչ է վկայությունը»։

Աշակերտների օգնությամբ ուսուցիչը եզրակացնում է, որ վկայությունը մեկի ապրած կյանքի կամ փորձառության իրական պատմությունն է և մտացածին չէ։

Դասավանդման հերթականություն: Պատմությունը կարդացվում է դասարանում և ուսուցիչը բացատրում է անհասկանալի բառերը։

Դասարանը բոլորի մասնակցությամբ քննարկում է կարդացածը՝ հետևյալ հարցերի շուրջ.

- այս մարդիկ որտեղ են գտնվում.
- ինչո՞ւ են վրանների տակ ապրում.
- ի՞նչ է պատահել նրանց.
- ինչպե՞ս է, որ մեծերը այդքան տխուր են, իսկ երեխաները խաղում են և ուրախ են երևում.

- մայրերն ինչո՞ւ են երեխաներին ներս կանչում.
- երեխաներն ինչպե՞ս են պարապում.
- ինչո՞ւ դպրոցում չեն.
- գրելու և կարդալու համար ի՞նչ են գործածում.
- ձեր կարծիքով ինչո՞ւ է մայրը երեխաներին ստիպում սովորել, երբ չգիտի, թե ինչ է պատահելու.
- երեխաներն արդյո՞ք կհիշեն իրենց ով լինելը երբ մեծանան։ Ինչպե՞ս։ Քննարկումն առաջնորդեք այնպես, որ դասարանը հետևյալ երկու կարևոր եզրակացությունների հանգի.

1) մարդ պետք է բարձր ինքնագիտակցություն ունենա և հարգանք՝ դեպի իր դավանածը, որպեսզի կարողանա նման անսովոր և դժնդակ պայմաններում իր առօրյա սովորական կյանքը պահել։

2) Երբ դուք իրապես մի բանի եք ձգտում, ոչ մի խոչընդոտի առջև չպետք է ընկնեք, ինչպես մայրն այստեղ, որ Ավետարանն ու ավագն էր գործածում անապատում երեխաներին սովորեցնելու համար։

Կերպարների ուսումնասիրում: Հարցազրույց – երեք կամավոր աշակերտներ նստում են առջևում՝ դեպի դասարանը նայող աթոռների վրա։ Յուրաքանչյուրը ստանձնում է մի դեր՝ մոր, մեծ տղայի և փոքր տղայի։ Մենք պատկերացնում ենք, որ նրանք փրկվել են անապատից և հիմա հարցազրույց է անցկացվում նրանց հետ՝ իրենց փորձության մասին։ Մնացած աշակերտները թղթակիցներ են, որ այդ երեքին հարցեր են տալիս՝ անապատի իրենց անցյալ կյանքի մասին։ Ուսուցիչը կարող է տալ առաջին հարցը և դասարանին ուղղություն տալ՝ որպեսզի շեղումներ չկատարվեն։

Հարցերի օրինակներ՝ մորը ուղղելու համար.

Անապատում ի՞նչ ուտելիք կար։

Բացատրիր մեզ քո զգացումները։

Ինչո՞ւ էիր շարունակում երեխաներիդ գրել-կարդալ սովորեցնել։

Ուրիշ ի՞նչ դժվարություններ ունեիր։

Ինչպե՞ս լուծեցիր դրանք։

Ո՞վ ձեզ ազատեց։

Հարցերի օրինակներ՝ տղաներին ուղղելու համար.

Անապատում ինչպե՞ս էիք ժամանակն անցկացնում։

Ընկերներ ունե՞իք։

Ի՞նչ խաղեր էիք խաղում առանց խաղալիքի։

Խաղեր հնարո՞ւմ էիք, ի՞նչ խաղեր։

Հիշո՞ւմ եք ձեր տունը։

Անհատական աշխատանք: Աշակերտները երկու-երկու միանում են իրար և մտածում, թե հայ գաղթականներն ինչպես են ապրել անապատի պայմաններում, ապա փորձում են գտնել առօրյա կյանքի երկու այլ անհրաժեշտություններ, որոնք չկային անապատում և գաղթականները պետք է դրանց համար մի ձև գտնեին: Կարող է պատահել, որ աշակերտներն այս խնդրում սահմանից դուրս գան. ուսուցիչը պետք է ուղղություն տա և աշակերտների գտածներն էլ գրի գրատախտակին: Ուսուցիչն աշակերտներին առիթ է տալիս արտահայտվելու, թե այս պատմության լույսի տակ և թե ինչպես հայ գաղթականներն իրենց դժվարությունները լուծելու ձևեր էին գտնում, իրենք ինչպես կլուծեն իրենց հարցերը: Ուսուցիչը մի օրինակ է պատմում՝ աշակերտներին կողմնորոշելու համար: Կարևոր — պետք է շեշտել այն իրողությունը, թե ամեն ոք իր դժվարությունները լուծում է հիմնված իր ինքնագիտակցության, պահանջների վրա և թե, որն է այն միջոցը, որ կարող է դժվարությունը հաղթահարել:

Հավելյալ աշխատանք: Դասարանային քննարկում.

- Ինչ է ինքնագիտակցությունը:
- Ինչո՞ւ է կարևոր:
- Հայերն ինչպե՞ս են իրենց ինքնությունը գիտակցում:
- Որո՞նք են հայ ազգային խորհրդանիշները:

Թերթիկի վրա, շրջանակի մեջ աշակերտները նկարում են մի խորհրդանիշ, որ իրենց հայ ինքնությունն է ներկայացնում (օրինակ՝ դրոշ, հայոց գրեր, Մասիս, Սասունցի Դավիթ, Սայաթ-Նովա, Կոմիտաս, Վարդան զորավար, Խաչքար, ծաղկած, այսինքն՝ նկարազարդված մատյան և այլն): Ներքևում, տողերի վրա բացատրում են, թե ինչն է այդ խորհրդանիշի կարևորությունը, և դա ինչպե՞ս է օգնում մեր ինքնագիտակցությանը: Ուսուցիչը թելերով կամ ժապավենով միացնում է թերթիկները և ինքնության quilt-ը կազմում: Էջ 24–25-ում բացատրված է, թե ինչպես պետք է պատրաստել quilt-ը:

Աշակերտները շարադրություն են գրում՝ բացատրելու, թե ինչ լուծում կարելի է տալ տան մեջ կամ դպրոցում առաջացած մի դժվարության: Ուսուցիչը հիշեցնում է աշակերտներին, որ եթե մտքի մեջ ունենան, թե իրենք ինչ են և ինչ են ուզում դառնալ, ապա հարցերին լուծում տալը նրանց համար ավելի կոյուրանա:

11

ՄԵԾ ԵՂԵՈՆ

(հինգերորդ դասարանի համար)

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Տանտան»-ը

Հակոբ Օշականի այս պատմվածքը այստեղ բերված է կրճատված և պարզեցված տարբերակով: Պատմվածքն աշակերտին գաղափար է տալիս Մեծ եղեռնի մասին, որի միջոցով աշակերտը ծանոթանում է նաև այն իրողությանը, թե ինչպես է հնարավոր հզոր կամքով և հարատև ճիգով հաղթահարել դժվարությունները և աղետը վերապրել:

Այս պատմվածքում կարող են անհասկանալի բառեր լինել հետևյալները, որ ուսուցիչը կբացատրի նախքան դասը սկսելը. *խորհրդավոր, ակոս, ճաղապ, վայելք, կարավան, ժամկոչ, բրիչ, կոկոզել, գուրգուրոյ, հոսանք, բուրվառ, պէպէք:*

«ՏԱՆՏԱՆ»-Ը

Յակոբ Օշական

Տղեկ մը նստած է չորցած աւազանի մը կողքին, չորցած խոտերով ծածկուած պարտէզի մը մէջ...

Հազիւ հինգ տարեկան է: Տարօրինակ քաղցրութիւն մը ունի, աչքերը անուշութիւն թափող աղբիւր մը կը յիշեցնեն, բայց մազերու շնորհքը կը պակսի, գլուխը ածիլուած է:

Ձեռքին մէջ կոտրուած պուպիկ մը ունի: Արեւին տակ նստած կ'աշխատի զայն կարգի բերել դերձանով եւ խոտերով: Աչքը տունին վրայ է: Վախով կը դիտէ խորհրդաւոր տունը:

Տղեկը հիւանդ պուպիկը կը պառկեցնէ աւազանին ճիշդ եզերքը, գլխուն տակ դնելով փայտի կտոր մը ու վրան կը փռէ խոշոր կանաչ տերեւներով վերմակ մը, մտքէն խօսելով:

Աչքերը միշտ տունին՝ իբր թէ չգիտնալով, մատներով կամաց-կամաց կը հրէ պուպիկը եւ կը ձգէ աւազանին խորը: Հիմա պէտք է աւազանին խորէն ազատէ պուպիկը: Ասիկա իր մեծագոյն վայելքն է՝ իր պզտիկ հասակը պտտցնելը աւազանին մէջ... Կը նետուի վար: Պէպէքը կռնակին վրայէն կը դարձնէ ու, դաշելով յատակին, կ'երկնայ աւազանին մէջտեղը:

Ու պզտիկը մտքով իր գիւղն է հիմա:

Ան իրենց պարտէզին մէջ, իրենց աւազանին վրայ, թաթերը տուած դիզուող ջուրին՝ կը նայի հաճոյքով: Լայն ու բարի արեւ մը կայ: Կապոյտ ջուրին մէջ, տղուն անուշիկ դէմքը կը ծաղկի երազային նկարի մը պէս:

Պզտիկը իրենց պարտէզն է հիմա: Հայրը բրիչով առուին հոսանքը կը դարձնէ ակօսէ-ակօս, իսկ մայրը իրենց ծիրանիի օրրանէն կը կախէ պզտիկ եղբայրը՝ Թումասը:

Ան իր գիւղն է, իր տունը, ուրկէ կը հեռանան բոլորը...

Պզտիկը լեռն է շատերու հետ: Ան չի գտներ մայրը եւ կու լայ... Գիւղէն դուրս չելած արդէն տարած էին հայրը՝ ձեռքերը կապած:

Անիկա մտքով կը քալէ կարաւանին հետ, բոբիկ, գլխուն ճերմակ լաթով մը: Հետն են իր բոլոր քոյրերն ու եղբայրները:

Անոր անցած գիւղերէն, քաղաքներէն, ճամփաներէն ու ձորերէն օրէ-օր կը պակսին քոյրերն ու եղբայրները մէկիկ-մէկիկ:

Ան կը քալէ դեռ եւ բերնին թուքը կը ցամքի:

Ան չի գիտեր ամէնը: Բայց կը յիշէ, թէ ճամփուն վերջացած տեղը մնացին բոլորը... Գլ չքալելու համար:

Անկէ ետքը՝ մեռելներուն վախը, իր լացը, մաման չգտնելու համար:

Թուրք ծեր մարդ մը մեռելներու մէջէն տղեկը գտնելով, զինքը Պոլիս կը բերէ: Այդ տունին մէջ հաւաքուած տղաքը աւազանին մէջ, աչքերէ հեռու, մտքով

կը դառնան իրենց անցելին եւ կ'ապրին իրենց մեռելները ու կը խաղան այն ընկերներուն հետ, որոնք չորցող ծաղիկներու պէս թափեցան երկար ճանապարհին վրայ:

Անոնք սարսափով կը նային ծառերուն մէջէն երեւող պալատին՝ խորհրդաւոր տունին: Ու վախով կը սպասեն, որ հէքեաթներու ամենէն դաժան պառաւը, խոյ մազերով, գայ ու քարանայ աւազանին եզերքը եւ տփէ բոլորին:

Ու հնգամեայ տղեկը, աչքերը խոշոր բացած, իր ուժերը հաւաքելով ճիգ մը ընելով, կը քալէ պարտէզին լայնքին ու երկայնքին ու անպատմելի ատելութեամբ, իր գիրկէն մէկդի կը նետէ պուպիկը, յուսահատ արցունքով կը հետեւի իր սիրելիներուն ստուերին, մանաւանդ պճիկ Թումասին, որ քալելու անկարող չորցաւ ճամփու տաքերէն եւ ձգուեցաւ ծառի մը շուքին, թիգ մը հողին տակ:

Կարօտի աչքերով կը չափէ պարտէզը բոլորող պարիսպին երկաթէ հսկայ դուռը, որ քիչ անգամ կը բացուի: Ան ամէն օր կ'երթայ երկաթէ դուռին մօտ, գիրկի պուպիկը կը դնէ քարէ պատին, ու անոր կողքին երկարած՝ կը խօսի անոր հետ:

— Ինչ կայ երկաթէն անդին:

Ու ան կու լայ իր սրտէն ու կը կոկոզի դրան ոտքին:

Օր մըն ալ հսկայ դուռին մէկ թելը կ'իսկոյն բաց էր...

Պզտիկը կրնայ գլուխը դուրս հանել անկէ... Նեղ անցք մըն է, որուն ծայրը չերեար: Մէկէն դուրս կ'ելլէ ու վախէն վազելու կը սկսի:

Մութ փողոց մըն է, քանդուած քարերով: Բոլոր տները բանտերու կը նմանին փակ դռներով ու պատուհաններով:

Տղեկը կը վազէ: Ածիլուած գլուխով, բոբիկ սրունքներով եւ իր հագած կանաչ *ճիպէտով*, մարմին մըն է, որ կ'անցնի փողոցէն:

Մէկէն ի մէկ պողոտայ մը կ'ելլէ:

Մարդոց շատութիւնը կը վանէ իր մէջ պալատին սարսափը: Շատ, շատ բան կը տեսնէ:

Մէկէն կը սարսռայ:

Մարդիկ մեծ թափորով մը բռնած են պողոտային բացուածքը: Անոնց առջեւէն խոշոր մեռելակառք մը ու անոր առջեւէն մարդիկ, խաչով ու բուրվառով:

Երկու թելերը բանալով կը պոռայ, չկարենալով զսպել իր զարմանքը:

— Տէր պապա՛

* * *

Իր պզտիկ ճիչը կը խեղդուի քահանաներուն եղանակին մէջ: Կը կրկնէ՝ աւելի ուժով հանելով բառերը կոկորդէն... զինքը չեն լսեր ու ան կը վախնայ:

Երկու արցունք կ'իյնայ տղուն աչքերէն:

Առանց զատուելու պատէն, կ'երթայ ամբոխի ետեւէն: Կը դառնայ ուրիշ փողոց մը: Այս անգամ երկու եզերքի տուններու ոմանց դռներն ու պատուհանները բաց են եւ բաց դէմքերով կ'ինտր ու աղջիկներ կ'երեւան:

Տղեկը կարծես թե հասկցաւ քանի մը հնչումներ, որ իր տարիքի տղաքը, պատուհանէ պատուհան իրարու կը նետէին:

Բայց ուրախութենէն ոտքերը կտրուեցան, երբ հեռաւոր, բայց ուժգին զանգին մը լսեց: Տանտանը, իրենց տանտանն էր:

Ու վայրկենապէս մտքով գնաց գիւղ: Իրենց տունը, որ եկեղեցիին ճիշդ կողքին էր: Իրենց ետեւի պատուհանէն կ'երեւնար գիւղին զանգակը, որ իրիկուն— առտու իր ծայնը կը թափէր իրենց վրայ: Ան խենթի պէս կը սիրէր իրենց զանգակը:

Որքան ատեն է չէր լսած զանգակ մը եւ քաջալերուած, հայացած, առաջ անցաւ, պատերուն եզերքը ձգելով, անցաւ թափորէն ալ ու տեսաւ մեծ դուռ մը, որուն վրայ սեւ մեծ խաչ մը կար: Մտաւ ներս ու բնազդաբար գտաւ ճամփան, որ զանգակատուն կը տանէր:

Ծեր ու ճաղատ գլուխով ժամկոչը սարսուռով եւ ատելութեամբ նկատեց տղան ու անոր թուրքի կանաչ *ճիւպէն*:

— Սէն քիմ սէն, (դուն ըվ ես) հարցուց:

Տղեկը լուռ նայեցաւ իրեն: Տղուն ներկայութիւնը ժամկոչը մէկէն փոխադրեց իր երկիրը, որու մասին ահաւոր պատմութիւններ կը շրջէին:

— Հայտէ՛ չտես, քիլիսէ քափանաճախ (եկեղեցին պիտի գոցուի),— ըսաւ:

Տղան լուռ էր:

Տղեկը դուրս հանելու համար, վախճալով ձեռքերը դրաւ անոր կոնակին:

Տղեկը մէկէն սկսաւ խոշոր—խոշոր լալ: Սակայն տեղէն չշարժեցաւ:

— Ծօ դուն սատանայ ես, ինչ ես,— ըսաւ:

— Ես հայ եմ:

Ժամկոչը քարացաւ: Լաւ մը ծռեցաւ ու չհաւատալով հարցուց.

— Դու խայ ես:

— Հայ եմ:

Ժամկոչը գրկեց տղան: Քիչ մը լրտեսեց բակը, ուրկէ քաշուած էր բազմութիւնը ու վազեց քահանաներու սենեակը:

Մարդ չկար հոն: Տղեկը դրաւ մութ անկիւն մը եւ դուրս նայեցաւ մէկը փնտռելու ձեռով: Սեւ հագուստներով՝ երիտասարդ կին մը սենեակին առջեւէն անցաւ:

— Քուրիկ, քուրիկ, կանչեց ժամկոչը:

Կինը ներս նայեցաւ: Ժամկոչը խորհրդաւոր նշանով մը ներս կանչեց կինը ու անոնք խօսեցան՝ ցած:

Երիտասարդ կինը մոտեցաւ պզտիկին եւ գուրգուրոտ ծայնով հարցուց.

— Դուն հայ ես, տղաս:

— Հայ եմ:

— Ո՞վ բերաւ քեզի հոս:

— Տանտանը:

— Ո՞վ է Տանտանը, տղաս, հո՞ս է Տանտանը:

Տղան գլուխը վար շարժեց ու զանգակատունը ցոյց տուաւ:

— Հո՞ն է,— ըսաւ:

Կինը նայեցաւ եւ զանգակը տեսաւ:

— Զանգակը:

— Տանտանը:

Կինը մէկէն հասկցաւ եւ անոր գլուխը իր կուրծքին վրայ առաւ եւ հայ մօր մը պէս դրաւ շրթունքները անոր երեսներուն:

Եւ տղեկը գնաց սեւազգեստ կնկան հետ եւ անոր հետ ալ կորսուեցաւ քաղաքներէն ամենէն ահաւորին մէջ, որ այն օրերուն Պոլիս կը կոչուէր:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Տանտան»-ը

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել 1915 թ. տեղահանությունների (աքսորի) նեղություններն ու զրկանքները և «Տանտան»-ի փոքրիկ տղեկի օրինակով պիտի տեսնեն հարատև ճիգով վերապրելու կամքը: Ուսուցիչը բացատրում է. «Մենք այսօր պետք է կարդանք մի փոքրիկ տղայի մասին, որ շատ տխուր վիճակի մեջ է և պետք է շատ մեծ ու հարատև ճիգ ի գործ դնի, որ կարողանա վերապրել: Լավ լսեք պատմությունը և ուշադիր եղեք տղայի տարած բոլոր դժվարություններին և թե ինչ պատահեց նրան: Կարդալուց հետո մենք կքննարկենք պատմությունը»:

Նյութեր և միջոցներ: Գրատախտակ, թուղթ, գրքեր՝ ուր նկարագրված է անապատի մասին, աշխատանքի թերթիկ զանգակաձև կտրելու համար:

Հերաքրքրություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչը մի զանգ է բերում դասարան և դնում մի տեղ, որ բոլորը տեսնեն: Աշակերտներին ասում է, որ մեր պատմության անունը «Տանտան» է և հարցնում է, թե ով գիտե, թե այդ բառը ինչ է նշանակում: Պատասխանները գրում է գրատախտակին՝ ինչ էլ որ լինեն դրանք:

Աշակերտներին ասում է, թե երբ պատմությունը կարդան, բառի իմաստը կհասկանան և կիմանան, թե ով է ճիշտ պատասխանել: Ուսուցիչը զարկում է զանգը և հարցնում, թե դրա ծայնը ինչ է հիշեցնում: Ինքը մի օրինակ տալուց հետո թողնում է, որ աշակերտները խոսեն:

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը հանձնարարում է աշակերտներին մտածել «հարատև ճիգ»-ի և «վերապրելու կամք»-ի մասին, երբ կարդացվում է պատմությունը:

Ուսուցիչը ներկայացնում է հեղինակին և տալիս է պետք եղած բացատրությունները:

Ուսուցիչը սկսում է կարդալ, բայց կանգ է առնում ամեն տեղ, երբ պատմության մեջ փոխվում է ժամանակը կամ միջավայրը և բացատրում է այդ փոփոխությունները՝ դյուրացնելու համար աշակերտների ըմբռնումը:

Բացատրում է, որ մի ծեր թուրք մեռածների միջից գտնում է տղային և Պոլիս տանելով նրան հանձնում է մի որբանոցի, որ թրքական կառավարությունն էր կազմակերպել, որպեսզի հայ որբերին հավաքեն այնտեղ, կրոնափոխ անեն

և որպես թուրք մեծացնեն նրանց: Ապա սկսում է քննարկումը հետևյալ հարցերի շուրջ.

- ինչ է տանտանը,
- ինչո՞ւ է երեխան տանտան ասում դրան,
- ինչո՞ւ է երեխան զանգակի ձայնի հետևից գնում,
- այդ զանգը ինչ է նրան հիշեցնում,
- ինչո՞ւ է երեխան մենակ,
- եկեղեցում ինչ է կատարվում,
- ձեր կարծիքով՝ փոքրիկ տղային վերջում ինչ կպատահի,
- «Հարատև ճիգ» և «վերապրելու կամք» հասկացություններից ո՞րն է առնչվում այս պատմությանը: Ինչպե՞ս և ինչո՞ւ:

Առիթ տվեք, որ բոլորը մասնակցեն քննարկումներին և եզրակացրեք, որ փոքրիկ տղան հարատև ճիգ գործադրեց և կարողացավ վերապրել:

Անհատական աշխատանք: Առիթ տվեք աշակերտներին մտածելու վերապրումի մասին և այս պատմության համար մի վերջաբան գրելու: Շարադրությունը պետք է սկսվի այնտեղից, երբ երեխան գնում է կնոջ հետ: Աշակերտները պետք է շարադրության մեջ անպայման հիշեն, թե երեխան ինչպե՞ս վերապրեց այդ վտանգավոր իրավիճակը:

Աշակերտները սրբագրված շարադրությունը կգրեն զանգակաձև թղթի վրա:

Հավելյալ աշխատանք: Աշակերտները մի նամակ են գրում այն կնոջը, որը երեխային իր հետ տարավ և պատմում են նրան, թե երեխան որքան է չարչարվել, բայց կարողացել է գոյատևել: Հարց են տալիս կնոջը, թե ապագայի ինչ ծրագրեր ունի և թե իրենք կարող են օգնել: Ուսուցիչը առիթ է տալիս աշակերտներին մտածելու, թե ինչ հատուկ մի ձայն, երգ, երաժշտություն, բանաստեղծություն կարող են հիշել իրենց շատ փոքրիկ ժամանակվանից՝ ինչպես տղան հիշում էր եկեղեցու զանգակի ձայնը: Իրենք ինչ են զգում երբ այդ հատուկ ձայնը, երգը, երաժշտությունը կամ բանաստեղծությունն են լսում: Հիշողությունն ուրախ է, թե՛ տխուր:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչը արժևորում է, թե աշակերտը ինչպես է աշխատել խմբերում, ինչքանով է մասնակցել քննարկումներին:

Գրավոր և բանավոր արտահայտությունների վրա դատելով՝ որքանով է հասկացել նյութի մեջ տեղ գտած հասկացությունները:

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Պզտիկ հերոսը» (լրացուցիչ)

Այս թեմայի համար առաջարկվում է ևս մի հավելյալ նյութ՝ Արամ Հայկազի «Պզտիկ հերոսը», որ մեկ հատված է Շապին-Գարահիսարի հերոսամարտի նկարագրությունից առնված: Այս նյութի մեջ իհարկե շեշտված են կորստի ու քաջության, ինչպես նաև ազատության ձգտումի թեմաները: Նյութը ներկայացված է պարզեցված տարբերակով:

ՊԶՏԻԿ ՀԵՐՈՍԸ Արամ Հայկազ

Այս դժուարին պահին էր, որ անակնկալ կերպով Բերդի դրան առջեւ մի ձեռնառումը պայթեցաւ: Մետաղի ու քարի կտորներ անձրեւեցին չորս կողմ ու փոշին, վառօդի ծխին խառնուած, մէկ րոպէ մը վարագուրած պահեց հրապարակը: Թուրքերը, դուռը քանդելու աշխատանքը դադարեցուցած, ինքնապաշտպանութեան անցան: Այն ատեն, դրան վրայ դիրք գրաւողները իրենց ամբողջ ուշադրութիւնը կենտրոնացուցին դուրսէն եկողներուն վրայ ու չձգեցին անոնց մօտենալ: Մինչ այդ, ներսի թուրքերը կը կռուէին կատաղօրէն. գիտէին, որ եթէ չկրնային Բերդին մուտքը բանալ իրենց դուրսի ընկերներուն դիմաց, ամէն բան վերջացած էր: Վերջացած էր իրենց կեանքն ալ: Անոնց թիւն այնքան մեծ էր, որ մերոնք չէին համարձակեր դիրքերէն դուրս գալ ու յարձակման անցնիլ: Կը ջանային, սակայն, զանոնք զբաղած պահել մինչեւ որ... մինչեւ որ... մինչեւ որ ինչ. մինչեւ երբ... մինչեւ որ հրաշքը պատահէր. մինչեւ որ հայուն Աստուածը անգամ մը եւս օգնութեան հասներ... Եթէ թուրքերը պարիսպներէն դուրս կամ վարը ըլլային, թերեւս կիներ ու տղաք յաջողէին քարերով զանոնք ջախջախել, բայց ներկայիս այդ բանը անհնար էր: Թուրքերը գիտէին, թէ իրենց վրայ նետուած ձեռնառումը հացթուփ կիներուն յատկացուած քարայրներէն եկած էր ու կը կրակէին անոնց վրայ ալ: Կիները գործը ձգած, կը հետեւէին կռուի ընթացքին: Անոնց քով միայն մէկ այդ մարդ կար, Կարմիրեան Գարեգինը, որ իր տասնոցը քաշած՝ վերէն կը կռուէր: Եթէ միայն անոր քով քանի մը ձեռնառումը ըլլար, գործը մեծապէս կը դիւրանար, բայց որո՞ւ միտքէն կանցներ հացթուփ կիներու օճախներուն քով ռումբ ամբարել... Կիներն անգամ ըմբռնած էին այդ ու «պոմպայ մը, պոմպայ մը հասցուցէք» կը պոռային: Այդ պահուն, ոչ թէ մարդ, թռչուն իսկ չէր կրնար թեւ բանալ տեղէ տեղ, ալ ճիւղ մնաց ծանր առարկան գրկած՝ քարերուն վրայէն բլուրն ի վեր վազելով՝ քարայրներուն հասնիլը: Բայց «պոմպա»-ի անոնց կոչը լսուած էր եւ հատ մը բերուած էր մինչեւ պատին ծայրը: Ո՞վ պիտի ըլլար ստոյգ մահը յանձն առնողը՝ զայն տեղ հասցնելու համար... Մէկ գնդակով վիրաւորուիլը կամ սպանուիլը գէշ բան էր, սարսափազդու. ռումբը ձեռքը գնդակներու կարկուտ մը դիմագրաւելը հարիւր կտորներու վերածուիլը, խենթի կամ հերոսի գործ էր:

Կիներ ու տղաք, աչքերը լայն բացած՝ հիմա կը նայէին այդ մահաբեր գործիքին ու չէին խօսեր, չէին շարժեր. մէկ մը կը նայէին ռումբին, մէկ մը ճամփին... Չէ, անկարելի էր... Գնդակները սուլելով կը զարնուէին քարերուն:

— Ես կը տանիմ,— ըսաւ յանկարծ պզտիկ ծայն մը: Հմայեակ Թէվէքելեանն էր, հազիւ տասնըջորս տարու տղայ մը: Զարմանքով, հիացումով իրեն նայեցան բոլորը:

Ամէն մարդու միտքէն, հաւանաբար, նոյն բանը անցաւ, բայց ո՛չ մէկը խօսեցաւ, ո՛չ մէկը բան մը ըսաւ:

Այն ատեն, Հմայեակ հանեց բաճկոնը, ծոեցաւ ու ճերմակ լաթի մէջ փաթաթուած ռումբը պլլեց իր բաճկոնին մէջ ու դրաւ թելին տակ, ոտքի *եմենիները* հանեց-նետեց, խաչակնքեց ու թեթել մը առաջ ծռած՝ սլացաւ դէպի քարայրները: Ծունչերնին բռնած, շնչելը մոռցած, բոլորը կը հետեւէին անոր շարժումներուն:

— Աստուածածին,— պաղատեցաւ կին մը,— Աստուածածին, պահէ՛ ատ տղան:

Հմայեակ կը սուրար գնդակներու տարափին տակ, ռումբը թելին տակ սեղմած, ազատ թելը լողացողի մը պէս ետ-առաջ շարժելով կը սուրար:

— Աչքերնին քէօնայ, տղան կերան,— անիծեց կին մը եւ ուշաթափուեցաւ:

— Չէ՛, չէ՛, քարին ետեւ մտաւ հանգչելու,— ուրախ բացականչեց ուրիշ մը,— տեսայ ոտքերը ներս քաշեց...

Բոպէ մը ետք, երբ պահիկ մը կրակը մեղմացած էր, ան դուրս եկաւ քարին ետեւէն ու նորից սուրաց դէպի քարայրը: Գնդակներու անձրեւ մը կը տեղար իր շուրջ, բայց ան մէկ աջ, մէկ ձախ հակելով՝ կը վազէր, կը սահէր, կ'իջնար, կ'ելլէր ու քարայրի ապահովութեան մէկ քայլ մնացած՝ թելին տակի թանկագին ծրարը երկու ձեռքով առաջ երկարած՝ քիթն ու բերնին կ'իջնար վար ու կը մնար անշարժ: Կնոջ մը թելը թանկագին ծրարը կ'առնէր ներս: Թուրքերու կրակը բզիկ-բզիկ կ'ընէր պզտիկ հերոսին անշնչացած մարմինը...

Վայրկեան մը ետք, քարայրներու վերէն վար նետուեցաւ Հմայեակի տարած ռումբը: Դժոխային որոտով մը ահեղ պայթեցաւ մահաբեր գործիքը: Քարերը դողացին ու արձագանգը քարերուն զարնուելով, քանի մը անգամ կրկնուեցաւ: Երբ ծուխն ու փոշին ցրուեցան, դրան առջեւ թուրք չէր մնացեր: Ճիշդ այդ պահուն, հրաշալի ու անսպասելի բան մը կը պատահի: Մերոնք ժամանակը հասած համարելով՝ դուրս կու գան դիրքերէն ու կ'անցնին յարձակողականի: Առջեւէն կը վազէ Երեմիա Բալուցեանը:

— Եկէ՛ք, տղա՛ք, մեռնիլ է նէ մէկ անգամ պի՛ մեռնինք,— կը պոռայ աջ ու ձախ կրակելով ու կը վազէ առաջ: Անոր կը հետեւին բոլորը՝ զէնք ունեցողն ալ, չունեցողն ալ, մեծն ալ, պզտիկն ալ: Գինովցած են: Մահը ան սարսափ չունի իրենց համար: Անհաշիւ կը վազեն առաջ: «Մահ իմացեալ անմահութիւն է», «Զարկե՛ք, զարկած ձեռքերնուդ դուրպան», աղաղակներ, կանչեր, հառաչանքներ, օրհնութեան ու անէծքի խօսքեր, հեծեծանք...

Բերդը մաքրուեցաւ: Յաղթանակին լուրը տարածուեցաւ ամբողջ բերդին մէջ: Ամէն կողմէ երգի ձայն կը լսուէր:

Ուխտել ենք կռուել
Այդ սիրով մեռնել.
Համոզուած ենք, որ
Միայն զէնքով կայ
Հայուն փրկութիւն:

Մեր ուրախութեան աղմուկը թշնամիին հասաւ, մութն իջնելուն պէս քաշուեցաւ ետ, իր վերքերը կապելու եւ թերեւս վաղուան կռիւին համար վերակազմուելու:

Անբացատրելի զգացումով մը լեցուած էր մեր հոգին այդ օրը:

Մահուան մօտ էինք եղած եւ զայն խաբած: Տասնըչորս տարու տղու մը հերոսութենէն ահաբեկ՝ պարտուեր էր մահը...

Ա՛լ ասկէ ետք որքան ապրէինք, շահ էր:

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Հեռավոր, բայց սրտակից բարեկամը»

«Հեռավոր, բայց սրտակից բարեկամը» պատմվածքը առիթ է Հայոց ցեղասպանության մասին գիտելիքներ փոխանցելու և հարմար՝ այդ հասկացողության մաս կազմող որոշ բացատրություններ տալու համար: Այստեղ կարևոր է նաև գթասրտության գաղափարը և ընդհանրապես ինչպես որոշ հայ որբեր ապաստան գտան արաբ ընտանիքներում:

«ՀԵՌԱՎՈՐ, ԲԱՅՑ ՍՐՏԱԿԻՑ ԲԱՐԵԿԱՄԸ»

Աշոտ Տեր-Գրիգորյան

Ձանգը հնչեց: Հովհաննեսը շարժվեց բազկաթռոխ մեջ, որ վեր կենա՝ դուռը բացելու, սակայն նրա աշխույժ ու ժիր թոռնիկը կանխեց նրան:

— Պապիկ, դու հանգիստ նստիր, ես դուռը կբացեմ:

Քիչ հետո նա աղմուկով ետ եկավ՝ մի հաստ ծրար ձեռքին:

— Պապիկ, նամակ ունես. երևի հորեղբայրն է գրել. նկարներ էլ կան մեջը, — ասաց նա՝ ձեռքի մեջ շուռումուռ տալով ծրարը:

Պապի թույլտվությամբ Հովիկը բացեց ծրարը և զարմացած քարացավ տեղում, նամակը գրված էր անծանոթ լեզվով, իսկ ծրարից հանված նկարներից նայում էին միանգամայն անծանոթ, թուխ ու արևավառ դեմքեր:

— Սա մեր նամակը չէ, պապիկ, ես զուր բացեցի, — ասաց Հովիկը և շփոթված՝ նամակն ու նկարները մեկնեց պապին: Հովհաննեսը լուռ նայեց նկարներն ու մի պայծառ ժպիտ լուսավորեց կնճիռներով ակոսված նրա դեմքը:

— Օ՛, սա արաբ Ահմադն է, Հովիկ ջան, իմ ամենալավ ու ազնիվ բարեկամը: Ու կարծես դիմելով նկարից նայող մարդուն՝ շարունակեց.

— Իմ սիրելի, իմ ազնիվ, իմ լավ բարեկամ, հեռավորությունն ու ժամանակը քեզ մոռանալ չտվեցին մեր բարեկամությունը: Դու նորից գտար ինձ, ինչպես այն ահեղ օրերին, երբ գտար ու պատսպարեցիր...

— Ոչինչ չեմ հասկանում, պապիկ, ո՞վ է Ահմադը և ինչպես է գտել քեզ...

— Սիրելի Հովիկ, Ահմադը մի ազնիվ ու աշխատասեր արաբ է, սքանչելի այգեգործ: Նամակը կարդալուց հետո ես քեզ կպատմեմ մեր բարեկամության պատմությունը:

Հովհաննեսը սրտի դողով ու հարազատը գտածի անսահման հուզումով ձեռքն առավ նամակը և սկսեց կարդալ: Հանկարծ ծերունին փղձկաց, արցունքի կաթիլները դուրս հորդեցին նրա ծերունական աչքերից: Հովիկը զարմացած ու հուզված նայում էր պապին ու ոչինչ չէր հասկանում:

— Ինչ պատահեց, պապիկ, ինչո՞ւ ես լաց լինում, ի՞նչ է գրված նամակում...

— Օ՛, սիրելի Հովիկ, մահացել է իմ անգին բարեկամ Ահմադը, որը հոր պես խնամել է ինձ...

Պարզվեց, որ մեռնելուց առաջ Ահմադը որդիներին խնդրել ու պարտավորեցրել էր Սիրիայում բնակվող հայերից իմանալ իրենց բարեկամ Հովհաննեսի հասցեն, նամակ գրել նրան և շարունակել ու պահպանել այն լավ ու ազնիվ բարեկամությունը, որ նա սկսել էր Հովհաննեսի հետ տասնամյակներ առաջ: Եվ ահա նրա որդիները կատարել են հոր ցանկությունը: Այս դեպքից մի քանի օր հետո պապ ու թոռ նստած էին պատշգամբում՝ առավոտյան պայծառ արևի շողերով ողողված խաղողի որթատունկերի հովանու տակ: Ու պապը թոռնիկին պատմում էր անցած-գնացած մի պատմություն, որ կենդանի է հայրենադարձ ամեն մի ընտանիքում:

Դա 1915 թվականի Մեծ եղեռնի պատմությունն էր, որը երբեք չի մոռացվի, քանի կա հայրը:

— Որդիս, մեր աշխարհում, որպես հին հարևաններ, ապրում էին երկրի հին տերերը՝ հայերը, և նոր տերերը՝ եկվոր թուրքերը, որոնք բարբարոս էին ու անգութ: Նրանց ղեկավարները՝ էնվերը, Թալեաթը, արյունարբու ու մարդատյաց մարդիկ էին: Մի օր հրաման արձակեցին՝ Թուրքիայում ապրող բոլոր հայերին ոչնչացնել: Հազարավոր թուրք զինվորներ զենք վերցրեցին իրենց դարավոր հարևանների՝ անգն ու անպաշտպան հայերի դեմ: Հայրենի քաղաքներից ու գյուղերից տեղահան արեցին միլիոնավոր մարդկանց ու քեցին դեպի Դեր-Զորի անապատը: Դեր-Զորի դժոխքից ես ու Մեսրոպը հրաշքով ազատվեցինք: Թե ինչպես եղավ, մենք մարդկանց քարավանից ետ մնացինք: Մի ավազաբլրի ետևը կծկված՝ նայում էինք հեռացող թափորին և ուրախանում էինք, որ կարող ենք հանգստանալ: Իհարկէ չէինք մտածում, որ քարավանի ետևից քարշ եկող շնագայլերն ու մյուս գազանները մեզ կարող էին հոշոտել, որ քաղցից ու ծարավից անխուսափելիորեն պետք է մեռնեինք: Թե ինչքան ժամանակ անցավ, չգիտեմ, մենք քնել էինք՝ հոգնածությունից, քաղցից ու ծարավից թուլացած:

Աղմուկից արթնանալով՝ տեսանք, թե ինչպես անծանոթ մարդիկ կողոպտում էին ճանապարհին ընկած կամ սպանված հայերին: Նրանք տեսան մեզ և իրենց հետ տարան: Երեկոյան հասանք մի փոքրիկ քաղաքի:

Անցնում էինք ծայրամասի այգիների մոտով: Մի այգեպան կանգնեցրեց, ինչ-որ բան խոսեց նրանց հետ և ապա փող տալով՝ մեզ գնեց նրանցից:

Քիչ հետո մենք նրա տնակում էինք: Ամենից առաջ նա մեզ ջուր տվեց, ապա առաջներս զամբյուղով միրգ դրեց: Նրա կինը՝ Զուլֆիան, իր որդիների պես սիրեց մեզ, լողացրեց, գուրգուրեց, մեղմացրեց մեր վիշտը և ընդունեց իր ընտանիքի մեջ: Անցան օրեր, թուրք մարդասպանները հեռացան արաբների երկրից: Պարզվեց, որ արաբները շատերին էին ապաստան տվել: Գտնվեցին նաև հեռավոր բարեկամներ ու ծանոթներ: Նրանք Ահմադի մոտից վերցրեցին Մեսրոպին, որը 7-8 տարեկան էր և հանձնեցին որբանոց: Իսկ ինձ, որ արդեն 11-12 տարեկան էի, խորհուրդ տվեցին մնալ նրա մոտ: Տարիներ առաջ, երբ մենք պատրաստվում էինք Հայաստան գալու, Ահմադը իր զավակներով մեզ ընկերացավ մինչև նավահանգիստ, սրտանց ուրախանալով, որ մենք հայրենիք ենք վերադառնում: Ճիշտ է, մենք հեռու էինք իրարից, բայց սրտով մոտ էինք ու հարազատ:

Ահա թե ինչու նրա մահվան լուրն այդքան մեծ վիշտ պատճառեց ինձ: Ես երեկ նամակ գրեցի նրա որդիներին, որ հիմա էլ դուք շարունակեք այդ մեծ բարեկամությունը: Թող հավերժ հաստատ մնա նեղ օրերին ստեղծված այդ ազնիվ բարեկամությունը:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Հեռավոր, բայց սրտակից բարեկամը»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____

Տևողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան ըմբռնել և նկատի առնել ուրիշների հանդեպ ցուցաբերած իրենց վերաբերմունքի ազդեցությունը: Պետք է անդրադառնան, որ ամեն ոք ընդունակ է անձնվեր գործի, որը կարող է դրական փոփոխություն բերել:

Նյութեր և միջոցներ Գրատախտակ, թուղթ, աշխատանքի ծրագիր, գեկույցի թերթիկ և թերթեր կոլաժի համար:

Հեղաքրքրություն ստեղծելու համար: Ուսուցիչը գրատախտակին գրում է «անձնասեր» և «անձնուրաց» բառերը: Հարց է տալիս աշակերտներին, թե ինչ է նշանակում անձնասեր լինել և ժամանակ է տալիս նրանց՝ պատմելու իրենց փորձառությունը անձնասեր մեկի հետ՝ առանց անուն տալու: Ուսուցիչը հետո հարց է տալիս աշակերտներին, թե ինչ է նշանակում անձնուրաց լինել և ժամանակ է տալիս նրանց պատմելու իրենց փորձառությունը՝ անձնուրաց մեկի հետ: Քննարկումը սկսելու համար ուսուցիչը հարց է տալիս. «Արդյոք կարող եք հիշել մի դեպք, երբ մեկը ձեզ մի բարություն արած լինի՝ առանց ձեզանից որևէ ակնկալիք ունենալու»: Ուսուցիչն ինքը մի օրինակ է բերում:

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը ներկայացնում է «Հեռավոր, բայց սրտակից բարեկամը» պատմությունը և հայտարարում, թե դա մի մարդու մասին է, որ մի շատ անձնուրաց գործ է կատարել:

Ուսուցիչը կարդում է, բայց կանգ է առնում և բացատրում անհասկանալի բառերը: Ապա սկսում է քննարկումը հետևյալ հարցերի շուրջ.

Ո՞վ էր մարդասեր կամ անձնուրացը այս պատմության մեջ:

Մարդիկ ի՞նչ ձևերով կարող են իրար հանդեպ մարդասեր լինել: Ահմադը ի՞նչ արեց, որ անձնուրաց էր: Ինչո՞ւ արեց Ձեր կարծիքով: Ահմադի համար դժվար չէր պատասխանատվություն վերցնել և փրկել Հովհաննեսին և նրա եղբորը:

Անհատական աշխատանք: Ուսուցիչն աշակերտներին խմբերի է բաժանում: Յուրաքանչյուր խումբ նախ ընտրում է մեկ աշխատանք/ծրագիր, որ օգտակար պետք է լինի մի խումբ մարդկանց կամ համայնքին: Կարելի է ծաղկի սերմեր ցանել և հետո բոլորը տեղափոխել հանրային մի վայր: Կարելի է բարի ցանկու-

թյունների բացիկներ գրել կամ զարդարանքներ սարքել և դրանք մի ծերանոցի (կամ մանկատան նման մի հաստատության) բնակիչներին ուղարկել: Կարելի է շնորհակալագրեր կամ գնահատագրեր պատրաստել և ուղարկել տեղի հրշեջ կայանին կամ ոստիկանատանը՝ իրենց կատարած լավ գործի համար: Յուրաքանչյուր խումբ պետք է մի գաղափար ընտրի և ուսուցչին ներկայացնի խմբի ծրագրի ուրվագիծ: Պայմանն այն է, որ խմբերը պետք է զոհեն իրենց ազատ ժամերը և աշխատեն ծրագիրը գլուխ բերելու համար:

Ձեկույց աշխատանքի մասին

Խմբի անդամների անունները:

Բացատրություն խմբի ընտրած աշխատանքի մասին:

Ո՞վ օգտվեց ձեր խմբի աշխատանքից:

Արդյոք կարողացա՞ք ձեր ակնկալած արդյունքին հասնել:

Բացատրե՞ք ինչպես:

Հավելյալ աշխատանք: Աշակերտները հարցազրույց են վերցնում ընտանիքի մի անդամից, և նա պատմում է մի դեպք, երբ մեկը մի անձնուրաց գործ է արել: Աշակերտները հին թերթերի միջից կտրատում են բառեր, նախադասություններ և նկարներ, որոնք իրենց կարծիքով անձնուրացություն են խորհրդանշում: Ապա դրանք դասարան են բերում և մի մեծ սովարաթղթի վրա կոլաժի ձևով իրար միացնում:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչն արժևորում է, թե աշակերտը որքանով է յուրացրել «անձնուրացություն» հասկացությունը, ինչպես է աշխատել խմբում, ինչքանով է մասնակցել քննարկումներին, ինչ որակ ունի իր կատարած աշխատանքը թե՛ անհատական և թե՛ խմբի մեջ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Դերենիկը»

«Դերենիկը» բանաստեղծությունը ևս առիթ է Հայոց ցեղասպանության մասին գիտելիքներ փոխանցելու և հարմար՝ այդ հասկացողության մաս կազմող որոշ բացատրություններ տալու համար: Բանաստեղծության գլխավոր թեման վրեժխնդրությունն է, բայց դասաժրագրում շեշտը դրված է մարդու իրավունքների պաշտպանության վրա և առիթ է տալիս աշակերտին իր իրավունքների կամ իր ժողովրդի իրավունքների պաշտպանության համար պայքարի միջոցներ խորհելու, առիթ է մանավանդ ուսուցչի համար՝ հայ ժողովրդի զինյալ և խաղաղ/քաղաքական պայքարի ձևերը համեմատության դնելու և աշակերտի միտքը այդ ուղղությամբ ևս զարգացնելու:

ԴԵՐԵՆԻԿԸ

Դանիել Վարուժան

Դուռը կը բացուի.— Դերենիկն ահով
Իբրեւ թէ այժեամ մ'ըլլար նետահար,
Մօրը թեւերուն մէջ կ'իյնայ լալով:
— Ինչ ունիս, տըղաս... ըսէ՛ շուտ... մի՛ լար.
Օ՞ճը քեզ խածաւ, թէ աքացեց ձին.
— Գլուխս պատռեց դըրացի Ալին...

Եւ ան ցոյց կու տայ սեւ գանգուրներուն
Ներքեւ վերք մը ուրկէ սրբելով արիւնն,
Հայ գլխիկն այդ, թորք ոխով կը թրջէ:
Քաջ մօրն հոգւոյն մէջ վիհեր կը բացուին
Լեցուած ամօթով.— գըգուիլ կրթի՛ն է
Սըրտի վրայ՝ յաղթուած ճակատն երկչոտին:

Պահ մը իր գութին խուլ՝ կը մղէ ի բաց
Կուրծքէն, գըլուխն այդ փոքրիկ վատին.
Եւ կը գոռայ.— Դճու... մինչեւ որ յաղթած՝
Արիւններդ անոր արեամբ չմաքրին՝
Այսօր տուն չես գար: Մատնիչ խնամքներուս,
Միթէ վարսակի հացով սընար... դճու:

Տղան, ամօթէն շիկնած կ'առարկէ.
— Բայց, մայրիկ, Ալին թուրքի զաւակ է.
Աչքին մէջ հեռ կայ եւ մէջքը փալա:
— Իսկ դուն ալ Հայ ես, եւ մէջքդ ըլլայ
Թող մըկրատս, իլս, ինչ որ կ'ուզես... դճու:

Դերենիկն այսպէս գետին նայելով
Կը մեկնի անձայն... Հոն ծառի մը քով
Զինքը կը տեսնեմ լոյսով լուսնակի.
Մեծ քար մը ձեռքին, ջլածի՞գ, դալկահար.
(Մինչ արիւնն այտէն վար կը կայլակի)
Թշնամոյն շեմին կը սպասէ, երկար...

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «ԴԵՐԵՆԻԿԸ»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____

Տևողություն _____

Նպատակ: Դանիել Վարուժանի «Դերենիկը» կարդալով՝ աշակերտներն առիթ պետք է ունենան ուսումնասիրելու և գտնելու անձնական իրավունքները պաշտպանելու տարբեր եղանակներ:

Նյութեր և միջոցներ: Գրատախտակ, թուղթ:

Հետաքրքրություն սրելով համար: Ուսուցիչն առիթ է տալիս աշակերտներին քննարկելու «անձնական իրավունքներ» հասկացությունը համայնքի մեջ:

Աշակերտները կարծիք են հայտնում, թե որո՞նք են մարդու հիմնական կամ տարրական իրավունքները համայնքում:

Աշակերտները պատճառաբանում են, թե ինչո՞ւ է կարևոր, որ այս իրավունքները պաշտպանված լինեն:

Ուսուցիչը գրատախտակին գրում է այդ իրավունքները:

Այս իրավունքները կարող են լինել՝

- Խոսքի ազատության իրավունք
- Կրոնի ազատության իրավունք
- Հավասարության իրավունք
- Արդարության իրավունք
- Ձայնի/քվեի իրավունք

Դասավանդման հերթականություն: Ուսուցիչը մեկ անգամ կարդում է «Դերենիկը». հետո երկրորդ անգամ է կարդում, բայց կանգ է առնում յուրաքանչյուր տնից հետո և աշակերտների հետ քննարկում է այդ տան իմաստը և միաժամանակ բացատրում անհասկանալի բառերը:

Ապա աշակերտներն առանձին թղթերի վրա ամփոփում են բանաստեղծությունը և գրում, թե դա ի՞նչ է ուզում ասել:

Մի քանի աշակերտներ իրենց գրածը կարդում են դասարանի առջև: Աշակերտները քննարկում են գտնելու այլ միջոցներ, որոնցով Դերենիկը կարող է իր իրավունքները պաշտպանել (բացի իր մոր զգացական կերպով մատնանշած վրեժի եղանակից). սա առիթ կտա ուսուցչին՝ աշակերտներին բացատրելու «Հայկական դատի մասին» (գինյալ և խաղաղ պայքար):

Ուսուցիչը աշակերտների առաջարկած միջոցները գրում է գրատախտակին:

Անհատական աշխատանք: Ուսուցիչը խմբերի է բաժանում աշակերտներին: Յուրաքանչյուր խումբ հանձնարարում է աշակերտների մատնանշած մեկ եղանակը, որով Դերենիկը կարող էր իրեն պաշտպանել:

Խումբը մի կարճ սցենար է գրում և բեմադրում է Դերենիկի դեմ կատարվածը և թե Դերենիկն ինչպես պաշտպանեց իր իրավունքները:

Հավելյալ աշխատանք: Աշակերտները գրավոր տալիս են մարդու իրավունքների բնութագրումը և այս իրավունքների համար օրինակներ են բերում: Գրում են նաև, թե եթե իրենց իրավունքները ոտնատակ լինի, իրենք ինչպես կվարվեն:

Զեկույց աշխատանքի մասին

Անուն:

Բացատրիր, թե ի՞նչ են մարդու իրավունքները:

Այս իրավունքներից օրինակներ հիշիր:

Դու ի՞նչ կզգայիր և ինչպես կհակազդեիր, եթե մեկը քո իրավունքները բռնադատեր:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչը արժևորում է, թե աշակերտը որքանով է յուրացրել «Մարդու իրավունքներ» հասկացությունը՝ դատելով քննարկումներին նրա մասնակցությունից, սցենարների մեջ դերակատարությունից և գրավոր աշխատանքից:

ՄԱՍ 2

ՆԱԽԱԲԱՆ

Խոսք՝ ուսուցիչներին

Այս ձեռնարկի առաջին մասում փորձեցինք փոխանցել այն գիտելիքները, որոնցով աշակերտները կարողանային ըմբռնել մեր ժողովրդի դեմ կատարված և պատմական անկյունադարձ հանդիսացող աղետը՝ Հայոց ցեղասպանությունը՝ միշտ մնալով տարիքային լեզվափմացության և հասկացողության մակարդակի սահմաններում:

Փորձեցինք օգնել ծնողներին և ուսուցիչներին պատասխանելու փոքր տարիքից մեր երեխաների մտքում ծագած հարցումներին՝ ի՞նչ պատահեց, ինչո՞ւ պատահեց, ինչպե՞ս պատահեց, քանի որ հստակ է, թե այսպես կամ այնպես նրանք առնչվում են մեր պատմության այս սև էջին և նրա պարփակած տխուր և արյունալի տեսարաններին:

Հավակնում ենք ենթադրել, որ գտել ենք հավասարակշռված և երեխայի տարիքի ու հոգեբանության հարմար փոխանցումը՝ առանց վախ ու տագնապ պատճառելու, առանց վտանգելու երեխայի մեջ ձևավորվող առողջ հոգին:

Ձեռնարկի այս երկրորդ մասում մեր աշակերտները պատրաստ են դարձյալ իրենց տարիքի և մտավոր կարողությունների համաձայն աստիճանական խորությամբ ընկալելու նյութը, որ իր մատուցման հատուկ մեթոդաբանությամբ՝

ա) Զոհի հոգեբանություն և փոքր ու խեղճ ազգի զգացողություն չի ներշնչում:

բ) Հեռու է ստորադասության բարդույթից ու աղերսական խնդրարկուի հոգեվիճակից:

գ) Մի ամբողջ ժողովրդի դեմ ատելություն չի սերմանում:

դ) Այլ՝ հետապնդված նպատակը հայ նոր սերնդի դաստիարակությունն է հենց դպրոցական նստարաններից՝ փոխանցումը այն գիտակցության, որ ինչպես ՄԱՍ 1-ում հիշվեց, «*Մեր ժողովրդի դեմ հսկայական անարդարություն է կատարվել, և այդ անարդարությունը՝ համաշխարհային իմաստով անմարդկային ոճիրը, աշխարհին ճանաչել տալու և մեր արդար դատը խլելու համար պետք է պայքարենք ազգովի, փոքրից մեծ...*»

ԲԱԺԻՆ 1. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ԲԱՑԱՏՐԱԳԻՐ

Այս դասարանում աշակերտն արդեն պատրաստ է Հայոց ցեղասպանության պատմության մասին իրազեկվելու: Այնուամենայնիվ, նյութը լավագույնս ըմբռնելու համար, այստեղ բերված է բուն գիտելիքի նախաբանը հանդիսացող, «Հայ ժողովուրդը ազատագրման հույսով պայքարի է դիմում» վերնագրով մի դասանյութ, որ համառոտ կերպով բացատրում է, թե ինչ պայմաններում գործադրվեց ցեղասպանություն ոճիրը, և որ հայերի ջարդն ու կոտորածը 1915 թ. չսկսվեց: 1915 թ. ջարդերն ու տեղահանությունը գագաթնակետն էին դեռևս 1894 – 96 թթ. սկսված ջարդերի: Դրանք թուրք իշխանությունների նպատակադրած և գործադրված վերջնական լուծումն էին Հայկական հարցի: Դասաժրագիրը կազմված է այս նյութերի հիման վրա:

Այս դասանյութում համառոտ խոսվում է ֆիդայական շարժման մասին: Նաև ներառված է Անդրանիկին նվիրված մի երգ, որ 1904 թ. Սասունի ապստամբությունն է հիշատակում: Քաջալերելի է, որ դասարանը սովորի այս երգը և գաղափար կազմի 1904 թ. Սասունի հերոսամարտի մասին: Ուսուցիչը կարող է հանձնարարել աշակերտներին՝ «Հայկական հարց» հանրագիտարանում կարդալ «Սասունի ապստամբություն 1904 թ.» հոդվածը (էջ 402–403) և դեպքը նկարագրող կարճ շարադրություն գրել:

Որպես հավելյալ ընթերցանություն, նկատի է առնված Ավետիս Ահարոնյանի «Հագրեն», որ մի դրվագ է հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարից և հենց Անդրանիկին է առնչվում: Ըստ ուսուցչի հայեցողության նյութը կարող է ընթերցվել իբրև անհատական աշխատանք կամ դասարանում, այսպես կոչված, «Popcorn» (այս բառը հայերենի մեջ ադիբուդի ենք ասում) մեթոդով: Տեսնենք, թե ինչու է մեթոդը այս անունով կոչվում: Այսպես՝ ուսուցիչը սկսում է կարդալ նյութը, մի քանի տող կարդալուց հետո մի աշակերտի անուն է կանչում, և աշակերտը շարունակում է կարդալ, ապա աշակերտը մի այլ աշակերտի անուն է տալիս, և այդ աշակերտը պետք է շարունակի, այսպես՝ մինչև ընթերցման ավարտը: Այս մեթոդը օգնում է դասարանին՝ արթուն և աշխույժ մնալ: Կարելի է նաև դասարանը խմբերի բաժանել և յուրաքանչյուրին հանձնարարել պատմությունից մի մասը կարդալ և զեկուցել դասարանին: Այսպիսով՝ մյուս խմբերին առիթ կտրվի հարցումներով լրացնելու պատմության ընդհա-

նուր ըմբռնումը: Նախընտրելի է, որ ուսուցիչը որոշ բացատրություններ տա Ավետիս Ահարոնյանի (1866–1948 թթ.) և հատկապես նրա «Ազատության ճանապարհին» պատմվածքների ժողովածուի մասին, քաջալերի՝ գիրքը գտնել և ընթերցել: Այդ պատմվածքները լավագույն արտահայտությունն են 1890–ական թվականների Օսմանյան կայսրության մեջ հայերի դեմ իրագործվող հալածանքների և բռնարարքների: Դրանք նաև ցույց են տալիս հայերի, մանավանդ՝ հայ գյուղացու մտածելակերպը և տարբերվող կարծիքները հայ ազատագրական պայքարի մասին:

Մաս 2-ում առաջադրված դասանյութերում օգտագործված քարտեզները վերցված են ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կայքէջի *dasagirq.am* հասցեում «Հայրենագիտական գրականություն» բաժնում տեղադրված «Հայոց ցեղասպանություն» Մաս Բ էլեկտրոնային ձեռնարկից:

12

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՐԴԸ ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆ ՀՈՒՅՍՈՎ ՊԱՅՔԱՐԻ Ե
ԴԻՍՈՒՄԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Հայ ժողովուրդը ազատագրման
հույսով պայքարի է դիմում»

Երբ մի ժողովուրդ անարդարության է ենթարկվում, երբ նրա իրավունքները ոտնակոխ են լինում, երբ խլում են նրա հայրենիքը և նրան մարդկային իրավունքներից զրկում, ստրուկ, հպատակ են դարձնում, այդ ժողովուրդը վերջապես մի օր ուժ է գտնում և իր իրավունքներին տիրանալու համար պայքարի է դիմում:

Ինչպես սովորել ենք, XI դարում Հայաստանում Բագրատունիների իշխանության անկումից հետո և XIV դարում Կիլիկյան թագավորության կործանումից հետո հայերը կորցրին իրենց անկախությունը և սելջուկների, մոնղոլների և վերջապես օսմանցի թուրքերի տիրապետության ենթակա դարձան:

Օսմանյան սուլթանները ճնշեցին հայերին, նրանց հետ վարվեցին իբրև ստրուկ, որ ինքն իրեն պաշտպանելու իրավունք չուներ: Հայ գյուղացին ամենից վատ վիճակին էր ենթարկված: Թուրքն ու քուրդը նրա ունեցվածքը, զավակին, գեղեցիկ աղջկան խլում էր, տանում, և ինքը զենք վերցնելու ու պաշտպանվելու իրավունք չուներ:

Այս իրավիճակը տևեց մինչև XIX դար: Այդ ժամանակ Եվրոպայում առաջատար մտավորականները մարդու լավ ապրելու, ազատ ապրելու գաղափարներ էին քարոզում: Գրքեր էին հրատարակում, ժողովուրդներին ազատության պայքարի էին մղում: Այդ գաղափարներն ազդեցին նաև հայ մտավորականների վրա: Խաչատուր Աբովյանը, Րաֆֆին, Միքայել Նալբանդյանը, Ռափայել Պատկանյանը, Ստեփանոս Նազարյանցը և ուրիշներ հայրենասիրական վեպեր ու բանաստեղծություններ գրեցին, ազատություն գովեցին, հայ գյուղացուն ինքն իրեն պաշտպանելու մղեցին:

Կազմվեցին կուսակցություններ, որոնք պայքարում էին հայ ժողովրդի արդար իրավունքների համար. մի կողմից՝ սուլթանին դիմումներ էին հղում և եվրոպական պետությունների օգնությունն ու միջամտությունը խնդրում, մյուս կողմից՝ կովող խմբեր էին կազմում և գյուղից գյուղ պատելով՝ հայ գյուղացուն թուրքի ու քուրդի ոտնձգությունների դեմ էին պաշտպանում: Այդ խմբերում զենք առած կռվում էին երիտասարդ հայրենասերներ, որոնց ֆիդայի կամ հայդուկ էին կոչում, այսինքն՝ մեկը, որ իր կյանքը կարող է զոհել իր ժողովրդին պաշտպանելու համար:

ՖԻԴԱՅԻՆԵՐԻ ՔԱԶՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Շատ մեծ է թիվն այն երիտասարդների, որոնք տուն ու ընտանիք թողած, ֆիդայի դարձան, հրացան վերցրին, լեռները բարձրացան, խմբեր կազմեցին և հայ գյուղացու իրավունքների համար թուրքերի և քուրդերի դեմ կռվեցին:

Ֆիդային գիտեր, որ իրեն մահ է սպասում, բայց քաջ էր, կռվում էր հարյուրի ու հազարի դեմ: Շատ են անունները ֆիդայիների, որոնք վտանգավոր կռիվների մասնակցեցին ու հաղթեցին: Ժողովուրդը նրանց համար երգեր հորինեց: Այդ ֆիդայիներից էր Անդրանիկը, որին շատ երգեր են նվիրված, մեկն էլ 1904 թ. Սասունի պաշտպանության մեջ իր քաջագործության և առաջնորդողի դերի համար:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ (ՕԶԱՆԵԱՆ)

Երգն այսպես է. (երգը տես համացանցում)

Դարձյալ փայլեց Սասնա գլխին,
Ազատության դրոշակ,
Կեցցե՛ հայրենիք գոչելով
Բարձաքրեցին աղաղակ:

Սարսափեցին քուրդ ցեղերը,
Մինչ պալատը Սուլթանի,
Հրամայեց շուտ կործանել
Դիրքերը հայդուկների:

Թընդաց, որոտաց ձայներից
Ողջ աշխարհը հայկական,
Խումբ-խումբ կը գան հայ զավակներ
Հայրենիքի օգնության:

Ահա անգութ մեր թշնամին,
Սարսափելի տեսարան.
«Ժամանակն է, վրեժ լուծել»
Գոչեց ձայնը հայկական:

Գուրգեն, Վահան, Հրայր-Դժոխք,
Քաջ Անդրանիկ զորավար,
Տալվորիկի լեռներումը
Շրջում էին անդադար:

Կրակ տեղաց հայ քաջերի
Բնակավայր դիրքերից,
Կոտորվեցին թշնամիներ,
Ահռելի գնդակներից:

ՀԱԼԱԾԱՆՔՆԵՐ ԵՎ ԿՈՏՈՐԱԾ

Սուլթան Համիդն անտեսեց հայերի և եվրոպական պետությունների կողմից կատարված դիմումները. հայ ժողովրդի կյանքը դյուրացնելու և ապահով դարձնելու փոխարեն, որոշեց ավելի ճնշել ու պատժել նրանց:

Ջարդերը սկսվեցին 1894 թ. Սասունից և տարածվեցին ամբողջ կայսրության մեջ: Ծանր ջարդեր տեղի ունեցան Սասունի, Տրապիզոնի, Սվազի, Երզնկայի,

Բայբուրթի, Խարբերդի, Դիարբեքի, Ուրֆայի, Ջեյթունի, Այնթաբի, Մարաշի, Բիթլիսի, Էրզրումի շրջաններում:

Ասվում է, թե 1894-96 թվականների ջարդերին շուրջ 300,000 հայեր կոտորվեցին: Բռնի իսլամացան 100,000: Երկրից դուրս գաղթեցին մեծ թվով ընտանիքներ: Ավերվեցին շուրջ 2500 գյուղեր:

Սուլթան Համիդը, որին եվրոպացիներն այդ ջարդերի պատճառով Կարմիր սուլթան կամ Արյունոտ սուլթան կոչեցին, կարողացավ հայերի թիվը կայսրության մեջ զգալի չափով նվազեցնել:

Մի քանի վայրերում՝ ինչպես Ջեյթունում և Վանում հայերը ինքնապաշտպանության դիմեցին և փրկվեցին: Ջարդերից հետո էլ հայերը մի քանի վրեժխնդրական գործողություններ կազմակերպեցին:

Այնուամենայնիվ, հալածանքները շարունակվեցին:

Կառավարությունը ձերբակալում և կախաղան էր հանում հայ մտավորականներին ու գործիչներին, որոնք սուլթանի դեմ էին խոսում կամ հայ ժողովրդի ազատության համար էին պայքարում: Իսկ հայ գյուղացին նույնչափ թալանի և անարդարության էր ենթարկվում:

1908 թ. ՀԵՂԱՇՐՋՈՒՄԸ

Սուլթանից դժգոհ էին նաև թուրքերը: «Երիտասարդ թուրքեր» (Երիտթուրք, կամ՝ Իթեհիսադ վե Թերեքքը) կոչված խմբակցությունը 1908 թ. կարողացավ թուրք բանակին ևս սուլթանի դեմ հանել և պարտադրել նրան, որ կայսրության մեջ սահմանադրական օրենքներ հաստատի: Երիտասարդ թուրքերը խոստանում էին հավասարություն և արդարություն բոլորին:

Սակայն կարճ ժամանակում փաստվեց, որ նրանք հայերին չեն պաշտպանելու: Ադանայի և շրջակա գյուղերի ու քաղաքների ջարդը 1909 թ. ապրիլին փաստում էր դա:

Հետագա իրադարձություններն էլ ավելի բացահայտեցին հայերի դեմ ունեցած նրանց տրամադրությունը, որ պետք է ավելի սրվեր ու ցեղասպանության հասներ՝ 1915 թ.: Նրանք ցանկանում էին, որ Թուրքիան թուրքերինը լինի միայն, նաև նպատակ ունեին ընդարձակվել և Կենտրոնական Ասիայի թուրք ցեղերին հասնել. իսկ Հայաստանն ու հայությունը խոչընդոտներ էին, որ պետք է վերացվեին:

13

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

♦ ♦ ♦

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — Հայոց ցեղասպանության պատմությունից

Սուլթան Համիդը գահընկեց էր եղել:

Սկսվել էր Առաջին աշխարհամարտը և Օսմանյան պետությունը Գերմանիայի կողքին պատերազմի մեջ էր մտել:

Քրիստոնյա ռուսի դեմ կռվելու և միևնույն ժամանակ հայերին բնաջնջելու համար պետությունը կայսրության ժողովուրդների ամբողջական գործակցության պետք ուներ: Իսկ հետագայում ու կրոնամոլ թուրք և քուրդ զանգվածներին դրդելու ամենալավ միջոցը նրանց կրոնական զգացմունքները և թալանի (կողոպուտ) ախորժակը գրգռելն էր:

Ուստի և 1914 թվականի նոյեմբերի 21-ին քրիստոնյա թշնամիների դեմ «Սրբազան պատերազմ» (Ջիհադ) հայտարարվեց:

Հայերին բնաջնջելու որոշումը տրված էր: Երկրի իշխանության գլուխ անցած երիտթուրք կուսակցության ղեկավարները՝ Էնվեր, Ջեմալ և Թալեաթ, որոշել էին վերջ դնել հայերի գոյությանը Օսմանյան կայսրության մեջ և համաշխարհային պատերազմը լավ առիթ էր այդ որոշումը իրագործելու համար:

Հայերի ջարդը զաղտնի պահելու համար հրամաններն ուղարկվում էին կամ բանավոր, կամ ծածկագիր հեռագրերով և թելադրվում էր կարդալուց հետո ոչնչացնել:

Այսպես, 1915 թ. մարտից մինչև հոկտեմբեր զանազան վայրերում զաղտնի հրամաններ էին ստացվում՝ հայերին ջարդելու կամ տեղահանելու վերաբերյալ: Բայց թուրք կառավարությունը պատերազմից հետո ոչնչացրեց գրեթե բոլոր փաստաթղթերը, աշխարհի առջև փակեց իր արխիվները, ուր դեռ հնարավոր պետք է լիներ այդ ահավոր ոճրին վերաբերող գրություններ գտնել:

Եղեռնից տասնամյակներ հետո՝ 1990 թվականին, թուրք կառավարությունը արդարանալու նպատակով հայտարարեց, թե բացել է պետական արխիվները: Որքանով կարելի է վստահել այդ արխիվներին: Արդյո՞ք այդ արխիվներում «ճշմարտությունը» դեռ մնացել է:

Դարձյալ հայերի ջարդը զաղտնի պահելու համար հազիվ պատերազմը սկսած օտարազգիների ճամփորդությունը կայսրության մեջ արգելվեց, իսկ երկրից դուրս ուղարկվող գրություններն ու տեղեկությունները՝ նույնիսկ դեսպանատ-

ներից ուղարկվածները խիստ գրաքննության էին ենթարկվում: Նպատակն այն էր, որ եվրոպական պետությունները, իրենք էլ պատերազմով տարված, չտեսնեին կատարվածը և չկարողանային բողոքել կամ միջամտել:

Երևակայե՛ք, որ եթե այսօր, աշխարհի որևէ հեռավոր վայրում որևէ դեպք, պատերազմ, երկրաշարժ կամ հեղեղ պատահի, մամուլի, ռադիոյի և հեռուստատեսության բազմաթիվ թղթակիցներ այդ վայր կշտապեն՝ այդ մասին ամբողջ աշխարհին տեղյակ պահելու և լուր հաղորդելու համար: 1915 թ., հաղորդակցության միակ միջոցները թերթերը և հեռագիրն էին, որոնք խիստ հսկողության տակ էին գտնվում: Այսպես, հազարավոր հայեր կոտորվում էին, իրենց տներից դուրս հանվում ու դեպի անապատներն էին քշվում, բայց աշխարհը կատարվածի ահագնության մասին հազիվ էր լուր ստանում: Իսկ գաղտնի կերպով երկրից հաղորդված լուրերը չէին կարող ամբողջ իրականությունը ցույց տալ: Բայց եկեք մի պահ մտածենք, որ եթե նույնիսկ աշխարհն իմանար, որ հայերը բնաջնջվում են, հնարավոր կլինե՞ր, կամ փորձ կկատարվե՞ր կասեցնելու ոճիրը:

1915 թ. սեպտեմբերին, երբ արդեն տեղահանությունը իրագործվել էր և տեղահանվածներից շատերը աքսորի ճամփին կոտորվել էին ու նրանցից միայն քիչ թվով վերապրողներ Հալեպ էին հասել, գործի վերջնական հաջողությունը ապահովելու համար ներքին գործոց նախարար՝ Թալեաթ փաշան հեռագիր է ուղարկում Հալեպի կուսակալին: Հեռագիրը տեղեկացնում էր, որ կառավարությունը ջնջել է կայսրության մեջ հայերի ապրելու և աշխատելու իրավունքը: Նաև հրահանգում էր ոչնչացնել տեղահանության կենտրոն՝ Հալեպ հասած մնացորդացին և, ամբողջ պատասխանատվությունը իր վրա վերցնելով, հրահանգում էր երեխաներին նույնիսկ չխնայել: Թալեաթը դժգոհություն էր հայտնում, որ հակառակ ուղարկված հրամանագրին՝ Հալեպ հասած գաղթականներին անմիջապես բնաջնջման կայանները չէին ուղարկել:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Հայ ժողովուրդը ազատագրման հույսով Պայքարի է դիմում»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____

Տևողություն _____

Նպատակ: Աշակերտի մտավոր պատրաստության համաձայն և տարիքային պատշաճությամբ սովորեցնել Հայոց ցեղասպանության և նրա նախադեպերի մասին, այսինքն՝ 1894–96 թթ. դեպքերից մինչև 1915 թվականը: Աշակերտները պետք է կարողանան գաղափար կազմել, թե ինչ է նշանակում ֆիդայական շարժում, պետք է կարողանան ճանաչել մի քանի ֆիդայիների:

Նյութեր

1. Դասանյութը բազմացնել և բաժանել աշակերտներին:
2. Անդրանիկի երգի հնչեցում կամ կատարում դասարանում:
3. Ավետիս Ահարոնյանի «Հագրեն»:
4. Քարտեզ, որ ցույց է տալիս Օսմանյան կայսրության մեջ այն քաղաքները՝ ուր 1894–96 թթ. ծանր ջարդեր տեղի ունեցան: Քարտեզը կարելի է ներբեռնել <http://www.dasagirq.am> «Հայոց Ցեղասպանություն», Մաս 2, էջ 26–ից:
5. Քարտեզ, որ ցույց է տալիս Օսմանյան կայսրության մեջ այն վայրերը՝ ուր 1894–96 թթ. ջարդերի ընթացքում կամ հետո վրիժառական, ֆիդայական գործողություններ կատարվեցին:
6. Քարտեզ, որ Մեծ եղեռնն է ցույց տալիս: Քարտեզը կարելի է ներբեռնել <http://www.dasagirq.am> «Հայոց Ցեղասպանություն», Մաս 2, էջ 32–ից:

Քաջալերանք, մղում: Ուսուցիչը հարցնում է աշակերտներին, թե ինչ գիտեն Մեծ եղեռնի մասին, լսել են ապրիլ 24–ի ոգեկոչումների մասին, երբևէ այցելել են Եղեռնի որևէ հուշակոթող: Ուսուցիչը հարց է տալիս, թե ինչո՞ւ է կարևոր, որ աշակերտներն իմանան անցյալում հայերի դեմ կատարված ոճրի մասին և թե ինչ հետևանք է ունեցել և դեռ ունի այդ անցյալը հայ ժողովրդի կյանքում:

Դասավանդման հաջորդականություն

- ա. Աշակերտները կարդում են տրված նյութը (նախընտրաբար դասարանում՝ porcorn մեթոդով. այսինքն՝ ուսուցիչը կարդում է մի երկու տող. ապա՝ կանչում է մի աշակերտի անուն. աշակերտը շարունակում է ընթերցումը. հետո աշակերտը կանչում է մի այլ աշակերտի անուն շարունակելու և այսպես մինչև վերջ):

բ. Ուսուցիչը բացատրություն է տալիս՝ եթե չլուսաբանված կետեր կան, քարտեզի վրա ցույց է տալիս այն քաղաքները, ուր 1894–96 թթ. ծանր ջարդեր տեղի ունեցան և բացատրում, որ քարտեզում միայն քաղաքներ են նշված, դրանց շրջապատի գյուղերը ջարդի ենթարկվեցին և ավերվեցին: Նկատել է տալիս, թե որքան տարածված էր ջարդը բոլոր այն վայրերում ուր հայ բնակչություն կար: Ապա՝ դարձյալ <http://www.dasagirq.am>-ի էջ 27-ից ներբեռնած քարտեզով ցույց է տալիս այն վայրերը ուր հայը վրիժառու կամ ինքնապաշտպանական գործողությունների դիմեց: Ուսուցիչը ցույց է տալիս նաև Մեծ եղեռնի քարտեզը և բացատրում, որ զանազան վայրերի շուրջ տարբեր չափի շրջանակներ են գծված: Այդ շրջանակների չափերը համապատասխանում են զոհվածների կամ տեղահանվածների թվին:

գ. Ուսուցիչը հիշեցնում է նախորդ տարիներում սովորած թեմաների մասին՝ արդարություն, հարատև աշխատանք, բարեկամություն և փոխադարձ հարգանք, ազատություն, գթասրտություն, ազնվություն, քաջություն՝ կորուստը դիմագրավելու, հարատև ճիգ, վերապրելու կամք: Դրանք գրվում են գրատախտակին: Ուսուցիչը կարող է դիմել <http://www.dasagirq.am> կայքէջին և բեռնել առաջինից մինչև հինգերորդ դասարանների համար մատուցված նյութերը: Այս թեմաների դասավանդման համար առաջարկված նյութերը բերված են սույն ձեռնարկի առաջին մասում:

դ. Դասարանը 3–4 հոգանոց խմբերի է բաժանվում և յուրաքանչյուր խումբ փորձում է դասանյութի մեջ գտնել գրատախտակին գրված թեման և գրել դասանյութի տված բացատրությունն այդ մասին:

Անհատական աշխատանք: Ուսուցիչն աշակերտներին խմբերի է բաժանում և յուրաքանչյուրին հանձնարարում է մեկ ֆիդայու անուն: Խումբը պետք է գտնի այդ ֆիդայու մասին տեղեկություններ, նկարներ և երգեր ու պետք է զեկույց պատրաստի դասարանում կարդալու համար:

Դարձյալ խմբերի բաժանված, յուրաքանչյուր խումբ ընտրում է մեկ վայր և ինքը դառնում է թղթակիցների խումբ, որ պետք է այդ վայրը այցելի և հայերի ջարդի ու տեղահանության մասին թղթակցություն պատրաստի: Հանրագիտարանից կամ համացանցից կարելի է քաղել տեղեկություններ ու նկարներ՝ 1915 թ. այդ վայրում կատարված դեպքերի մասին և զեկույց պատրաստել դասարանում կարդալու համար:

Հավելյալ աշխատանք: Ուսուցիչը բացատրություն է տալիս Ավետիս Ահարոնյանի «Ազատության ճանապարհին» աշխատության մասին:

Աշակերտներն ընտրում են՝ կամ ինքնուրույն կարդալ «Հագրեն» և ամփոփում կատարել, կամ՝ խմբերի բաժանված յուրաքանչյուրը հանձն է առնում կարդալ պատմությունից մեկ բաժին և զեկույց ներկայացնել դասարանին: Մյուս խմբերին առիթ է տրվում հարցումներ անելու: Այսպիսով՝ պատմությունն ամբողջությամբ յուրացվում է դասարանի կողմից:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչը շրջում է խմբից խումբ, լսում է աշակերտների քննարկումները, թե ինչպես են դասանյութի միջից թեմաներ գտնում և տրամաբանում. կամ եղեռնի մասին մեկ վայրի զեկույցը պատրաստում: Գնահատվում է աշակերտների մասնակցությունը դասարանային քննարկումներին, ինչպես նաև նրանց պատրաստած զեկույցները:

14

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ – «ՀԱԶՐԵՆ»

ՀԱԶՐԵՆ

Ավետիս Ահարոնյան (1866–1948)

Լեռների աղջիկ էր նա, կանացի ոչինչ չունեի իր արտաքինի մեջ, միայն զգեստն էր մատնում նրա սեռը:

Ձմեռը ցրտից, ամառը՝ արևից այրված դեմքը սաստիկ արտահայտիչ էր, բայց անհամբույր ու խիստ: Սուր քիթը, իրար խառնված սև հոնքերը, անհանգիստ ու կլոր աչքերը, ուժեղ ու դուրս ցցված ծնոտը նույնպես շատ հեռու էին կանացիությունից և վկայում էին նրա անդրդվելի հոգին, Սասունի ժեռ քարերի նման հոգին:

Հազրեն թեև երկու անգամ ամուսնացել էր, բայց անզավակ էր, մայր չեղավ, այլ մնաց սոսկ «Հազրե բաջի»: Բայց մինչև վերջ Գոմեր գյուղում ոչ ոք չիմացավ, որ խստատեսիլ կնոջ հոգին զուտ կանացի քնքշություններ ունի, որ նրա սրտում լուռ լալիս էր մայրությունը:

— Գյուղի զմմեէն ճժեր իմս են,— ասում էր նա հաճախ:

Բայց դեպի փոքրիկ ճժերը անտարբեր էր, սիրում էր միայն ընտիր ու քաջ հերոսներին: Մի Սերոբ, մի Մուրադ և վերջին օրերում երազում էր Անդրանիկին, որին տակավին չէր տեսել: Նա բոլոր մայրերից ավելի հոչակ ուներ ոչ միայն Գոմեր գյուղում, այլև ամբողջ Սասունում, որովհետև Սասունի ռազմիկ ալեծուփ կյանքին միշտ մասնակցում էր տղամարդու պես: Այդ կյանքը նրա համար երեք պարզ օրենքներ ուներ, այդպես, նա գիտեր, Սասունը միշտ պետք է կռվի, երբ թուրք ու քուրդ հրոսակները ոտք կոխեն նրա սահմանները, որովհետև Ծիրանակատարը, Ընկուզնակն ու Ֆռֆռ քարը հարամների տեղ չեն, երկրորդ՝ կռվելիս պետք է շտապ լեռը քաշվել և երրորդ՝ միշտ պետք է ետևից գյուղերը կրակ տալ, որ թշնամին ապաստան ու պաշար չգտնի:

Եվ Հազրեն կռիվների ժամանակ միշտ ինքն էր կրակ տալիս Գոմեր գյուղը՝ սկսելով իր սեփական խրճիթից: Այս էր պատճառը՝ որ նա փոխանակ ասելու, թե Սասունի վրա չորս անգամ արշավանք է եղել, հպարտությամբ բացականչում էր:

— Էսա ձեռներուս չորս խետ վառեր են Գոմերը:

— Հը, Հազրե, էդ չորացած ձեռներով մեկ էլ երբ պիտի վառես գեղը,— հարցնում էին հաճախ կանայք կատակով:

Հազրեն լուրջ կերպարանք էր ստանում ու ձեռը մեկնում դեպի սարերը:

— Ա՛յ, էն սարերի Ասլանը երբ ցած գա և նշան անի, կվառեն:

«Սարերի Ասլանը» Անդրանիկն էր, որ քանի տարիներից ի վեր Սասնո սարերում, Սասնո ծոերի հետ հսկում էր ժայռերի վրա թառած ժողովրդին:

— Անդրանիկին տեսել ես:

Պատասխանի փոխարեն Հազրեն թափով հետ էր ձգում գլուխը, լեզուն բերնի մեջ չփչփացնում ասելու համար, որ չի տեսել:

— Երբ պետք լինի Գոմերը վառել, նա կերևա և երբ կերևա կտեսնեմ իմ տղային, ջանին մատաղ,— ավելացնում էր նա:

— Սևը տանի քեզ, Հազրե բաջի, էդ էր պակաս:

— Սևը դուշմանին տանի, ես ափսոս չեմ, մեկ Սասուն, մեկ Անդրանիկ, մեկ էլ... Հազրե: Վերջին խոսքի վրա կանայք հռչում էին, և Հազրեն հեռանում էր հաստատ քայլերով:

Եվ մի օր Սարերի Ասլանը ցած իջավ իր ծոերով...

Սասունը վտանգի մեջ էր, Գոմերը պետք էր թողնել, գյուղը դատարկվում էր և քաշվում լեռն ի վեր:

Անտրտունջ ու համր, այդ երկաթե ժողովուրդը թողնում էր իր տունն ու տեղը, վերցնում էր իր ունեցածից ինչ կարող էր, և ձմռան վերջին կատաղի հողմերի շնչի տակ, ձյունների միջից ոլոր-մոլոր քարավաններով շարժվում էր դեպի լեռնակատարները, դեպի ապահով վայրերը:

Խմբապետի հետ միասին, գյուղից ի վեր, դիրք բռնած զինված տղամարդիկ՝ պաղ ու մռայլ ճակատներով, նայում էին թե ինչպես իրենց ծեր հայրերը, կանայք ու երեխաները հաստատ քայլերով գնում էին առաջներից:

Ամեն մեկն իր գործը գիտեր. միայն մի անգամ խմբի կենտրոնում կանգնած տղամարդը գլուխը բարձրացրեց հրացանի վրայից և ասաց.

— Անցե՛ք շուտ:

Անդրանիկն էր...

Ոչ մի տրտունջ ծերերի շրթունքներից, որոնք գուցե վերջին անգամ էին թողնում հինավուրց օջախը, ոչ մի կաթիլ արցունք կանանց աչքերից, անգամ փոքրիկները ոչ մի ճիչ չէին արձակում:

— Դեպի վեր, դեպի... արծիվները:

Մի անգամ միայն, հետ նայեցին, երբ ծխի պտույտները բարձրացան գյուղի վրա, բոլոր խրճիթները վառվում էին, դարձյալ ոչ մի տրտունջ... միայն մի մեղմ շշուկ անցավ շարքերի մեջ:

— Հազրեն է,— շշնջացին ու լռեցին:

Հեռվում գյուղը շարունակում էր վառվել, բոցերը լափում էին այնքան աշխատանքը: Մերթ ընդ մերթ քամին ցրում էր ծուխը և այն ժամանակ երևում էր մի կանացի կերպարանք, բոցավառված մի լաթով վազում էր մի տնից մյուսը, մի փողոցից մյուսը և ուր որ նա հայտնվում էր, հրդեհը բարձրանում էր: Տասն անգամ նա հայտնվեց՝ միշտ վազելով, միշտ կրակ տալով այս ու այն տունը:

Գյուղից վեր՝ ավերակ Գոմերի պատերի հետևում, շարված զինված խումբը նույնպես լուռ էր: Հրացանները պինդ սեղմած ձեռքերի մեջ՝ այդ մռայլ խումբը

սպասում էր գլխավորի հրամանին, որ մերթ սուր աչքերով և մերթ դիտակով պրպտում էր հեռուն:

— Պառավին կխփեն,— մոմռաց նա կամացուկ: Խումբը նայում էր և լուռ էր:

Արդարև, գյուղից ավելի ցած, հարթավայրի վրայից դեպի վեր էր խաղում մի սև, անհանգիստ զանգված: Դա թուրքական բանակն էր և քրդերի բազմաթիվ հրոսակներ, որ առաջանում էր դեպի Գոմեր, դեպի Սասուն:

— Ձեն տուր, տղա,— հրամայեց գլխավորը կողքին կանգնած ընկերոջը,— թող փախչի, բավական է:

Եվ մի հայդուկ ահագնադուրդ կանչեց.

— Հազրեն, Հազրեն...,— և ձորերը թնդացին է... է... է...

— Հեյ հո,— եղավ պատասխանը և գյուղի ծխերի ու բոցերի միջից դուրս թռավ նա ու սկսեց վազել լեռն ի վեր, դեպի խումբը:

Նա արդեն մոտ էր, երբ կանգ առավ, երևի շունչ առնելու համար, ապա փոխանակ շարունակելու վերելքը, հանկարծ գլխին տվեց երկու ձեռքով և կրկին վազեց դեպի վար, դեպի հրդեհվող գյուղը:

— Հազրէ...,— կանչեց նույն ծայնը:

— Իրիցու տուն մնաց,— եղավ պատասխանը: Քիչ հետո նա կրկին կորավ բոցերի ու ծխի մեջ և ապա գյուղի եզրին մենակ ցցված սպիտակ տունը բռնկվեց: Տերտերի տունն էր այն:

Խմբապետը գլուխն օրորեց և նրա խիստ դեմքի վրա մի ժպիտ խաղաց:

— Պառավին անպայման կխփեն,— մոմռաց նա դժկամությամբ և վերստին դիտակն աչքերին դրեց:

Թշնամին մոտ էր, նրա ծայրը հասավ գյուղը և կանգ առավ: «Կրակ»,— որոտաց գլխավորի խրոխտ ծայնը: Հայդուկների հրացանները միաժամանակ չխկչխկացին, թշնամու ճակատն իրար անցավ և ընկրկեց դեպի հետ:

— Կրակ, անընդհատ,— վերստին լսվեց հրամանը, էլ դադար չկար, կատաղի կռիվ էր:

— Հեյ, հո, զարկեցեք ձեզ մատաղ: Սուրբ աղպարիկը ձեզ քոմակ, ջան, ջան:

Հազրեն էր... կռվողների թիկունքում:

Երբ եկավ, ինչպես ազատվեց, ոչ ոք չգիտեր և մտածելու ժամանակ էլ չկար:

— Կրակ,— որոտում էր խմբապետը, և լեռները զրնգում էին ոլոր-մոլոր արծաղանքներով:

— Ջան, ջան Անդրանիկ,— կրկնում էր պառավը զարկերի հետ, վազվզում էր դիրքերի վրա, նայում էր ճանաչելու համար, թե ո՞րն է Սարերի Ասլանը,— իր տղան: Բայց գտնել չէր կարողանում և կռվող կտրիճներից էլ հարցնելու սիրտ չէր անում: Նա լսում էր խմբի միջից բարձրացող այն հպարտ ծայնը, որ «կրակ» էր հրամայում, բայց չէր կարողանում իմանալ, ո՞րն էր խմբապետը, բոլորը հայդուկներ էին, բոլորը կռվում էին հավասար կատաղությամբ:

— Վայ, քոռանա Հազրեն,— բացականչեց նա հանկարծ,— դռը բաց է, դռ-շիդ մատաղ,— և նա մի ահագին մեծ քար գրկեց, ու տնքալով տարավ տեղավորելու կռվողներից մեկի առաջը, ուր պատը ցածր էր:

Կռացավ, բայց հանկարծ քարը բաց թողեց, հետ-հետ գնաց ընկավ թիկունքին իր երկար հասակով, ձեռքերը տարածեց ու մնաց անշարժ:

Գնդակը թափ էր անցել կրծքից:

Նրա աչքերը շաղվեցին և վտիտ մարմինը ձգվեց ու ավելի երկարացավ:

Նա, որի կուրծքն էր ուզում պատսպարել Հազրեն, կռացավ, քնքշությամբ բռնեց պառավի գլուխը և իր ծնկանը դրեց:

— Հազրեն...

— Ջու՛ր,— նրան ջուր տվին: Պառավը աչքերը կիսաբաց, ձեռները տարածեց և մեկին փնտրում էր:

— Ի՞նչ կուգես, Հազրեն:

— Սարերի... Ասլանին... Անդր... լառ...

Նա չէր իմանում, որ իր գլուխը գրկողը հենց Սարերի Ասլանն է, և ինքն առանց ճանաչելու, նրա կրծքի առաջ էր քար դնում, նրան էր զոհ գնացել:

— Ես եմ,— հազիվ մրմնջաց հուզված տղամարդը, հերոսի աչքերը թացացան, նա ավելի կռացավ պառավի վրա և որդու պես համբուրեց նրա սուրբ ճակատը:

Հազրենի բազուկները հետին թափով փարվեցին նրա պարանոցով, ու նա հազիվ մրմնջաց.

— Ես էլ... մատաղ... Անդրան... Սարերի Ասլանին, լառ...

Եվ երջանիկ ժպիտը սառեց նրա գունատ շրթունքներին:

Հազրեն մեռավ. գյուղը դեռ վառվում էր, թշնամին այդ օրը հետ մղվեց ահագին կորուստներով, իսկ համր քարավանը ձյունների և սառույցների միջից շարունակում էր քաշվել դեպի վեր, դեպի վեր... արծիվները:

ԲԱԺԻՆ 2. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ԲԱՅԱՏՐԱԳԻՐ

Այս դասանյութի համար «Հայ դատ» դասագրքից վերցված են «Ինչպե՞ս գործադրվեց Հայոց ցեղասպանությունը» և «Ինքնապաշտպանության կոիվներ» ենթագլուխները:

Այս դասանյութում ներառված է նաև «Առաջ Մասիս սարը մերն էր, խոսեք Հայաստանի լեռներ» երգը (տե՛ս համացանցում): Քաջալերելի է, որ դասարանը սովորի այս երգը և կարծիքների փոխանակում ու վերլուծություն անի երգի շուրջ:

Որպես հավելյալ ընթերցանություն, ընտրված է Մուշեղ Իշխանի «Սարսափի գիշեր» հատվածը՝ հեղինակի «Մնաս բարով մանկություն» հուշագրությունից, և առաջարկված է համապատասխան դասաձրագիր:

Նախորդ դասանյութի ամփոփում Կրկնել հիշելու համար

1915 թ. Մեծ եղեռնին նախորդող շրջան — Դարեր ի վեր ստրկացած և անարդարության ենթարկված հայ ժողովրդի ընտրանին, մտավորականությունն ու մի շարք անձնվեր երիտասարդներ պայքարի մեջ էին մտել Օսմանյան կայսրության մեջ ապրող հայի կյանքը բարելավելու, նրա տարրական իրավունքները հետ ստանալու և թուրք ու քուրդ աղաների և բեկերի հրոսակախմբերի հարձակումներից նրանց պաշտպանելու համար: XIX դարի վերջերում արդեն կազմված կուսակցությունները, մի կողմից՝ սուլթանին դիմումներ էին հղում և եվրոպական պետությունների օգնությունն ու միջամտությունը խնդրում, մյուս կողմից՝ կռվող խմբեր էին կազմում և գյուղից գյուղ շրջելով՝ հայ գյուղացուն պաշտպանում: Այդ խմբերում կռվողները, որոնք պատրաստ էին հայ ժողովրդի համար իրենց կյանքը զոհելու, ֆիդայի կամ հայդուկ կոչվեցին:

Սուլթան Աբդուլ Համիդը անտեսեց հայերի և եվրոպական պետությունների կատարած դիմումները և հայերին պատժելու ելավ: Նա ջարդ ու կոտորածով ցանկանում էր հայերին ստրուկ ու հնազանդ պահել և, նրանցից առատ տուրքեր գանձելով, իր պալատական հսկա ծախսերը հոգալ:

1894–96 թվականներին, ամբողջ կայսրության մեջ տարածված ջարդերի ընթացքում, շուրջ 300.000 հայեր կոտորվեցին: Բռնի իսլամացան 100.000: Երկրից դուրս գաղթեցին մեծ թվով ընտանիքներ: Ավերվեցին շուրջ 2500 գյուղեր:

Սուլթան Համիդը, որին եվրոպացիներն այդ ջարդերի պատճառով Կարմիր սուլթան կամ Արյունոտ սուլթան կոչեցին, կարողացավ հայերի թիվը կայսրության մեջ զգալի չափով նվազեցնել:

Մի քանի վայրերում՝ ինչպես Զեյթուն և Վան, հայերը ինքնապաշտպանության դիմեցին և փրկվեցին: Ջարդերից հետո էլ հայերը մի քանի վրեժխնդրական գործողություններ կազմակերպեցին: Այնուամենայնիվ, հալածանքները շարունակվում էին:

Երիտասարդ թուրքերի կամ «Իթթիհաթ վե թերեքքը» կուսակցության հեղաշրջումը 1908 թ. և հավասարության ու արդարության նրանց տված խոստումները մեծ հույս ներշնչեցին հայ ժողովրդին: Սակայն, Ադանայի և շրջակա գյուղերի ու քաղաքների ջարդը 1909 թ. ապրիլին, եկավ փաստելու, որ նրանք էլ հայերին չէին պաշտպանելու: Հետագա իրադարձություններն էլ եկան ավելի բացահայտելու նրանց տրամադրությունը հայերի դեմ, որ պետք է խորանար և մինչև 1915 թ. հասներ ցեղասպանության: Երիտթուրքերը երազում էին ստեղծել «Մեծ Թուրան» պետությունը, իսկ Հայաստանն ու հայությունը խոչընդոտներ էին, որ պետք է վերացվեին:

Հայոց ցեղասպանություն — 1914 թ. նոյեմբերի 21-ին, երբ Առաջին աշխարհամարտը սկսվել էր արդեն, Օսմանյան կայսրության մեջ քրիստոնյա թշնամիների դեմ «Սրբազան պատերազմ» (Զիհադ) հայտարարվեց: Պետությունը իսլամ զանգվածներին նախապատրաստում էր հայերի բնաջնջման իր ծրագիրն իրագործելու համար:

Հայերի բնաջնջման որոշումը տրված էր: Երկրի իշխանության գլուխ անցած «Իթթիհաթ վե թերեքքը» կուսակցության ղեկավարները՝ Էնվերը, Զեմալը և Թալեաթը որոշել էին վերջ դնել հայերի ներկայությանը Օսմանյան կայսրության մեջ, իսկ պատերազմը լավ առիթ էր այդ որոշումը իրագործել տալու համար:

Հայերի ջարդը գաղտնի պահվեց: 1915 թ. մարտից մինչև հոկտեմբեր հեռագրով ուղարկված ջարդի և տեղահանության հրամանները ոչնչացվեցին: Պատերազմից հետո էլ պետությունը փակեց իր արխիվները և ոչնչացրեց գրեթե բոլոր փաստաթղթերը: Արխիվները բացվեցին 1990-ական թվականներին: Բայց արդյոք այդ արխիվներում մնացել է «ճշմարտությունը»:

Պատերազմը հազիվ սկսված, կայսրության մեջ ճամփորդելն արգելվեց օտարներին, իսկ երկրից դուրս եկող գրությունները և տեղեկությունները, նույնիսկ դեսպանատներից ուղարկված, խիստ գրաքննության էին ենթարկվում: Գաղտնի ճանապարհով երկրից դուրս եկած լուրերը չէին կարող ցույց տալ իրականությունը: Պատերազմով տարված եվրոպական պետությունները չպետք է

կարողանային բողոքել կամ միջամտել: 1915 թ., հաղորդակցության միակ միջոցները թերթերն ու հեռագիրն էին, որոնք խիստ հսկողության տակ էին գտնվում:

Այսպես, հազարավոր հայեր տեղահան էին լինում, դեպի անապատ էին քշվում և կոտորվում, բայց աշխարհը կատարվածի ահագնության մասին հազիվ թե լուր ուներ: Բայց նույնիսկ եթե աշխարհն իմանար, հնարավոր կլինե՞ր կամ փորձ կկատարվե՞ր ոճիրը կասեցնելու:

Պահված է 1915 թ. սեպտեմբերին Թալեաթ փաշայի ուղարկած հեռագիրը Հալեպի կուսակալին, որ տեղեկացնում էր, թե կառավարությունը ջնջել է հայերի ապրելու և աշխատելու իրավունքը կայսրության մեջ: Հալեպ հասած գաղթականները, որ տեղահանվածների մի փոքր տոկոսն էին կազմում, պետք է անմիջապես բնաջնջման կայանները ուղարկվեին: Թալեաթը հրահանգում էր ոչնչացնել բոլորին և մանուկներին անգամ չխնայել:

15

ԻՆՉՊԵՄ ԳՈՐԾԱԴՐՎԵՑ ԻՍՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

✧ ✧ ✧

**ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Ինչպե՞ս գործադրվեց
Հայոց ցեղասպանությունը»:**

Հայերի բնաջնջումն աստիճանաբար՝ զանազան փուլերով գործադրվեց: Թուրքական կառավարության նպատակը հայ ժողովրդի դիմադրական ուժը թուլացնել և ղեկավարությանը ոչնչացնելն էր: Դրանից հետո անպաշտպան մնացած զանգվածներին բնաջնջելը դյուրին կլինե՞ր:

Ցեղասպանության ծրագրի իրագործման առաջին փուլը **հայ զինվորների զինաթափումն էր**: Պատերազմի մեջ մտնելուց հետո Օսմանյան պետությունը զորակոչ հայտարարեց և բանակի մեջ ընդգրկեց հայ երիտասարդությանը ևս:

1915 թ. փետրվարին, սակայն, հրաման տրվեց զինաթափման ենթարկել հայ զինվորներին: Այսպես, հայ զինվորներին հեռացնում էին բանակից, զինաթափում, ապա տեղում գնդակահարում էին, կամ աշխատանքային վաշտերի (ամալե թապուրի) մեջ դնում նրանց:

Ապա, ամեն տեսակ տաժանակիր աշխատանքների ենթարկելուց հետո, ոչնչացնում էին նրանց՝ սովամահ անելով կամ գնդակահարելով:

Երկրորդ փուլը կայսրության **հայ բնակչության զինաթափումն էր**, որն իրագործվեց ամենայն վայրագությամբ: Հայերը պարտավոր էին հանձնել բոլոր տեսակի զենքերը՝ որսի հրացաններ, ատրճանակներ և նույնիսկ դանակներ: Այս պատրվակով, թուրքերը հայերի տներն էին մտնում և բռնարարքներ գործում բնակչության դեմ: Շատերը, զինաթափման իմաստը ըմբռնելով, զենքերը չհանձնեցին: Նրանք, մոտալուտ վտանգը զգալով, պահում էին զենքերը՝ իրենց կյանքը, ընտանիքը, տունն ու ունեցվածքը պաշտպանելու համար: Չհանձնելու պարագայում, սակայն, անտանելի չարչարանք էր սպասվում զոհին:

Հենրի Մորգենթաուն, որ 1913–1916 թվականներին Օսմանյան կայսրության մեջ ամերիկյան դեսպանի պաշտոնն էր վարում, վկայում է, թե «ամենից խավար դարերը նույնիսկ» չեն կարողացել նման «գարհուրելի տեսարաններ» ներկայացնել: «Նույնիսկ կանանց և հոգևորականներին,— ասել է նա,— չարչարանքի էին ենթարկում, եկեղեցիներ ու դպրոցներ էին ավերում՝ պահված զենքեր հայտնաբերելու համար: Շատերն իրենց հարևան թուրքերից զենքեր էին գնում կառավարությանը հանձնելու և չարչարանքից ազատվելու համար: Բայց երբեմն այդ էլ չէր

օգնում: Մարդկանց տունը տակն ու վրա էին անում, ասելով, թե «դու ուրեմն տունը պահած գեներ ունես»»:

Եվ դեռ ավելին՝ թուրքերը հավաքված գեներն օգտագործեցին ցույց տալու, թե հայերը զինվել էին և ապստամբության էին պատրաստվում:

Ամբողջ երկրում, մասնավորապես Պոլսի և Իզմիրի **հայ մտավորականների, աշխարհական ու կրոնական ղեկավարների և քաղաքական գործիչների ձերբակալումը** ծրագրի երրորդ փուլն էր: 1915 թ. ապրիլի 23–24–ի ընթացքում, շուրջ 600 հայեր ձերբակալվեցին և, երկրի կենտրոնական մասերը քշվելով, չար-չարանքներով սպանվեցին: Այդ պատճառով է, որ հայ ժողովուրդը ապրիլ 24–ը Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակության օր է նշանակել:

Այդ օրերին, բազմաթիվ գրողներ ու բանաստեղծներ զոհվեցին: Նրանցից շատերը, ինչպես Սիամանթոն և Վարուժանը, երիտասարդ էին: Եթե նրանք ապրեին և շարունակեին ստեղծագործել, որքան գեղեցիկ բանաստեղծություններ պետք է թողնեին մեզ: Այսօր հաճույքով ենք երգում Կոմիտասի երգերը: Ասում են, թե նա հայտնաբերել էր հայոց հին երաժշտությունը կարդալու գաղտնիքը և նոր երգեր էր ծայնագրել: Մտածենք, եթե ապրիլի 24–ին, երբ թուրք ոստիկանները նրան ձերբակալելու համար Պոլսի նրա սենյակն էին մտել, նրա թղթերը ոչնչացրած չլիներին, այսօր որքան ավելի շատ երգեր կունենայինք:

Առանց ղեկավար մնացած հայության (մեծ մասամբ կանայք, ծերեր և մանուկներ) **բնաջնջումը** վերջին փուլն էր արդեն, որ գործադրվեց 1915 թ. ապրիլից հոկտեմբեր ամիսներին: Օսմանյան կայսրության բոլոր շրջանների թուրք կառավարիչներին հրաման էր տրվել մաքրագործել իրենց շրջաններում բնակվող հայերին: Շատերն անմիջապես, իսկ ուրիշները դժկամությամբ ընդառաջում էին ու գործադրում հրամանը: Իսկ հրամանը չկատարողին հեռացնում էին և փոխաբեռնը ավելի խիստ ու դաժան կառավարիչ էին նշանակում:

Ընդհանրապես բոլոր շրջաններում էլ նույն ձևն էր կիրառվում: Նախ շրջանում մնացած տղամարդկանց կանչում էին իբրև թե խորհրդակցության կամ կարևոր լուր հաղորդելու համար: Նրանց բանտ էին նետում անմիջապես և հետո իրար շղթայած դուրս էին ուղարկում գնդակահարության կամ աքսորի:

Այնուհետև, հերթը գալիս էր մնացյալներին, որոնց հրահանգվում էր վերցնել ինչ որ կարող են և ճամփա ընկնել: Կառավարությունը նրանց բացատրում էր, թե տեղահանությունը հայերին պատերազմական գոտիներից հեռացնելու մի միջոցառում է և խոստանում էր նրանց տներն ու ունեցվածքը ապահով պահել, մինչև որ վերադառնան: Նրանք, որոնք մի քիչ դրամ ունեին, կառք էին վարձում, մի քիչ պաշար էին վերցնում ու ճամփա էին ընկնում: Ուրիշները ճամփորդությունը ոտքով էին սկսում և վերցնում էին միայն այն, ինչ կարող էին կրել: Այդուհանդերձ, մի քանի օր անց, բոլորն էլ նույն վիճակում էին: Քարավանի վրա հարձակվող թուրք և քուրդ ավազակները խլում էին ունեցողների կառքը, ուտելիքը, դրամն ու ամեն ինչ:

Ապա, առանց բարդ միջոցների դիմելու, առանց ջրի, ուտելիքի ու ապաստարանի շաբաթներ ու ամիսներ տեղից տեղ պտտեցնելով, կառավարությունը ոչնչացնում էր տեղահանված հայերին:

Դեռևս 1914 թ. օգոստոսից սկսած՝ Պոլսում կյանքի կոչված հատուկ կազմակերպությունը (Թեշվիլաթը մահսուսե), ոճրագործներին բանտերից արձակում էր և երկրի ներսերը ուղարկում՝ հայերին սպանելու և շատ հաճախ գյուղերը ամբողջությամբ բնաջնջելու համար: «Չեթե» կոչվող այս ոճրագործները խմբերով գաղթականների վրա էին հարձակվում, կողոպտում էին նրանց, կանանց ու աղջիկներին փախցնում էին, տանում: Իսկ թուրք ոստիկանները (զափթիե) առանց միջամտելու, այս գործողությունների լուռ ականատեսն էին մնում:

Վերջին կայան — Միայն փոքրաթիվ հայեր ճամփի դժվարություններին՝ քաղցին, ծարավին, հոգնածությանը, անապատի ամռան տաքին ու ձմռան ցրտին և համաճարակ հիվանդություններին տոկալով, անապատի կայաններն էին հասնում, բայց կառավարությունը եկող խմբերին տեղ բացելու համար, նրանց անապատի մեջ էր ցրում՝ կորելու, կամ խումբ առ խումբ կոտորում էր նրանց՝ ողջ–ողջ այրելով, գնդակահարելով ու սովամահ անելով: Վերջին կայաններից մեկը Դերեզ–Ջօրն էր, որ այսօր Սիրիայում է գտնվում:

Հայոց ցեղասպանությունը կանխամտածված ծրագիր էր: Իսկ պատերազմը աշխարհի ուշադրությունից շեղում էր այդ ծրագրի իրագործումը: Հայերի տեղահանությունն ու կոտորածը պատերազմի հետևանք չէին, ինչպես պնդում են թուրքերը: Տեղահանությունը միայն արևելյան, ռուս–թուրքական սահմանին մոտ պատերազմական գոտիներից չէր կատարվում, ինչպես պատճառաբանում էր թուրքական կառավարությունը, այլ ամբողջ երկրի տարածքում՝ Պոլսից մինչև Ջեյթուն ու Հալեպ:

16

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒՎՆԵՐ

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Մի շարք վայրերում հայերը կարողացան ինքնապաշտպանության դիմել»

Այսօր, երբ 1915 թ. ահավոր ջարդերի և տեղահանության պատմությունն ենք սերտում, մի հարց մեզ մտածել է տալիս, ինչո՞ւ հայերը հնազանդվեցին թուրքերին և կոտորվեցին: Ինչո՞ւ չպաշտպանվեցին: Գոնե կարող էին զենք վերցնել և կռվելով մեռնել: Չէ՞ որ այդպես մեռնելը ավելի պատվավոր կլիներ: Տեղին են այս մտածումները: Բայց փորձենք հասկանալ իրավիճակը և ապա դատենք մեր ուզած ձևով:

Հիշենք, որ 1914 թ. աշնանից սկսած, զորահավաքի, պատերազմական պատրաստությունների, ընդհանուր զինաթափումի և ձերբակալությունների փուլերով, կառավարությունը կարողացել էր հայությանը քայքայել, զրկել ղեկավարությունից և երիտասարդ ու մարտունակ տարրերից: Իսկ տեղահանության հանգրվանում, եթե հայերը ընդդիմանային հրամանին, կպատժվեին՝ հենց տեղում կոտորվելով:

Դիմադրության ոգին թուլացել էր նաև ողջ մնացած ղեկավարների մոտ: Մի շարք հեղափոխական ղեկավարներ վախենում էին այդ վտանգավոր օրերին հեղափոխական քայլերի դիմել և ժողովրդի ճակատագրի հետ խաղալ: Պահպանողական ղեկավարները և որոշ կղերականներ հավատում էին, թե պետք է հնազանդվել՝ կառավարությանը չգրգռելու համար: Նրանք անցյալի կոտորածներն էլ հեղափոխականների գործունեությանն էին վերագրում:

Այնուամենայնիվ, որոշ վայրերում հայերը կարողացան դիմադրել: Ծանոթանանք մի քանի օրինակների:

ԶԵՅԹՈՒՆՑԻՆԵՐԸ ԴԻՄԱԴՐՈՒՄ ԵՆ

Իթթիհաթականների կառավարությունը առաջին հերթին ջարդի ու տեղահանության իր քաղաքականությունը փորձեց գործադրել Ջեյթունում: Ջեյթունի քաջարի ժողովուրդը մինչ այդ կարողացել էր զինված դիմադրությամբ կիսանկախ վիճակ պահել: 1914 թ. օգոստոսին արդեն, զորահավաքի պատրվակով, հայ հոգևորականները համոզել էին զեյթունցիներին հպատակվել կառավարության

հրահանգներին: Նույնը տեղի էր ունեցել նաև 1914 թ. դեկտեմբերին, երբ հրաման էր տրվել զենքերը հանձնել:

Այնուամենայնիվ, բռնությունները ավելի էին սաստկանում: Ոստիկանները հայ աղջիկներին անպատվում էին, տները թալանում: 25 հայ երիտասարդներ Ջեյթունի հայ բնակչությանը ոստիկանների ոտնձգություններից պաշտպանելու համար, զենք վերցրած հարձակման անցան: Արյունալի բախումներ տեղի ունեցան: Կառավարությունը Հալեպից 5000-անոց զորք ուղարկելով, պաշարեց Ջեյթունը, պահանջեց հանձնել այդ 25 երիտասարդներին և հեռանալ շրջանից:

Տեղահանությունը սկսեց 1915-ի ապրիլ 8-ին: Ջեյթունի ամբողջ հայությունը, երկու քարավաններով դեպի անապատները քշվեց և բնաջնջվեց, իսկ Բալկաններից փախած թուրքերն արդեն սպասում էին հայերի թողած տները գրավելուն և տեղավորվելուն:

ՎԱՆՈՒՄ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ Է ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄ

1915 թ. առաջին ամիսներին խստացած հալածանքների հետևանքով Վասպուրականի հայությունը խումբ առ խումբ գալիս էր Վան քաղաք՝ ապաստան գտնելու: Շրջանի Դաշնակցության ղեկավարները՝ Արամ Մանուկյան, Իշխան և Վռամյան (որը օսմանյան խորհրդարանի ներկայացուցիչ էր ընտրվել Վանից) կապի մեջ էին կառավարության հետ: Վասպուրականի նահանգապետ Թահսին փաշան բարյացակամ վերաբերում ուներ հայերի նկատմամբ: Ուրեմն, հույս կար, որ Վանի հայությունը պետք է կարողանար պատերազմական օրերը համեմատաբար խաղաղ կերպով անցկացնել:

1915 թ. մարտին, սակայն, Թահսին փաշան հետ կանչվեց և Վասպուրականի նոր նահանգապետ նշանակվեց Ջևդեթը, որ էնվերի աներծագն էր:

Ջևդեթը Վասպուրականի բնակչությունից պահանջում էր անմիջապես կառավարությանը հանձնել դրամ, հագուստ, ուտելիք և 4000 զինվոր՝ թուրքական բանակի համար: Հրամանը չկատարելու պարագայում, սպառնում էր Վանի հայությանը կոտորել: Ապրիլի սկզբին, Ջևդեթը սպանել տվեց Իշխանին և ձերբակալեց Վռամյանին: Իսկ Արամ Մանուկյանը կարողացավ ազատվել ձերբակալությունից և ստանձնեց ժողովրդի ինքնապաշտպանության ղեկավարությունը:

Կազմվեց զինվորական մարմին Կայծակ Առաքելի, Բուլղարացի Գրիգորի և Արմենակ Եկարյանի (այս մեկը արմենական, ռամկավար) մասնակցությամբ:

Ապրիլի 20-ին թուրքերը գերի են վերցնում Վան մուտք գործել փորձող մի խումբ կանանց և կրակ են բացում նրանց օգնության եկող հայերի վրա: Հրաձգությունը սկսվում է հայկական թաղերում, և հայերը ինքնապաշտպանության են դիմում:

Կոիվը տևում է ամբողջ մի ամիս: Արամ Մանուկյանը դառնում է ինքնապաշտպանության ոգին ու ղեկավարը: Մայիսի 19-ին Վան է մտնում հայկական կամավորական առաջին խումբը, հետո երկրորդը: Հաջորդ առավոտ, վերջապես Վան է ժամանում ռուսական զորաբաժինը: Թուրքերը փախուստի են դիմում՝ ճանապարհին կոտորելով շրջակա գյուղերի հայ բնակիչներին: Վանը ազատագրվում է: Ռուս հրամանատարի հավանությամբ, նահանգապետ է նշանակվում Արամ Մանուկյանը:

Վանի ազատությունը 70 օր է տևում միայն: Ռուսական բանակը անսպասելիորեն նահանջի հրաման է ստանում: Իսկ Վանի շրջաններից 200,000 հայեր կոտորածից խուսափելու համար, ռուս զորքի հետևից գաղթի սոսկալի ճամփան են բռնում:

Հայաստանում՝ Աշտարակի մոտ, կառուցված է Վանի հերոսամարտին նվիրված հուշարձան, որ արծվի մեկ թևն է ներկայացնում: Ասում են, թե արծվի մյուս թևը պիտի կառուցվի այն ժամանակ, երբ Վանը ազատագրվի:

ՏԱՐՈՆԻ ԱՇԽԱՐՀ

Հին անունով Տարոնի աշխարհ կոչվող շրջանը իր մեջ էր ներառում Մուշը, Սասունը և Բաղեշը: Այս շրջանի և մանավանդ Մշո դաշտի մեջ էր կենտրոնացած հայ հեղափոխական գործունեության մեկ կարևոր բաժինը:

Իհարկե, Սասունի պարագայում կառավարությունը էլ ավելի զգույշ էր, որովհետև սասունցիները, որոնք արդեն իսկ ինքնապաշտպանության էին պատրաստվում, կարող էին ընդհանուր ապստամբության դիմել:

Տարոնի մյուս շրջաններում, 1915 թ. փետրվարից ի վեր սկսել էր տեղահանությունը: Այս պայմաններում հայ ղեկավարությունը որոշեց Տարոնի և Սասունի մեջ ինքնապաշտպանության դիմել: Ընդհարումները տևեցին 1915 թ. մարտից մինչև օգոստոս: Իսկ շրջանի քրդերն ու կառավարության կողմից ուղարկված չեթեները անդադար հարձակումներով թալանում ու կոտորում էին շրջանի հայությանը: Հայ հեղափոխական գործիչ Ռուբենը (Տեր-Մինասյան) և մյուս ղեկավարները, դիմադրություններ կազմակերպելով, փորձում էին ժամանակ շահել՝ հուսալով, որ ռուսական զորքերը օգնության կհասնեն: Բայց ռուս զորքերը Մուշի ուղղությամբ առաջանալ սկսեցին այն ժամանակ միայն, երբ կոտորածներն արդեն ավարտվել էին: Շրջանը թալանով ու կոտորածներով թուլացնելուց հետո թուրքերը Մշո դաշտը և Մուշ քաղաքը դատարկեցին հայերից ու դեպի Սասուն ուղղվեցին:

Կոտորածներից ազատված հայերը և Մուշի դիմադրական վերջին կոիվներում ողջ մնացած մարտիկները Սասուն հասան և կռվողների ու ժողովրդի հետ Անդոկի բերդը քաշվեցին, սակայն դիմադրությունը երկար չտևեց: Այլևս ոչ ուտելիք էր մնացել և ոչ էլ՝ զինամթերք: Օգոստոսի 5-ին թուրքական բանակը գրավեց Անդոկը և կոտորեց այնտեղ ապաստանածներին:

ՇԱՊԻՆ-ԳԱՐԱՀԻՍԱՐ

Շապին-Գարահիսարի հայությունը, ընդառաջելով կառավարության զորակոչին, 400 զինվոր էր տվել: Բայց այդ զինվորները, բանակում բրտությունների ենթարկվելով, հասկացել էին կառավարության նպատակը և փախել հասել էին Շապին-Գարահիսար: Իսկ այդ շրջանում արդեն զանգվածային ձերբակալություններ էին կատարվում: 1915 թ. մայիսին, կառավարությունը ձերբակալեց քաղաքի երևելիներին և ժողովրդի աչքերի առջև կացնահարելով կամ հրացանազարկով մորթեց նրանց:

1915 թ. հունիսի 2-ին հայ ղեկավարները որոշեցին ժողովրդի հետ Գարահիսար բերդը բարձրանալ և պաշտպանվել՝ հուսալով, որ ռուսական զորքը պետք է հասներ և զորքի մեջ պիտի լինեին Շապին-Գարահիսարի զավակ Անդրանիկը: Բերդում ապաստանել էին ավելի քան 5000 հայեր, որոնցից միայն 150-ը կռվողներ էին: Հսկա աշխատանք էր պահանջվում ոչ միայն նրանց պաշտպանելու, այլ նաև պարենի, ջրի և այլ կարիքները հոգալու համար: Այդուհանդերձ, բարձր էր բոլորի տրամադրությունը: Ղուկաս Տեովեթյանը (Ղուկաս Աղբար) ղեկավարում էր պաշտպանության գործը՝ օգնական ունենալով Վահան Հյուսիսյանին:

Անդադար հարձակումներից և բերդի մեջ ապրելու դժվարություններից թուլացած մարտիկները կարողացան քաջությամբ հետ մղել նաև թուրքերի 5-6-հազարանոց զորքի վերջին մեծ հարձակումը հունիսի 20-ին:

Սակայն, այն ինչ չկարողացավ անել թուրքը, արեց սովը բերդի մեջ: Կացությունը անտանելի էր: Երևակայեք, ինչպես պետք է կարողանային դիմանալ 5000 մարդ, 26 օր՝ ամբողջովին խզված դրսի աշխարհից և թուրքական բանակի կողմից շրջապատված: Որոշվեց անձնատուր լինել, իսկ կռվողները բերդից պիտի իջնեին և կռվելով նահատակվեին:

Հունիսի 28-ին բերդի վրա բարձրացավ անձնատվության դրոշակը: Իսկ թուրքը հաղթական բերդ մտավ՝ մնացյալ տարեցներին, հիվանդներին, անկարողներին, կանանց ու երեխաներին կոտորելու:

Շապին-Գարահիսարի հերոսական պաշտպանության մասին գրել է արևմտահայ գրող Արամ Հայկազը, որ ինքն էլ, 15 տարեկան պատանի, մասնակցել է այդ կռիվներին: Նա ասում է. «Մեր պատմության մեջ պարտությանց փառքեր չատ կան: Հատ մըն ալ Գարահիսարը»:

Արամ Հայկազի նկարագրած պաշտպանությունից մի հատված «Պզտիկ հերոսը» վերնագրով առաջարկված է հինգերորդ դասարանի համար (էջ 75-77):

ՄՈՒՍԱԼԵՌՑԻՆԵՐԻ ԴԻՄԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ Է ՏԱՆՈՒՄ

Մուսա լեռան լանջին գտնվող Սուեփայի շրջանի 6 հայաբնակ գյուղերում արդեն զանազան կողմերից աքսորի ու կոտորածների ահավոր լուրեր էին հասնում: Զեյթունի տարագրությունը և կատարված վայրագությունները ցույց էին տալիս, թե թուրքական կառավարությունը ինչ նպատակ էր հետապնդում: Տեղի հեղափոխականները և Վերապատվելի Տիգրան Անդրեասյանը փորձում էին համոզել ժողովրդին՝ Մուսա լեռ բարձրանալ և պաշտպանվել:

Այնուամենայնիվ, Սուեփայի բնակիչներին մի մասը, հավատալով թուրքերի խոստումներին, թե տեղահանությունը ժամանակավոր է, աքսորի ճամփան բռնեց: Մնացյալը, շուրջ 4200 հոգի, 1915 թ. հուլիսի 31-ին, Մուսա լեռ բարձրացավ և 53 օր քաջաբար կռվեց՝ անդադար հետ մղելով թուրքերի հարձակումները:

Մովսես Տեր-Գալուստյանը ղեկավարում էր Մուսա լեռան ինքնապաշտպանությունը:

Կազմակերպված էր պատանեկան խումբ, որ, հրահանգները դիրքից դիրք փոխանցելով, վտանգավոր պարտականություն էր կատարում: 12-16 տարեկան այդ քաջ պատանիները լեռներն էին մագլցում՝ լուրեր տեղ հասցնելու համար: Այդ օրերին ո՛չ ձայնասփյուռ կար և ո՛չ էլ հեռախոս: Պատանիներն այդ դերն էին կատարում՝ թուրք բանակի գնդակների տակ իրենց կյանքը վտանգելով:

Եվ վերջապես, հերոսական պաշտպանությունը իր արդյունքին հասավ: Միջերկրական ծովով անցնող ֆրանսիական մի ռազմանավ լեռան վրա ապաստանած հայերին առավ և դեպի Եգիպտոս, դեպի ազատության փոխադրեց:

Ավստրիացի հրեա գրող Ֆրանց Վերֆելը, ներշնչված հայերի այս հերոսական պայքարից, գրի է առել «Մուսա լեռան քառասուն օրը» հայտնի վեպը, որ Հայոց ցեղասպանության գրականության հաջողված կտորներից մեկն է:

ՈՒՐՖԱՅԻ ՔԱԶԵՐԸ ԹՈՒՐԲ ԲԱՆԱԿԻ ԴԵՄ ԵՆ ԾԱՌԱՆՈՒՄ

1915 թվականի ապրիլից ի վեր Օսմանյան կայսրության մեջ ծայր առած զանգվածային ձերբակալությունների, սպանությունների և տեղահանությունների մասին լուրեր էին հասնում Ուրֆայի հայությանը: Զեյթունից հասնող առաջին գաղթականները ահավոր բաներ էին պատմում:

Հունիսի 8-ին ձերբակալությունները սկսվեցին Ուրֆայում: Հայ բանտարկյալներին մի քանի օր Ուրֆայում պահելուց հետո, նրանց դեպի Ռազգա կամ Տիգրանակերտ (Դիարբեքիր) ճամփեցին, բայց, տեղ չհասած, բոլորին էլ կոտորեցին: Օգոստոսի սկզբներին թուրք զինվորները և չեթեները հարձակվեցին 1500 հայ զինաթափված զինվորների վրա և կոտորեցին նրանց:

Ինքնապաշտպանության դիմելուց և պատվով մեռնելուց բացի, ուրիշ ելք չէր մնացել:

Ուրֆայի հերոսամարտը սկսվեց սեպտեմբերի 29-ին, քաղաքի զույգ եկեղեցիների զանգերի դողանքով: Մկրտիչ Յոթնեղբայրյանը ղեկավարում էր ինքնապաշտպանությունը:

Հայ կտրիճները առաջին հերթին գրավել էին քաղաքի պահակատունը, և մեծ թվով զենքերի տիրանալով, դիրք էին բռնել հայկական թաղերում: Մեծ քաջության ու զոհաբերության գնով հնարավոր էր դարձել քաղաքի վրա հարձակում գործող թուրք բանակի թնդանոթներից պաշտպանվել: Ուրֆայի ինքնապաշտպանական կոմիտեին մասնակցում էին նաև կանայք՝ Մարիամ Չիլինգիրյանի ղեկավարությամբ:

Կոմիտեի տևեց մինչև հոկտեմբերի 20-ը: Իսկ մինչև այդ թուրքական բանակին անդադար նոր ուժեր էին ավելանում, իսկ հայերի դիմադրական ուժը հետզհետե նվազում էր: Հոկտեմբերի 20-ից 23-ը մեկ առ մեկ ընկնում են հայկական դիրքերը:

Ուրֆայի ինքնապաշտպանության նկարագրությունը տվել է նաև դանիացի միսիոներուհի Քարեն Եփփեն, որի կատարած բարեգործությունների հիշատակին Հալեպում «Քարեն Եփփեն»-ի անվան ճեմարան է հիմնվել:

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԿՈՒՎՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔԸ ԴԱՏԵՆՔ

Մտածենք Զեյթունի, Վանի, Տարոն աշխարհի, Շապին-Գարահիսարի, Մուսա լեռան և Ուրֆայի ինքնապաշտպանական կոմիտեի մասին: Արդյոք նկարագրված պայմաններում հնարավոր կլինե՞ր ավելին անել: Եթե դրսից օգնություն հասներ, եթե հնարավոր լինե՞ր զենք ու պարեն հասցնել կոմիտեներին, եթե կոտորածների լուրերը տարածվեին ամբողջ աշխարհով և ճնշում գործադրվե՞ր թուրքական կառավարության վրա՝ պաշարումն ու ջարդը դադարեցնելու: Այս բոլորը արդյոք կկարողանային փոխել կացությունը: Կար նաև մի այլ պարագա: Եթե հայերը բոլորովին զենքի չդիմեին, կացությունը կփոխվե՞ր արդյոք:

Որքան ավելի խորանանք, այնքան ավելի պարզ է դառնում ցեղասպանության անխուսափելի լինելը: Իսկ **ինքնապաշտպանության կոմիտեները մեր պատմության մեջ կմնան իբրև հայ ժողովրդի ամենից խոսուն պողոթյունները անարդարության դեմ:**

Եվ այսպես, արևմտահայությունը, թուրքին թողնելով իր տունը, ունեցվածքը հարստությունը, հայրենի հողը և նրա վրա կառուցած դարերի իր մշակութային ժառանգությունը, տեղահանվեց, սպանողի ենթարկվեց և նրա մնացորդացը աշխարհի չորս կողմը ցրվելով՝ Սփյուռք դարձավ: Ապրեց հայրենի կարոտը իր հոգու, իր գրականության, իր արհեստի, իր երգերի մեջ: «Առաջ Մասիս սարը մերն էր» մեկն է այդ երգերից: Առաջարկվում է նաև «Պիտի գնանք վաղ թե ուշ» երգը:

ԱՌԱՋ ՄԱՍԻՍ ՍԱՐԸ ՄԵՐՆ ԷՐ

Հայաստանից մեզ հանում են,
Խոսե՛ք Հայաստանի լեռներ,
Մայրը որդուց բաժանում են,
Խոսե՛ք Հայաստանի լեռներ:
Ասե՛ք լեռներ, խոսե՛ք լեռներ
Առաջ Մասիս սարը մերն էր:
Ես հիշում եմ այն օրերը,
Պապս լծում էր արորը,
Ու վարում էր դաշտն ու ձորը,
Խոսե՛ք Հայաստանի լեռներ:

Ասե՛ք լեռներ, խոսե՛ք լեռներ
Առաջ Մասիս սարը մերն էր:
Ո՞ր է Մուշը, ո՞ր է Վանը,
Ո՞ր է հայոց Արդահանը,
Ո՞ր է հայոց դաշտն ու ձորը
Խոսե՛ք Հայաստանի լեռներ:
Ասե՛ք լեռներ, խոսե՛ք լեռներ
Առաջ Մասիս սարը մերն էր:

ՊԻՏԻ ԳՆԱՆՔ ՎԱՂ ԹԵ ՈՒՇ

Ա՛խ էն երկրի հողին մատաղ, պիտի՛ գնանք վաղ թե ուշ,
Սիրով լինի, սրով լինի, պիտի՛ գնանք վաղ թե ուշ,
Արարատի գլխին դրոշ պիտի՛ դնենք վաղ թե ուշ,
Հերթով լինի, երթով լինի, պիտի՛ գնանք վաղ թե ուշ:

Կորցրեցինք մեր հողերը, երբ մեր ազգը թուլացավ,
Բահ ու գրիչ շատ սիրելուց զենք բռնելը մոռացավ,
Հույսը միայն Աստծո վրա՝ սրի դերը ուրացավ,
Խաչով լինի, գրչով լինի՝ պիտի՛ գնանք վաղ թե ուշ:

Դրա համար պայքար է պետք, ուրիշ ճամփա չեմ տեսնում,
Սրով խլված հողը սիրով տիրոջը չեն նվիրում,
Ուժն է հարգի, լավ իմացեք, թույլ ազգերին չեն սիրում,
Սիրով լինի, սրով լինի, պիտի՛ գնանք վաղ թե ուշ:

Հայկազունն եմ՝ չեմ վախենում մարդկության նենգ դավերից,
Հալածանքից, բռնությունից, Աստծո տված ցավերից,
Թեկուզ անանց պարիսպներով մեզ բաժանեն մեր երկրից,
Հրով լինի, սրով լինի, պիտի՛ գնանք վաղ թե ուշ:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Ինչպե՞ս գործադրվեց հայոց
ցեղասպանությունը» և «Ինքնապաշտպանության կռիվներ»:

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տևողություն _____

Նպատակ: Դասավանդման ավարտին, աշակերտը պետք է կարողանա ըմբռնել, թե ինչ դեպքեր նախորդեցին 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությանը, ինչո՞ւ օգտագործվեց պատերազմն իբրև առիթ, ինչ փուլերով կատարվեց ցեղասպանությունը և ինչո՞ւ այդ փուլերով: Պետք է որոշ գաղափար ունենա ինքնապաշտպանության կռիվների մասին և թե դրանք ինչ արդյունք ունեցան: Աշակերտը պետք է կարողանա հայ համայնքների բնաջնջմանը վերաբերող դեպքերի և օսմանյան կառավարության ընձեռած միջոցների ու մեթոդների ժամանակագրական կարգը ճշտել, այսինքն՝ հասկանալ պատմության ժամանակագրական բնույթը:

Նյութեր/միջոցներ

1. Առաջարկված դասանյութ:
2. Վարժության թերթիկ:
3. Մուշեղ Իշխանի «Սարսափի գիշեր» հատվածը:

Քաջալերանք, մղում: Նախքան դասը սկսելը ուսուցիչը հարցնում է, թե աշակերտներն ինչ գիտեն Հայոց ցեղասպանության մասին, որտեղ են լսել կամ կարդացել, ընտանիքի մեջ վերապրող ունեցել են, անցյալ տարվա սովորածներից ինչ են հիշում:

Եթե ուսուցիչը հնարավորություն ունի սահիկահանդես (power point presentation) կատարելու, դասարանում կցուցադրի Հայոց ցեղասպանության մասին խոսող զանազան կայքէջերից առնված մի քանի նյութեր:

Ապա ուսուցիչը հարց է տալիս, թե ինչո՞ւ հայերը չկարողացան պաշտպանվել և միաժամանակ շարունակում: «Ուրեմն, տեսնենք, թե ինչպե՞ս եղավ և ինչո՞ւ շատ քիչ վայրերում հայերը կարողացան դիմադրել»:

Դասավանդման հաջորդականություն

ա. Ուսուցիչն առաջնորդում է առաջարկված դասանյութի ընթերցումը դասարանում: Popcorn մեթոդով բարձրաձայն ընթերցումը կարող է օգտակար լինել: Այս մեթոդը բացատրված է նախապես. բայց նորից կրկնենք: Ուսուցիչը սկսում է կարդալ նյութը. մի քանի տող կարդալուց հետո, մի աշակերտի անուն է կանչում,

և աշակերտը շարունակում է կարդալ. ապա աշակերտը մի այլ աշակերտի անուն է տալիս և այդ աշակերտը պետք է շարունակի. այսպես՝ մինչև ընթերցման ավարտը: Այս մեթոդը օգնում է դասարանին՝ արթուն և աշխույժ մնալ:

բ. Դասարանը սկսում է քննարկել կարդացած նյութը և ուսուցիչը քննարկումը առաջնորդում է այնպիսի ուղղությամբ, որ ավարտին աշակերտները վերը նշված հարցերի պատասխանը ունենան:

Անհատական աշխատանք: Մուշեղ Իշխանի «Սարսափի գիշեր» հատվածի դասավանդումից հետո աշակերտները պարտականություն են ստանձնում գրել իրենց տպավորությունը կամ հատվածի ամփոփումը:

Հավելյալ աշխատանք

ա. Աշակերտները կարող են իրենք իրենց Առաջին աշխարհամարտի ընթացքում պատկերացնել և նամակներ գրել տարբեր երկրների իշխանություններին, բացատրել իրավիճակը և նրանցից օգնություն հայցել:

բ. Աշակերտները նամակ են գրում քաղաքային գրադարաններին և առաջարկում են հայ ժողովրդի և Հայոց ցեղասպանության մասին գրքեր գնել գրադարանի համար: Կամ՝ դրամ հավաքելով մեկ գիրք են գնում և դասարանի կողմից նվիրում են տվյալ գրադարանին:

Գնահատում/Արժևորում: «Վարժություն»-ը, ընթերցանության և քննարկման մասնակցությունը, նամակները:

Վարժություն

Դեպքերը պատմության մեջ տեղի են ունենում մեկը մյուսի հետևից: Այս վարժության մեջ թիվ 2, 4, 5, 7, 9 և 10 պարբերությունները լրացրե՛ք այնպես, որ դեպքերի ժամանակագրությունը պահված լինի 1-11:

1. Սուլթան Աբդուլ Համիդը անտեսեց հայերի և եվրոպական պետությունների կողմից կատարված դիմումները և հայերին պատժելու ելավ:

2. _____

3. Երիտասարդ թուրքերի կամ «Իթթիհաթ վե թերաքքը» կուսակցության հեղաշրջումը 1908 թ. և հավասարության և արդարության խոստումները մեծ հույս ներշնչեցին հայ ժողովրդին:

4. _____

5. _____

6. 1915 թ. փետրվարին հրաման տրվեց հայ զինվորներին զինաթափման ենթարկել:

7. _____

8. Օսմանյան կայսրության հայ բնակչությունը զինաթափվեց: Հայերը պետք է իրենց զենքերը հանձնեին: Բոլորը պետք է ենթարկվեին հրամանին, եթե ոչ, զոհին չարչարանք և մահ էր սպասվում:

9. _____

10. _____

11. Տեղահանված հայ գաղթականների վերջին կայաններից մեկը Դեր-Էզ-Ջորն էր, որ այսօր Սիրիայի անապատում է գտնվում:

17

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ – «ՍԱՐՍԱՓԻ ԳԻՇԵՐ»

ՍԱՐՍԱՓԻ ԳԻՇԵՐ

Մուշեղ Իշխան (1914–1990)

Հատված «Մնաս բարով, մանկություն» հուշագրությունից

Սուգ է մեր տան մէջ: Արցունք կայ ամենուն աչքին խորը, բառերը կարտասանունին հատ–հատ եւ կիսաձայն, ինչպէս եկեղեցին: Ամենէն խոր սուգը պատած է սակայն իմ հոգին: Հայրիկին հետ ես կորսնցուցի նաեւ իմ էշս, իմ ընկերս, մտերիմս, ուրախութիւնս:

— Էշը անօթի էր, դեռ ուտելիք չէի տուած,— կը հեկեկամ բարձրաձայն:

— Նայէ՛, — կ'ըսէ մայրս,— խելքդ գլուխդ հաւաքէ՛, դուն այլեւս չօջուխ չես, դուն մեր տունին այր մարդն ես...

Իսկապէս ես եմ միակ այր մարդը: Եղբայրս հաշուի չառնուիր, մատ մը տղայ է տակաւին եւ տակը կ'աղտոտէ: Մնացեալները կին են. մեծ–մայրիկը, հաճի մաման, մայրիկը, քոյրիկը: Մեզի միացած է ջարդերէն հրաշքով ազատած հօրաքրոջս աղջիկը եւ դարձած նոր քոյրիկ:

Գիշերը նոր ամրութիւններ կը դիզենք փողոցի դրան ետեւ եւ ճրագը կը մարենք կանուխէն: Հայկական թաղը գերեզմանատուն է կարծես. ամայութիւն, լռութիւն...

Եւ ահա սրտաճմլիկ ճիւղեր կը լսուին գիշերուան խորէն: Մէկը օգնութեան կը կանչէ խելագարի պէս: Կնոջ ձայն է, կասկած չի վերցնէր: Մարմինս փուշ–փուշ կ'ըլլայ անկողնիս մէջ:

— Յիսուս–Քրիստոս, ջարդը սկսաւ,— կը բացականչէ մայրիկը:

— Փախինք,— կ'ըսեմ մեքենաբար: Տան էրիկ մարդը այժմ ես եմ, բայց վախէս փորս կը սկսի ցալիլ: Մութ է. ոչ մէկուն դէմքը կը տեսնեմ: Ճիւղը քանի մը անգամ կը կրկնուի, յետոյ ամէն ինչ կ'ընկղմի խոր լռութեան մէջ: Չենք քնանար մինչեւ առաւօտ եւ վայրկեանէ վայրկեան կը սպասենք, որ խորտակեն նաեւ մեր դուռը:

Երբ լոյսը կը բացուի, եւ փողոցը իր սովորական երեւոյթը կը ստանայ, մայրիկը սիրտ կ'ընէ դուրս ելլելու: Եօթը բերան ենք, հացի պէտք ունինք: Վերջապէս վերադարձին հաճի մամային ականջին կը փսփսայ.

— Երէկ գիշեր պոռացողը Գալուստենց հարսն է եղեր: Թուրք զինուոր մը տուններնին մտեր եւ փորձեր է պատուին դալիլ: Յոյները ուշանան նէ դեռ շատ բաներ պիտի գան գլուխնուս:

«Փորձեր են պատուին դալիլ» բառերը կը լսեմ, բայց չեմ հասկնար անոնց բուն իմաստը: Ինչպէ՛ս կը դալին մէկուն պատուին: Մտքիս մէջ վեր ու վար կը դնեմ մայրիկին խօսքը, կը մոտեցնեմ ջարդին, դանակին, ծեծին եւ չեմ կրնար լուծել: Ի վերջոյ կը դիմեմ իրեն:

— Գալուստենց հարսին ինչ ըրեր են:

— Բան չկայ, առ ալ մի հասկնար,— կը ջղայնանայ մայրիկը:

— Ինչ ըսել է «պատուին դալեր է», — կը յամառիմ ես:

— Տէր Աստուած, աս ինչ հետաքրքիր տղայ է,— կ'ըսէ մայրիկը եւ իբր թէ կը բացատրէ,— այսինքն՝ գէշութիւն ուզեր են ընել:

Խնդիրը լրիւ չի պարզուիր անշուշտ մանուկի հասկացողութեանս մէջ, սակայն «գէշութիւնը» շատ բան կը փրկէ: Այս կամ այն ձեւով թուրքին ըրածը միշտ գէշութիւն է: Ամենէն մեծ գէշութիւնը ջարդն է:

Անձկալից սպասումի քանի՛ օր կը տեւէ. քանի՛ շաբաթ գիշերները մեզի համար կը դառնան ահաւոր մղձաւանջ՝ չեմ կրնար ըսել: Կը յիշեմ սակայն, որ իրիկուն մը քոյրիկս սկսավ բարձրաձայն լալ եւ հաց ուզել: Բոլորս ալ անօթի էինք, բայց կը լռէինք թութերնիս կլլելով: Մայրիկը քողածածկ դուրս կ'ելլէր երբեմն եւ մեզի կտոր մը հաց կը բերէր՝ չեմ գիտեր ինչպէս եւ ուրտեղէն: Այդ օրը չէր համարձակած փողոց ելլել: Ընդհատ–ընդհատ գէնքի ձայներ կը լսուէին:

Քրոջս լացը կը սաստկանար եւ կը վարակէր նաեւ զիս ու եղբայրս: Այդ պահուն է, որ յանկարծ մայրիկը դարձաւ մեզի եւ ըսաւ.

— Այս գիշեր գիտէ՛ք, Կաղանդ է: Եթէ ձայներնիդ կտրէք ու բարի կենաք՝ Կաղանդ Պապան մեզ ալ կը յիշէ եւ այցելութեան կու գայ, Կաղանդ կը տօնենք:

Սենեակին մէջ իսկոյն լռութիւն տիրեց: Ոչ ես, ոչ ալ քոյրիկս լրիւ կ'ըմբռնէինք Կաղանդին նշանակութիւնը, բայց մայրիկին յայտարարութիւնը կախարդական տպաւորութիւն գործեց մեր վրայ: Կաղանդը աղուոր, բարի, հրաշալի բան մը ըլլալու էր: Լսած էինք Կաղանդ Պապայի բերած նուէրներուն եւ տեսակ–տեսակ ուտելիքներուն մասին: Ինծի թուեցաւ, թէ մեր սենեակը մէկ անգամէն պիտի լուսաւորէր եւ մեր առջեւ պիտի բացուէր փառաւոր սեղան մը:

Նստեցանք գետինը ծալապատիկ, քով քովի եւ սպասեցինք շունչերնիս բռնած:

Մայրիկը անկիւնէ մը մոմ մը հանեց, վառեց, ամրացուց շիշի մը բերանը եւ դրաւ դողդղացող մեր ծունկերուն միջեւ: Յետոյ բերաւ ափ մը լէպլէպի, յաղթական շարժումով մը թափեց մեր առջեւ ու աւելցուց.

— Տեսէ՛ք, Կաղանդը ձեզի ինչ համով բան կը բերէ, կերէք եւ աղօթեցէք:

Լէպլէպիներու բաժանումը ես կատարեցի քրոջս, եղբորս եւ իմ միջեւ՝ հատիկ–հատիկ համրելով: Ոչ մէկ հատ աւելի, ոչ մէկ հատ պակաս: Բայց համրուած բան մը ինչ կը դիմանայ: Ձեռքերնիս տեսաւ, բերաննիս չտեսաւ. մէկ վայրկեանի մէջ կերանք լմնցուցինք: Սպասեցինք քիչ մը, յուսալով, որ ետեւէն ուրիշ աղուոր բաներ ալ կու գան. ի գործ: Մոմի տկար լոյսին տակ մայրիկին դէմքը շատ տխուր երեւոյթ մը առած էր:

Պահ մը լուռ ու մունջ դիտեցինք մոմին երերացող եւ ցուրտ բոցը, ապա լսուեցաւ քրոջս լալկան ծայնը, որ կ'ըսէր.

— Սուտ է, կը խաբէք, ասիկա Կաղանդ չէ. մէկ մոմով Կաղանդ չի գար:

— Ասիկա սուտ Կաղանդ է,— ծայնակցեցայ ես, մէկ-երկու լէպլէպիով Կաղանդ չի գար:

Մայրիկը ծայն չհանեց. կարծեմ աչքերը կը սրբէր, արցունքները մեզմէ պահելու համար: Հաճի մաման է, որ քաջութիւնը ունեցաւ պատասխանելու.

— Ինչ ընենք, Կաղանդ Պապան մեր տան ճամբան մոռցեր է...

Այդ վայրկեանին ուժգին հարվածներով սկսան մեր դուռը ծեծել: Քոյրս ոտքի ցատկեց բացականչելով. «Կաղանդ Պապան է»: Մայրիկը խենթի պէս առաջ նետուեցաւ եւ մոմը մարեց: Իր շարժումէն հասկցանք, թէ սարսափելի վտանգ մը կար մեր դրան առջեւ: «Յիսուս-Քրիստոս»,— շշնջեց մեծ մայրիկը: Այդքան. անկէ ետք չհասկցայ, թէ ինչ եղաւ: Ու՛ր է մայրիկը, ինչ կ'ընէր հաճի մաման: Մութը այնքան զօրաւոր էր, որ մէկուն աչքին մէջ մատդ կոխէիր՝ չէր տեսներ: Վախէս կը դողայի եւ ակռաներս իրար կը զարնուէին: Դուրսէն թրքերէն հայիոյանքի բարձրածայն խօսքեր կը հասնէին ականջիս:

Մեր դուռը դիւրին-դիւրին չէր բացուեր: Դրան ետեւը դրած էինք խոշորկեկ սնտուկը եւ հաստ գերան մը: Քանի մը անգամ լսեցի իրարու զարնուող երկաթնե-րու ծայներ եւ դուռին զարնուող ուժգին հարուածներ: Շունչս բռնած՝ մտքէս կ'աղօթէի, որ Աստուած պաշտպանէ մեր դուռը: Իսկապէս ալ այդ գիշեր ան անխորտակելի մնաց:

Ի վերջոյ թուրքերը հեռացան...

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Սարսափի գիշեր»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____

Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարողանան կարդալ Մուշեղ Իշխանի «Սարսափի գիշեր»-ը և խմբերի բաժանված քննարկել, թե ինչպէս կարող է այս հատվածը օրինակ ծառայել պատկերացնելու համար ցեղասպանության ընթացքը՝ ընտանիք միավորի կործանումով սկսած: Աշակերտները հատվածը կվերլուծեն որպէս մեկը նման դեպքերից, որոնք հայ ժողովրդին այդպիսի անօգնական վիճակի մատնեցին և իրենց ազդեցությունը թողեցին նաև հաջորդ սերունդների վրա: Աշակերտները իրենց խմբերում մտորելով կպատկերացնեն, թե ինչ կարող էր պատահած լինել այդ դեպքից մի օր առաջ և ինչ է պատահելու հետո այդ ընտանիքին և հատկապէս փոքրիկ տղային և կբեմադրեն սցենարը:

Քաջալերանք, մղում: Ուսուցիչը հարց է տալիս, թե եթե աշակերտների բնականոն կյանքում հանկարծ մի վատ բան պատահեր, և նրանք իրենց հարազատին կամ հարազատներին կորցնեին, և իրենք նոր պատասխանատվությունների բեռն տակ գտնվեին, ուր արագ կողմնորոշվել և որոշումներ կայացնել էր պետք, երբ այդ որոշումներից էր կախված նույնիսկ իրենց կյանքը, նրանք ինչ կզգային և ինչ կանեին: Հետո ուսուցիչը թելադրում է աշակերտներին իրենց զգալ պատմության փոքրիկ տղայի տեղում և այս բոլորը պատկերացնել որպէս մի փոքրիկ տղա, որ ապրում է ցեղասպանության օրերին:

Դասավանդման հաջորդականություն և անհատական աշխատանք: Աշակերտները խմբերի են բաժանվում, կարդում են պատմությունը խմբերում և քննարկում են դեպքը՝ թե անձնական և թե հավաքական տարբերակով: Կարծիքներ են հայտնում, թե ինչ կարող էր պատահած լինել այդ գիշերից մեկ օր առաջ և հետո՝ մյուս օրերին: Խումբը համաձայնվում է մեկ սցենարի վրա և փորձեր է անում դա բեմադրելու համար:

Խմբերն իրենց սցենարները ներկայացնում են դասարանի առջև:

Այլ խմբերի աշակերտները հարցումներ են տալիս՝ սցենարի մասին ավելի լուսաբանելու համար:

Գնահատում/Արժևորում: Ուսուցիչը շրջում է խմբից խումբ, լսում է աշակերտների քննարկումները և տրված լուծումները: Սցենարներն ու աշակերտների դերակատարություններն էլ արժևորվում են այն հիմքի վրա, թե որքան իրապաշտ է պատկերացվածը և որքան համընկնելի ցեղասպանության ընթացքին ու ժամանակին:

ԲԱԺԻՆ 3. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ԲԱՑԱՏՐԱԳԻՐ

Ցանկալի է, որ ուսուցիչը նախորդ տարվա դասանյութը բազմացնի և ցրի աշակերտներին: Նախապես սովորածները կարևոր են յուրացնելու համար այս տարվա համար առաջարկված նյութերը՝ «Անպատիժ մնացած ոճրագործների դատաստանը» և «Թուրքերն ուրանում են Հայոց ցեղասպանությունը», որոնք մատուցված են այստեղ և որոնք նույնպես պետք է բազմացնել և բաժանել աշակերտներին:

Որպես հավելյալ ընթերցանություն՝ նկատի է առնված Լևոն Բաշալեանի «Յեղին ձայնը» պատմվածքը և առաջադրված է համապատասխան դասա-ծրագիր:

Առաջարկված է նաև Սարմենի «Հայրենի տուն» բանաստեղծությունը, որ վերապրումի և ապագայի հույսի գաղափարներ է արտահայտում:

18

ԱՆՊԱՏԻԺ ՄՆԱՑԱԾ ՈՃՐԱԳՈՐԾՆԵՐԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

♦ ♦ ♦

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Անպատիժ մնացած ոճրագործների դատաստանը»

ԱՆՊԱՏԻԺ ՄՆԱՑԱԾ ՈՃՐԱԳՈՐԾՆԵՐԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

Ասվում է, թե թուրք ջարդարարներին մահապատժի ենթարկելու որոշումը տրվեց 1919 թ. աշնանը՝ Երևանում կայացած ՀՅ դաշնակցության 9-րդ ընդհա-նուր ժողովում: Որոշումը ծայր աստիճանի գաղտնի լինելով (ժողովի արձանագ-րություններում ոչինչ չի պահված)՝ միայն ակնարկվում է «Հատուկ գործի» մասին, որ «Նեմեսիսի գործողությունն» էր: Որոշված էր որոնել ջարդարարների թաքս-տոցը, ինչ կեղծանուններով և ինչ ծպտումի տակ էլ լինեին նրանք:

Նշանակված էր «Հատուկ հանձնախումբ»՝ Արմեն Գարոյի ղեկավարությամբ:

Ինչպես Հայաստանի առաջին հանրապետության վերջին վարչապետ Սիմոն Վրացյանն է գրում. «Հայերը տեսան և հասկացան քաղաքակիրթ կոչված մեծ ազգերի խոսքի արժեքը և դրանից հանեցին տրամաբանական եզրակացություն.

Մուրճ կամ զնդան պետք է լինիս, ճշմարտություն չկա ուրիշ...»:

Երբ հայերի բնաջնջման պատասխանատուները պատժի չէին ենթարկվում, հայի վրիժառու ձեռքը ինքը պետք է պատժեր ոճրագործներին:

Եվ այդպես, 1921 թ. մարտի 16-ին Բեռլինում, Սոդոմոն Թեհլերյանի գնդա-կով գետին փռվեց Մեծ եղեռնի գլխավոր պատասխանատու՝ Թալեաթ Փաշան:

1921 թ. հուլիսի 19-ին Պոլսում, Միսակ Թողլաքյանի ձեռքով սպանվեց Բաք-վի հայերի ջարդարար՝ Զիվանշիրը:

1921 թ. դեկտեմբերի 6-ին Հռոմում, Արշավիր Շիրակյանի գնդակով իր պա-տիժը ստացավ պատերազմի օրերին Թուրքիայի վարչապետ Սայիդ Հալիմ փաշան:

1922 թ. ապրիլի 17-ին Բեռլինում, Արշավիր Շիրակյանը և Արամ Երկանյանը միասին գործադրեցին Մեծ եղեռնի երկու այլ պատասխանատուների՝ Բեհաետ-տին Շաքիրի և Զեմալ Ազմիի մահապատիժը:

1922 թ. հուլիսի 25-ին Թիֆլիսում, Չեկայի շենքի առջև, Ստեփան Ծաղիկյանը, Պետրոս Տեր-Պողոսյանը և Արտաշես Գևորգյանը գետին փռեցին Մեծ եղեռնի պատասխանատուներից՝ Զեմալ փաշային:

1922 թ. օգոստոսին Դուշանբեի մոտ գտնվող մի գյուղում սպանվեց Էնվեր փաշան: Ըստ վերջերս բացահայտված փաստերի՝ սպանողը կարմիրբանակային, հետախուզական ջոկատի հրամանատար, հայազգի Հակոբ Մելքումովն է եղել:

Էնվեր փաշան թաղված էր Տաջիկստանի մի գյուղում: 1996 թ. նրա աճյունը բերվեց Պոլիս և թաղվեց մեծ շուքով:

Թալեաթը ավելի բախտավոր էր: Նրա աճյունը 1943 թ. Բեռլինից Թուրքիա վերադարձվեց: Թուրք մամուլը, արձագանքելով Թուրքիայի այդ մեծ հերոսի վերադարձին, գրեց՝ «Նրա իդեալները իրականացած են այժմ»: Եվ իրոք, 1943 թ. հայությունը Թուրքիայում ջնջված էր արդեն: Հստակ է նաև մի այլ իրողություն, որ հայ ժողովրդի ջարդարարները այսօրվա Թուրքիայի ազգային հերոսներն են համարվում:

Թալեաթի և Զիվանշիրի ահաբեկիչները ձերբակալվեցին, բայց անպարտ արձակվեցին: Նրանց արարքը կոտորածի ենթարկված ազգի արդար վրիժառություն համարվեց: Իսկ Խորհրդային Ռուսաստանում Զեմալ փաշայի սպանության առիթով ձերբակալվեցին հարյուրավոր երիտասարդներ, որոնցից շատերն առանց դատավարության Սիբիր աքսորվեցին:

Երբ այսօր կարդում ենք այդ անձնուրաց հայորդիների հուշերը, հասկանում ենք նրանց մղում տվող հոգեվիճակը: Նրանք անսահման սեր ու նվիրում ունեին հայրենիքի հանդեպ և ցասում ու վրեժի խոր զգացում նրանց նկատմամբ, ովքեր փորձեցին բնաջնջել հայությանը:

19

ԹՈՒՐԲԵՐՆ ՈՒՐԱՆՈՒՄ ԵՆ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մենք արդեն սովորեցինք Հայոց ցեղասպանությանը նախորդող կոտորածների և 1915 թ. ծայր առած տեղահանությունների ու սպանդի մասին: Լսել ենք պատմություններ մեր տատիկներից ու պապիկներից, կարդացել ենք ականատեսների պատմածը: Բազմաթիվ հայ և օտար ցեղասպանագետներ, ուսումնասիրելով գոյություն ունեցող փաստաթղթերը, եզրակացրել են, թե՛ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում հայերի դեմ կատարվածը կարելի է անվարան **ցեղասպանություն** կոչել: Այդուհանդերձ, Թուրքիան ուրանում է, որ հայերի դեմ ցեղասպանություն է գործել:

Թուրքական ուրացումը Մեծ եղեռնի օրերից սկսվեց: Նախ գաղտնի պահվեց իրականությունը և ապա կատարվածը ներկայացվեց աննշան կարևորությամբ և հետո էլ արդարացումով:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի մեջ պարտված ու քայքայված Թուրքիան մեծ քայլերով դեպի կայուն իրավիճակ էր առաջանում: Իսկ այս նոր իրավիճակի մեջ եվրոպական երկրները և ԱՄՆ-ը փորձում էին Թուրքիայի հետ առևտրական կապերը վերահաստատել ու նրա տնտեսական և հանքային հսկա հնարավորություններն օգտագործել: Մյուս կողմից՝ Խորհրդային Ռուսաստանը օգնության ձեռք էր պարզել Թուրքիային և սիրաշահում էր նրան՝ դաշնակիցների դեմ բարեկամ ունենալու նպատակով:

Աշխարհի մեծ պետությունների համար այլևս որևէ հետաքրքրություն ու կարևորություն չունեին Հայաստանը, հայ ժողովուրդն ու Հայ դատը: Իսկ Մուստաֆա Քեմալի ստեղծած նոր Թուրքիան ցանկանում էր մոռանալ անցյալը և կարիքն էլ չէր զգում խոսելու այդ մասին:

Օրինակ՝ 1922-1923 թթ., երբ Լոզանի խորհրդաժողովում մեծ պետությունները հայ գաղթականների հարցը բարձրացրին, Թուրքիայի ներկայացուցիչ Իսմէթ Ինոնյուն սպառնաց, թե եթե հայերի մասին որևէ հարց քննարկվի, ինքը ժողովը պիտի թողնի: Մեկ այլ օրինակ՝ 1934 թ., երբ հայ մեծանուն բեմադրիչ Ռուբեն Մամուլյանը Հոլիվուդի Մեթրո Գոլդուին Մեյլը ընկերության մեջ փորձեց ֆիլմի վերաձել Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպը, Թուրքիայի կառավարությունը կտրուկ սպառնալիքներով Միացյալ Նահանգների արտաքին գործերի նախարարությանը ստիպեց, որ միջամտի և արգելի ֆիլմի պատրաստությունը: Սպառնալու և Հայոց ցեղասպանության մասին խոսելն արգելելու ավանդույթը շարունակվում է: Թուրքիայի իշխանությունները սպառնում են կապերը խզել (կամ մի այլ սպառնալիք), եթե որևէ պետություն Հայոց ցեղասպանության հարցն արձարծի և ուզի այն ճանաչել:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո աստիճանաբար կազմակերպված ու քաղաքական հասունության հասած հայերի մի կարևոր հատվածը Հայ դատի հետապնդման ճամփան բռնեց: Պայքարը ավելի մեծ թափ ստացավ Մեծ եղեռնի 50-ամյակից հետո, երբ հայերը Սփյուռքի տարբեր գաղթօջախներում, Մեծ եղեռնի 50-ամյակը նշող ցույցեր կազմակերպեցին և Թուրքիայից պահանջեցին ընդունել հանցանքը, ճանաչել ցեղասպանության փաստը: Միևնույն ժամանակ, Երևանում ևս չվախենալով քաղաքական ճնշումներից և հալածանքներից, հազարավոր հայեր փողոց դուրս եկան և «մեր հողերը» գոչելով՝ Արևմտահայաստանի հողերը հետ պահանջեցին Թուրքիայից:

Պահանջատիրության արարքներ էին նաև 1973 թ. սկսած մի շարք ահաբեկչական արարքներ՝ թուրք դիվանագետների դեմ: Նպատակը՝ աշխարհի ուշադրությունը Հայկական հարցի վրա հրավիրելն էր:

Հայը պահանջատեր էր դարձել: Պետք էր արգելել: Եվ շեշտվեց ուրացման ու հակահայ քարոզչության Թուրքիայի քաղաքականությունը: Կարճ ժամանակի ընթացքում մեծ չափով գրականություն ստեղծվեց՝ «Հայկական հարցը» թուրքական տեսանկյունից բացատրելու համար: Թուրք պատմաբանները գրքույկներ հրատարակեցին՝ խեղճ, ծիծաղելի տրամաբանությամբ:

Ավելի ուշ, սիրաշահելով կամ բարձր վարձատրությամբ թուրքերը գործի լծեցին եվրոպացի և ամերիկացի պատմաբաններ և հրապարակեցին առերևույթ գիտական և համոզիչ, սակայն խեղաթյուրված ուսումնասիրություններ:

Այսօր, համացանցը լեցուն է Հայոց ցեղասպանությունը հերքող գրականությամբ և կայքէջերով: Բավական է Google-ի մեջ փնտրել օրինակ՝ Falsified Genocide, կամ՝ The Armenian genocide: The Turkish side of the story, www.tallarmeniantale.com կայքէջը մտնել, Justin Mc Carthy-ի կամ Heath Lowry-ի գրությունները ստուգել: Դրանք բոլորն էլ համոզիչ կերպով խոսում են այն մասին, թե Հայոց ցեղասպանություն ասվածը հայերի երևակայության արդյունքն է և հայ ազգայնամուլների հակաթուրք քարոզչությունը:

Մի քանի կեղծ պատճառաբանություններ թուրքական ուրացման գրականության հիմքն են կազմում: Հայոց ցեղասպանության պատմությունը սերտաժ յուրաքանչյուր հայ պատանի պետք է կարողանա հերքել այդ պատճառաբանությունները:

Հիշենք մի քանիսը.

- Դարեր շարունակ հայերն ու թուրքերը իրար կողք ապրել են խաղաղ: 19-րդ դարի կեսերին, հայերը սկսեցին ահաբեկչություններ կատարել, ապստամբություններ կազմակերպել և սարսափի մատնել թուրք իշխանություններին ու բնակչությանը: Երկրի ապահովությունը վտանգված էր. կառավարությունը պարտավոր էր պատժել հայերին:

- Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում, հայերը ռուսների հետ միացած ուզում էին Թուրքիայում հեղաշրջում կատարել: Ապստամբությունը սկսվեց Վանից: Թուրք կառավարությունը պարտադրվեց մաքրել պատերազմական գոտիները և դավաճան հայերին արևելքի շրջաններից դեպի հարավ տեղափոխել:
- Հայերի տեղափոխության ընթացքում, մի քանի անհաճո դեպքեր պատահեցին: Որոշ թվով հայեր էլ չկարողացան ճամփի դժվարություններին դիմանալ և մեռան: Պատերազմի օրերին ավելի մեծ թվով թուրքեր զոհվեցին և շատերը՝ հայերի ձեռքով:
- Կատարվածը չի կարելի ցեղասպանություն կոչել, այլ՝ պատերազմի հետևանք, ուր տուժեցին երկուստեք:

2005 թ. և դարձյալ 2006 թ. ավելի ընդլայնված և նոր փաստաթղթեր ավելացված, թուրք պատմագետ Մուրաթ Բարդակչին հրատարակեց մինչ այդ գաղտնի մնացած Թալեաթ փաշայի «Սև գիրք» – ը, անձնական նշումների տետր, ուր մանրամասնորեն հիշատակված է յուրաքանչյուր վայր և այնտեղից տեղահանված հայերի թիվը: Այդ թվերի ընդհանուր գումարն է 924.158: Եվ սա այն պայմաններում, երբ թուրք և թրքամետ պատմաբանները պնդում են, թե պատերազմի տարիներին հնարավոր է, որ 300.000–600.000 հայ մեռած լինի, և որ տեղահանությունը կազմակերպված ծրագիր չի եղել:

**ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Անպատիժ մնացած ոճրագործների
դատաստանը» և «Թուրքերն ուրանում են
Հայոց ցեղասպանությունը»**

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ **Տնողություն** _____

Նպատակ: Աշակերտն արդեն քաղած պետք է լինի Հայոց ցեղասպանության մասին հիմնական գիտելիքներ: Այս դասանյութի նպատակն է ծանոթացնել հայոց արդարահատույց գործողություններին, այսինքն՝ պատմական արարքներ ընդդեմ ոճրագործների, որոնց դեմ Պոլսի դատարանը մահապատիժ էր արձակել, բայց որոնք ծախված կամ ազատ ապրում էին դրսում: Աշակերտը պետք է սովորի նաև, թե ինչպես են թուրքերը ուրանում ճշմարտությունը և կարողանա դիմակայել հերքումներին:

Նյութեր.

1. Առաջարկված դասանյութ:
2. Մեջքերումներ:
3. Համացանց:
4. Լևոն Բաշալյանի «Յեղին ծայնը»:
5. Սարմենի «Հայրենի տուն» բանաստեղծությունը:

Քաջակերանք, մղում: Նախքան դասը սկսելը, ուսուցիչը գրատախտակին գրում է Հայոց ցեղասպանությունը կազմակերպած և գործադրած թուրք ղեկավարների՝ Թալեթաթ, Էնվեր...անունները. ապա հարցնում է դասարանին, թե ինչ գիտեն նրանց մասին և ինչ կատարվեց այդ անհատների հետ, երբ պատերազմը վերջանալուն պես բոլորն էլ փախուստ էին տվել Թուրքիայից: Ուսուցիչը քաջակերանքում է աշակերտներին կարդալ դասանյութը՝ պատասխանները իմանալու համար:

Ուսուցիչը դասարանում կարդում է ներփակված «Մեջքերումներ» Հայոց ցեղասպանությունը հաստատող և մերժող կարծիքները և շեշտում Հայոց ցեղասպանության ուրացման հսկա քարոզչության մասին: Դասանյութը, շատ համառոտ, հիմնական կետերի մեջ տալիս է դրանց պատասխանը:

Ուսուցիչը բազմացնում և դասարանին է ցրում դասանյութը կամ համակարգչով ներկայացնում:

Ապա սկսում է դասավանդումը:

Դասավանդման հաջորդականություն

ա. Ուսուցիչն առաջնորդում է առաջարկված դասանյութի ընթերցումը դասարանում: Popcorn մեթոդով բարձրաձայն ընթերցումը կարող է օգտակար լինել. նախորդ տարվա դասաժրագրում բացատրված է մեթոդը:

բ. Դասարանը սկսում է քննարկել կարդացած նյութը, և ուսուցիչը քննարկումն առաջնորդում է այնպիսի ուղղությամբ, որ ավարտին աշակերտները վերը նշված հարցերի պատասխանն ունենան:

Անհատական աշխատանք

ա. Աշակերտները Վիքիպեդիայից կամ Հայոց ցեղասպանության թանգարանի կայքէջից կամ հենց անհատի անունով Google-ի մեջ, ցեղասպանության պատասխանատուներից մեկի մասին տեղեկություններ են քաղում, թե նա ինչ մասնակցություն ունեցավ Հայոց եղեռնի կազմակերպման և գործադրման մեջ և ինչ ճակատագիր և զեկույց են պատրաստում:

բ. Դարձյալ համացանցից, աշակերտները գտնում են թուրքական ուրացման մի կետ և դրա ընդլայնված դիմակայումը և զեկույց են պատրաստում:

Հավելյալ աշխատանք

ա. Աշակերտները կարդում են Սարմենի «Հայրենի տուն» բանաստեղծությունը և վերլուծական զեկույց են պատրաստում: Վերլուծումը պետք է պատասխանի հետևյալ հարցերին.

- ինչ տան կարոտի մասին է խոսում բանաստեղծը,
- ինչ է այդ տունը և ինչի է թախծոտ,
- ինչ դեպքի հետևանքով են մարդիկ տունն ու արտերը լքել ու հեռացել,
- ինչ տոնախմբության մասին է խոսվում:

բ. Անցյալ տարվա նման՝ աշակերտները նամակ են գրում քաղաքային գրադարաններին և առաջարկում են հայ ժողովրդի և Հայոց ցեղասպանության մասին գրքեր գնել գրադարանի համար: Կամ՝ դրամ հավաքելով մեկ գիրք են գնում և դասարանի կողմից նվիրում են տվյալ գրադարանին կամ նույնիսկ իրենց դպրոցի գրադարանին:

Գնահատում/Արժևորում: Ընթերցանության և քննարկման մասնակցությունը, համացանցում կատարած ուսումնասիրությունները և պատրաստված զեկույցները, նամակները գրադարաններին:

ՄԵԶԲԵՐՈՒՄՆԵՐ

Վանի ապստամբությունից հետո էր, որ թուրքական կառավարությունը որոշեց երկրի գոյությունը պաշտպանել:

(Էնվեր Ձիա Քարալ, թուրք պատմաբան)

Բազմաթիվ գերմանացի սպաներ... վկայում են, որ մինչև 1915 թ. ապրիլ ամիսը, հայկական շրջանները բավական խաղաղ էին... Փաստորեն, գոյություն ունեցող բոլոր ապացույցները բերում են այն եզրակացության, որ արևելյան նահանգների հայ բնակչության տեղահանությունը արդեն որոշված էր... և Վանի և այլ վայրերի խռովությունները գործածվեցին իբրև հարմար պատրվակ՝ ի գործ դնելու համար զանգվածային տեղահանության ծրագիրը:

(Ուրիխ Թրամփներ, գերմանացի վկա պատմաբան)

Բոլոր արժանահավատ պատմաբանները նկարագրում են, թե հայերն ինչպես են ... ծրագրել Արևելյան Անատոլիայի ամբողջ թուրք բնակչության բնաջնջումը (ցեղասպանությունը), ինչպես հազարավոր անմեղ և անպաշտպան քաղաքացիներ են սպանել... Նրանք նկարագրում են նաև ինքնապաշտպանության միջոցառումներ, որ իրավական կառավարությունը պարտադրվել է ձեռք առնել՝ պաշտպանելու համար օսմանյան պետականությունն ու նրա քաղաքացիներին:

(Ահմեդ Վեֆա, թուրք պատմաբան)

Դժգոհության ամեն մի արտահայտություն և բողոքի ամեն մի փորձ տեղական իշխանության կողմից նկատվում է որպես ապստամբություն: Իմ զեկույցում նկարագրած քաղաքականությունը դեռ շարունակվում է՝ հայերին զրկել ազատությունից և ապահովությունից:

(Բիֆորդ Լոյդ, Անգլիայի հյուպատոսը Էրզրումում)

Կասկածից դուրս է, որ գաղթի ընթացքում հայերը որոշ կորուստներ ունեցան: Դրա պատճառը որոշ չափով հայերի զինյալ դիմադրությունն էր, որոշ չափով էլ՝ հիվանդությունները, ավազակությունները, հարմար ճանապարհների և փոխադրության միջոցների չգոյությունը... Ուրեմն հայերի այն պնդումը, թե բռնազաղթի ընթացքում մեկ միլիոն հայ է կոտորվել ոչ այլ ինչ է, քան երևակայություն:

(Էնվեր Ձիա Քարալ, թուրք պատմաբան)

Արևմտյան նահանգներից հայերի տեղահանության ընթացքի բնույթն ու արարողությունը ոչ մի կասկած չի թողնում, որ թուրքական կառավարությունը իրականության մեջ փորձում էր կայսրությունում հայկական ցեղը բնաջնջել:

(Ֆոն Վանգենհայմ, Գերմանիայի դեսպան Թուրքիայում)

Պատերազմի սկսելուց անմիջապես հետո, հայկական հրոսակախմբերը հարձակումներ էին կատարում ամբողջ արևելյան Անատոլիի տարածքում... Հրոսակախմբերը ռազմական մեծ վտանգ էին, ոչ թե աննշան գրգռություն:

(Ջասթին ՄաքՔարթի, ամերիկացի պատմաբան)

Հստակ է, որ օսմանյան իշխանությունը մտահոգված էր այն բանից, որ հայերը վտանգ են ներկայացնում՝ եթե ռազմավարական շրջաններում մնան և միտք ունեն հայերին այդ շրջաններից հեռու պահել: Նույնքան հստակ է, որ իշխանությունը միտք ունեն հայ բնակչությանը նոսրացնել, որպեսզի հայ վտանգավոր զանգվածը հեղափոխություն կազմակերպելու համար պետք եղած թիվը չունենար:

(Ջասթին ՄաքՔարթի, ամերիկացի պատմաբան)

Անիմաստ է թուրք կառավարության այն հայտարարությունը, թե «հայերին նոր բնակավայրեր են ուղարկում». կարավանների հետ վարվելու կերպը պարզորեն ցույց է տալիս, որ իսկական նպատակը բնաջնջում էր:

(Հենրի Մորգենթաու, Ամերիկայի դեսպան Թուրքիայում)

Ցավալի է թեկուզ եթե մեկ մարդ մեռնի, բայց դժբախտաբար պատմությունը լի է նման դեպքերի օրինակներով... և հստակ է, որ հայկական ապստամբությունների պատճառած թուրք և հայ անմեղ զոհերի համար պատասխանատու են հայ հեղափոխական կազմակերպությունները, որոնք հայերին թուրք իրավական իշխանության դեմ ապստամբության մղեցին:

(Ահմեդ Վեֆա, թուրք պատմաբան)

20

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ – «ՑԵՂԻՆ ՁԱՅՆԸ» ԵՎ «ՆԱՅՐԵՆԻ ՏՈՒՆ»

✧ ✧ ✧

ՑԵՂԻՆ ՁԱՅՆԸ

Լևոն Բաշալյան

(1863–1943)

Օր մը, մօտակայ գիւղացիները տղայ մը բերին ինծի, զոր ճամբուն եզերքը բռներ էին, միսմինակ քարի մը վրայ հանգչած ատենը: Հակառակ բոլոր բաղձանքիս, ստիպուած էի մերժել այդ կարգի բոլոր դիմումները, որովհետեւ տեղ չունէի, բայց երբ տղան մօտէն զննեցի, անմիջապէս վար դրի զինք: Կորիւնի պէս բան մըն էր. գոռոլ, առատ մազեր ունէր, երկու կողմէն ուռուցիկ ճակատով, կրակի աչքերով: Ուրկից էր, ուր կ'երթար: Չկրցաւ որոշ բան մը ըսել: Կը յիշէր միայն թէ հօտաղ մըն էր ինք: Օր մը Քիւրտերը լեռան վրայ իր նախիրը քշեր տարեր էին՝ իրեն մէկ քանի հարուածներ տալէ ետք: Գիւղը դառնալուն արդէն մոխիր դարձած գտեր էր զայն, ու ալ կենդանի էակ մը չկար հոն, ամէնքն ալ սպաննուած կամ փախած: Ինքն ալ ճամբայ ելեր էր, իրենները գտնելու յոյսով, ու անկից ի վեր կը թափառէր: Ձմեռ մը եկեր էր, գարուն մը անցեր էր, ու ան, այսպէս, կ'երթար լեռնէ լեռ, գիւղերէ ու քաղաքներէ անցնելով, առանց կանգ առնելու: Ինչպէս ապրեր էր, չէր գիտեր. ապրէր էր: Ուրկից կու գար ձեռքովը լայն շարժում մը կ'ընէր, դէպի հիւսիս, Տերսիմի լեռնաշղթան:

Ալ ամբողջ հոգաճութիւնս իրեն նուիրեցի: Խեռ, անհանդարտ, ապստամբ տղայ մըն էր: Ութ-ինը տարեկան ըլլալու էր, բայց անհաւատալի ոյժ մը ունէր, վայրի կատուի դիւրաշարժութիւն մը: Երեք անգամ վարժուիիին ձեռքէն փախաւ, անոր երեսը ճանկռելով ու շրջագցեստը բզկտելով: Երեք անգամուն ալ գիւղացիք գտան զինք հեռուները ու նորէն ինծի բերին:

Քիչ, քիչ, սակայն, կակուղցաւ, մարդոտեցաւ: Կերպարանափոխութիւնը սկսաւ այն օրէն, երբ սկսանք կարդալ սորվեցնել իրեն: Հարաւային Ամերիկայի մէջ, երբ վայրի ձիերու որսորդը պարանը կը նետէ ու անասունը իրեն կը քաշէ, ձին կը վրնջէ, կ'աքացէ, կը ծառանայ, փախչի, երթալու կատաղութեամբ մը: Այն ատեն որսորդը անոր ռունգերը կը բանայ, բերանը կը մօտեցնէ եւ իր շունչը կու տայ հոն, բոլոր ուժովը: Ա'լ անասունը իրն է եւ տիրոջը կը հետեւի հեզ ու հաւատարիմ, առանց սանձի. անոր շունչը ունի իր մէջ:

Ինչ որ մեր բոլոր քաղցր խօսքերը, անոյշ վարմունքը չյաջողեցան ձեռք բերել, իրեն առջին դրուած այդ պզտիկ գիրքը կրցաւ ներգործել: Սագոյին հոգիին մէջ մեր շունչն էր, որ իր մէջ անցած էր, ու ալ մեզի կը կապէր զայն: Հիմա ժամերով

իր գիրքին վրայ գլուխը հակած կ'աշխատէր քակելու գիրերուն իմաստը, սորվելով մոլեգին ցանկությամբ մը: Հակառակ մեր բոլոր յորդորներուն կը յամառէր, կը մնար իր գիրքին վրայ, առանց մասնակցելու միւս տղոց խաղերուն:

Բան մը չէր գիտեր, վայրի տունկի մը պէս մեծցած՝ ազատ բնութեան մէջտեղ: Մէկ քանի շաբաթ ետքը, սկսանք իրեն խօսիլ տիեզերքի վրայ, Յիսուսի վրայ: Ան, աչքերը մեզի յառած, մտիկ կ'ընէր, հասկնալու տենչով մը՝ որ իր դէմքը կը մթագնէր: Իրեն կ'ըսէի թէ գերագոյն էակ մըն էր, որ բնութեան բոլոր բարիքները ստեղծեր էր մեզի համար, թէ անոր երախտապարտ մնալու էինք, որովհետեւ միշտ կը հսկէր մեր վրայ: Աղօթելու էինք, անոր ուղղելու էինք մեր մաղթանքները, որովհետեւ պիտի տար մեզի ինչ որ իրմէ խնդրէինք:

Իր կրկնապատկուած ուշադրութենէն կը հասկնայի, թէ ամբողջ ցնցում մըն էր, որ կը կատարուէր իր էութեանը մէջ:

— Ըսէ՛, Սագօ, դուն ալ բան մը ուզէ Աստուծմէ: Ինչ կ'ուզես, որ տայ քեզի:

Գլուխը ծռեց ու պատասխան չտուաւ: Ինչ կ'անցնէր իր մտքին ծալքերուն մէջ: Եղունգներովը ծունկին վրայ բացուած գիրքը կը թղթատէր, առանց ինծի նայելու: Վայրկեանները անցան: Կը ձգէի զինքը իր ներքին աշխատութեան հետ: Յետոյ, մէկէն, նորէն գլուխը վեր առաւ, իր վառող աչքերը ինծի յառեց ու ըսաւ.

— Կ'ուզեմ, որ խելք տայ ինծի:

Օ՛, գիրկս առի զինք ու սեղմեցի թեւերուս մէջ, անկուշտ համբուրելով իր աչքերը, որոնք հիմա թաց էին: Յեղին ձայնն էր, որ կը խօսէր իր բերնով: Անգիտակցաբար, բնականօրէն, կը խնդրէր այն զէնքը, որ պիտի ապրեցնէր զինք ներկայ քաղաքակրթութեան մէջ. միակ ուժը, որ իրեն անհրաժեշտ էր: Արիւնին մէջ ունէր այդ պէտքը դէպի իմացականութիւնը, դէպի յաղթանակը: Ատով էր, որ իր Յեղը տեսեր էր ու պիտի տեսէր:

— Չէ՛, այդ ձգտումով, դէպի այդ հորիզոնները լարուած կամքով մը, վախ չկայ, որ Հայությունը կորսուի, Պարոն, յարեց բժիշկը՝ ոտքի ելլելով: Ամիսէ մը նորէն Հայաստան պիտի դառնամ:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Ցեղին ձայնը»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____

Տնողություն _____

Նպատակ — Աշակերտները պետք է կարողանան կարդալ և քննարկել Լևոն Բաշալյանի «Ցեղին ձայնը»: Խմբերի բաժանվելով, պետք է կարողանան պատրաստել մի ցանկ, որ պարունակում է իրենց կարծիքով այն, ինչ որ կարևոր է հայության համար՝ իր ձայնը լսելի դարձնելու այժմ և ապագայում: Անհատաբար, յուրաքանչյուրը պետք է կարողանա պատրաստված ցանկից ընտրել իր կարծիքով ամենակարևոր կետը և շարադրություն գրելով և օրինակներ բերելով, բացատրել, թե ինչու է դա կարևոր:

Քաջալերանք, մղում — Ուսուցիչը հարց է տալիս. «Ձեր կարծիքով, կարդալ գիտենալը ինչու է կարևոր»: Քննարկման ուղղությունը պետք է տանի նրան, թե արդյոք բավական է միայն կարդալ գիտենալ, թե կարդալը կարող է ուրիշ բաների առաջնորդել: Ուսուցիչն անձնական պատասխաններից ավելի պետք է ուղղորդի դեպի հարցեր, որոնք ընդհանրապես հայ ժողովրդի շահերին կառնչվեն և հատկապես պետք է շեշտվի ցեղասպանությունը վերապրելու և անհատական հաջողություններով ազգի հարատևումը ապահովելու խնդիրը:

Դասավանդման հաջորդականություն —

ա. Աշակերտները դասարանում կարդում են նյութը:

բ. Ուսուցիչը հարց է տալիս, թե ինչպես կարդալ սովորելը օգնեց տղային վերագտնելու իր խելքն ու բանականությունը: Քննարկումը պետք է դառնա գրաճանաչության արդյունքների շուրջ՝ կրթություն, լուսավորություն, մտքի և տրամաբանության արթնություն:

գ. Կարելի է վիճաբանության նյութ դարձնել հեղինակի միտքը, թե հայ ժողովրդի մտավոր կարողությունների պահպանմանը պիտի սատարեն գրքերն ու գրականությունը:

դ. Ուսուցիչը աշակերտներին խմբերի է բաժանում: Խմբերը պատրաստում են ցանկ այն բաների, որ իրենց կարծիքով կարևոր է հայության համար՝ իր ձայնը լսելի դարձնելով այժմ և ապագայում: Խմբերը ներկայացնում են իրենց ցանկերը, և քննարկումը սկսվում է:

Անհատական աշխատանք — Յուրաքանչյուր աշակերտ ընտրում է մեկ կետ, իր կարծիքով ամենակարևորը, պատրաստված ցանկից և շարադրություն է գրում, օրինակներ բերելով և բացատրելով, թե ինչու է դա կարևոր:

Գնահատում/Արժևորում — Ուսուցիչը գնահատում է շարադրությունները և արժևորում աշակերտի հասկացողությունը, նաև՝ նրա մասնակցությունը դասարանային քննարկումներին:

ՀԱՅՐԵՆԻ ՏՈՒՆ

Սարմեն (1901–1984)

Ես քեզ երբեք չեմ մոռացել,
Հոգեհատոր հայրենի տուն.
Մերթ եկել եմ՝ դուռդ բացել,
Կրակ վառել ձմռան ցրտում.
Մերթ դու ես քո հեռուներից
Թախիծիդ մեջ ինձ ժպտացել,
Իմ թանկագին, իմ սրտակից,
Ես քեզ երբեք չեմ մոռացել:

Վանա ծովին բարև արա,
Նրան ես շատ եմ կարոտել...
Բարդու գլխին էն բունը կամ,
Ծեր արագիլն ապրում է դեռ:

Հավատարիմ մեր շունը կամ,
Խաղում է դեռ մեր չար կատուն:
Ա՛խ, նրանց էլ բարև արա,
Իմ պաշտելի հայրենի տուն:

Ով ապրում է քո հարկի տակ,
Իրեն հավետ տեր է կարծում:
Իմ զոհված հոր շիրիմը թանկ
Ո՛վ է այդպես անարգ պղծում...
Մեր արտերը ղվ է ցանում,
Ո՛վ է քաղում վարդերը մեր...
Ինչպես կրակն ատրուշանում,
Հույսս պահել եմ միշտ անմեռ...

Քո փրկության օրն էլ կգա,
Իմ հոշոտված հայրենի տուն:
Մեր դրոշի ցուլը վկա՝
Տոն կլինի ու ցնծություն:

Լույսերն անշեջ կբոցկլտան,
Կանցնեն շարքերը փառապանծ,
Կինչի երգը ցնծության
Այգաբացից մինչ այգաբաց:

ԲԱԺԻՆ 4. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ԲԱՑԱՏՐԱԳԻՐ

Այս տարվա համար նախատեսված նյութերը, «Մշակութային ցեղասպանություն» և «Հայաստանության հարցը Միավորված ազգերի կազմակերպության մեջ» ավելի լավ ըմբռնելու համար, դարձյալ ցանկալի է, որ ուսուցիչը նախորդ տարվա դասանյութին անդրադառնա և աշակերտներին կարդալ տա այն: Իսկ այս տարվա համար առաջարկված նյութերը, որոնք մատուցված են այստեղ, պետք է բազմացնել և բաժանել աշակերտներին:

Որպես հավելյալ ընթերցանություն՝ նկատի է առնված Շահան Շահնուրի «Հայոց զանգակները»՝ «Թերթիս կիրակնօրյա թիվը» գրքից: Առաջադրված է նաև Արամ Անտոնյանի «Բան չկայ...» պատկերը նրա «Այն սև օրերուն» հավաքածուից:

Իններորդ դասարանի դասանյութն ավարտվում է քսաներորդ դարում իրագործված ցեղասպանությունների և մարդու իրավունքների կոպիտ խախտումների մոտավոր ցանկով:

21

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

♦ ♦ ♦

ԲՈՎԱՆԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Մշակութային ցեղասպանություն»

Երիտթուրքերի կառավարությունը Արևմտյան Հայաստանը հայությունից դատարկեց: Մնում էր, որ հազարամյակների ընթացքում այդ հողերի վրա կառուցած նրա մշակութային կոթողներն էլ ոչնչացնեք, որպեսզի իր տիրած երկրի վրա հայությունից ոչ մի հետք չմնար:

Առաջին հերթին փոխվեցին հայկական տեղանունները: Քարտեզների վրայից ջնջվեց «Հայկական վիլայեթներ» անվանումը, որ իրականում Արևմտահայաստանն էր կամ Թուրքիայի արևելքի այն 6 նահանգները, ուր կենտրոնացած էր հայությունը: Աստիճանաբար փոխվեցին նաև հայկական գյուղերի և քաղաքների անունները: Եթե ձեր տատիկը կամ պապիկը ծնված լինի Արևմտյան Հայաստանի մի գյուղում կամ քաղաքում, հազիվ թե այսօրվա Թուրքիայի քարտեզի վրա կարելի լինի այն գտնել:

Ավելի վատ ճակատագրի ենթարկվեցին հայկական մշակութային կոթողները: 1915 – 1916 թթ. Մեծ եղեռնի ընթացքում, արդեն այրում կամ պայթեցնում էին եկեղեցիներ, հայկական դպրոցներ ու այլ շինություններ:

Շրջապատի գյուղացիները հայկական եկեղեցու քարերը և այլ շինանյութերը կողոպտում ու դրանցով իրենց տներն էին շինում:

Օտար ճարտարապետների և հնագետների խմբեր, դրանց մեջ նաև ինքնությունը ծածկած հայեր, այցելում են այս շինությունները՝ չափագրում են և նկարահանում: Նրանց զեկույցները ցույց են տալիս, թե ներկա վիճակն անհամեմատելի է նախքան 1915 թ. նույն շինությունների լուսանկարների հետ: Այս խմբերը վկայում են, որ ոչնչացումը կատարվում է միտումնավոր կերպով: Չավերելու պարագայում հայ եկեղեցիները մզկիթի, թանգարանի, նույնիսկ ախոռի են վերածում կամ գործածում են զինվորների նշանառության վարժությունների համար որպես թիրախ: Ճանապարհներ կամ ամբարտակներ կառուցելու պատրվակով ավերում են հայկական շինությունները, ինչպես ավերեցին Անիի Սուրբ Փրկիչը: Կիլիկիո հայկական եկեղեցիների և բերդերի քանդակները ջնջված են, և դրանք իբրև բյուզանդական շինություններ են ներկայացվում: Կառավարությունը Պոլսո հայկական շինությունները վերանորոգելու իրավունք չի տալիս, որպեսզի դրանք էլ աստիճանաբար փլուզումի ենթարկվեն:

Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտը հավաքածու է կազմել, ուր ցույց է տրվում շինությունների այսօրվա իրավիճակը ի համեմատություն 1915 թ. առաջ եղածի:

22

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԸ ՄԻԱՎՈՐՎԱԾ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹ — «Հայաստանության հարցը Միավորված ազգերի կազմակերպության մեջ»

1945 թ. մայիսի 7-ին, երբ 50 ազգերի ներկայացուցիչներ Սան Ֆրանցիսկո հավաքված Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) հիմնադրման աշխատանքներն էին տանում, Հայ դատի հանձնախումբը մի խնդրագրով դիմեց այդ բարձր աստիճանին: Խնդրագիրը նկարագրում էր Թուրքիայում հայերի դեմ կատարված սպանդի ու տեղահանման արդյունքում իրենց հայրենիքից արտաքսված ու գաղթական դարձած հայ ժողովրդի վիճակը և խնդրում էր լուծում գտնել: Խնդրագիրը հիշեցնում էր Վուդրո Վիլսոնի գծած Հայաստանի քարտեզի մասին, ուր Հայաստանի համար նախատեսված տարածքի մեծ մասը այժմ Թուրքիայի տիրապետության տակ էր գտնվում: Խնդրում էր այդ տարածաշրջանից, այսինքն՝ Արևմտյան Հայաստանից, արևելյան մասը, որ այդ օրերին Թուրքիայում հազիվ էր բնակեցված, Սովետական Հայաստանին կցել, որպեսզի աշխարհացրիվ հայությունը կարողանա հավաքվել ու ազատ ապրել:

ՄԱԿ-ի այդ օրերի նիստերին Հայկական հարցը նյութ չդարձավ. սակայն, միջազգային մամուլը արձագանքեց և նպաստավոր արտահայտություններ արեց Հայկական հարցի մասին: Նույնիսկ արձարծվեց Կարսի ու Արդահանի՝ Սովետական Հայաստանին կցելու հարցը:

Դրանից հետո՝ 1971 թվականին, ՄԱԿ-ի մեջ մի անգամ ևս հիշվեց հայերի ջարդերի և տեղահանությունների մասին: Այդ ժամանակ Ռաֆայել Լեմկինի ջանքերով արդեն հաստատված էր «ցեղասպանություն» հասկացությունը և թե ինչ պայմաններ լրացնելու պարագայում է, որ դեպքը ցեղասպանություն է կոչվում: 1971 թ. ՄԱԿ-ի ենթահանձնախմբերից մեկում ուսումնասիրվում էր ցեղասպանության կանխարգելման և ոճրագործներին պատժելու միջոցները: 1973 թ. ենթահանձնախումբը այդ նյութի շուրջ կատարած իր ուսումնասիրությունների արդյունքը ներկայացրեց ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովին:

Տեղեկագրի հոդված 30-ը 1915 թ. Եղեռնը հիշատակում էր՝ 20-րդ դարի ցեղասպանական արարքների իբրև օրինակ: Տեղեկագիրը վավերացվեց, բայց Թուրքիայի իշխանությունն իր ամբողջ ուժերը լարած, քաղաքական կապերն օգտագործելով՝ հակաքարոզչության դուրս եկավ: 1978 թ. տեղեկագրում ջնջվեց հոդված 30-ը:

Սիյուռքի քաղաքական կազմակերպությունների, մանավանդ՝ Հայ դատի հանձնախմբի տարած աշխատանքի մի շարք երկրների ճնշումին և տեղեկագրի զեկուցաբեր Բենջամին Ուիթիքլի խոր ուսումնասիրություններին իբրև արդյունք, հոդված 30-ը վերանայվեց և Հայոց ցեղասպանությունը նոր տեղեկագրի մեջ հոդված 24-ի մեջ դարձյալ հիշվեց որպես օրինակ: Ի հեճուկս թուրք քարոզչության և տարած հակահայ աշխատանքներին, տեղեկագիրը վավերացվեց 1986 թ.:

1988 թ. հետո Հայ դատի հանձնախումբը ՄԱԿ-ի զանազան հանձնաժողովներում հետապնդել է նաև Ղարաբաղի հիմնահարցը: Եվ այսպես՝ մինչև Հայաստանի անկախացումը՝ երբ Հայաստանի պետությունը այլևս հնարավորություն ուներ հետևելու Հայոց ցեղասպանության ընդունման և ճանաչման գործին թե՛ ՄԱԿ-ում և թե՛ զանազան պետությունների մոտ:

Ներքևում բերված է այն երկրների ցանկը, որոնք պաշտոնապես ճանաչել են Հայոց ցեղասպանությունը.

1. Արգենտինա	13. Լիբանան
2. Հայաստան	14. Հոլանդիա
3. Բելգիա	15. Լեհաստան
4. Բելառուս	16. Ռուսաստան
5. Կանադա	17. Սլովակիա
6. Չիլի	18. Շվեդիա
7. Կիպրոս	19. Շվեյցարիա
8. Ֆրանսիա	20. Ուրուգվայ
9. Գերմանիա	21. Վատիկան
10. Հունաստան	22. Վենեսուելա
11. Իտալիա	23. Ավստրիա
12. Լիտվա	

Նաև՝ երկրներում նահանգներ կամ շրջաններ, որոնք առանձին ճանաչել են Հայոց ցեղասպանությունը.

1. Իսպանիայի Բասկերի շրջանը և Կատալոնիան
2. Ուկրաինայի Դրիմը
3. Ավստրալիայի Նոր Հարավային Ուելսը
4. Կանադայի Քվեբեկը
5. Հարավային Ավստրալիան
6. Շոտլանդիան
7. Ուելսը
8. Հյուսիսային Իռլանդիան
9. ԱՄՆ-ի 50 նահանգներից 43-ը

**ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Մշակութային ցեղասպանություն»,
«Հայասպանության հարցը Միավորված ազգերի
կազմակերպության մեջ»**

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ **Տնողություն** _____

Նպատակ: Աշակերտներն արդեն քաղած պետք է լինեն Հայոց ցեղասպանության մասին հիմնական գիտելիքներ: Այս դասանյութը յուրացնելով՝ նրանք պետք է կարողանան ըմբռնել, որ Հայոց ցեղասպանությունը միայն մարդկային կորուստ չէր: Թուրքերը բացի այն, որ Արևմտահայաստանը մաքրեցին հայերից, ջնջեցին նաև նրանց թողած մշակութային կոթողները, այսինքն՝ ֆիզիկական հետքերը: Այս դասանյութով, աշակերտները նաև պետք է որոշ չափով ծանոթանան ՄԱԿ-ի մեջ Հայոց ցեղասպանության նյութը արծարծելու Հայ դատի հանձնախմբի աշխատանքների հետ:

Նյութեր/միջոցներ

1. Առաջարկված դասանյութ:
2. Համացանց:
3. Վարժության թերթիկներ:

Քաջալերանք, մղում: Նախքան դասը սկսելը, ուսուցիչը հարց է տալիս, թե ինչո՞ւ են թուրքերը հայկական եկեղեցիներն ավերում և կամ այժմ էլ նույնը ազերիներն են անում հայկական կոթողներն ու խաչքարերը ավերելով: Ինչ ազդեցություն ունեն դրանք մարդկային հիշողության վրա և ի՞նչ քաղաքական նշանակություն ունեն: Քննարկումը 10 րոպեից ավելի չպետք է տևի:

Ապա՝ երկրորդ քննարկումը՝ ևս 10 րոպե, ինչո՞ւ այսքան աշխատանք կամ ի՞նչ է պետք Հայոց ցեղասպանությունը աշխարհում ճանաչել տալու համար:

Ուսուցիչը բազմացնում և դասարանին է բաժանում դասանյութը կամ համակարգչով ներկայացնում: Ապա՝ սկսում է դասավանդումը:

Դասավանդման հաջորդականություն:

- ա. Ուսուցիչն առաջնորդում է առաջարկված դասանյութի ընթերցումը դասարանում: Որևէ մեթոդի կիրառումը թողնվում է ուսուցչի հայեցողությանը:
- բ. Դասարանը սկսում է քննարկել կարդացած նյութը և ուսուցիչը քննարկումը առաջնորդում է այնպիսի ուղղությամբ, որ ավարտին աշակերտները վերը նշված հարցերի պատասխանն ունենան:

Անհատական աշխատանք:

- ա. Աշակերտները Վիքիպեդիայից կամ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի կայքէջից կամ ընդհանրապես համացանցից գտնում են, թե բացի երկրներից համաշխարհային ռժմե՞ծ կազմակերպություններն են ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը և զեկույց են պատրաստում:
- բ. Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի կայքէջը բազմաթիվ օրինակներ ունի հայկական մշակութային կոթողների ավերումը փաստագրող: Աշակերտները կարող են բերված օրինակները վերցնել և տեղադրել իրենց նկարած Թուրքիայի մոտավոր քարտեզի վրա: Այսպիսով՝ կստացվի որոշ պատկեր թուրքական ավերումներից:
- գ. Աշակերտները լրացնում են վարժության թերթիկը:

Հավելյալ աշխատանք:

- ա. Աշակերտները լրացնում են «Հայկական կոթողները Թուրքիայում» հարցաթերթիկը:
- բ. Աշակերտները, դպրոցի գրադարանում ուսումնասիրություն կատարելով, ցանկագրում են Հայոց ցեղասպանության և Հայկական հարցին վերաբերող գրքերը և յուրաքանչյուրի մասին մի քանի տող ծանոթություն են գրում:
- գ. Աշակերտները պարտականություն են ստանձնում կարդալ Արամ Անտոնյանի «Այն սև օրերուն» հավաքածուից: «Բան չկայ...» ն, որ բերված է հավաքվումներով: Դասարանում կազմակերպվում է զրույց-վերլուծություն Հայոց ցեղասպանության գրականության այս նմուշի և պարփակած թեմաների շուրջ:
- դ. Ներփակված է մի մոտավոր ցանկ 20-րդ դարում իրագործված ցեղասպանություններից և մարդու իրավունքների ծայրահեղ խախտումներից: Աշակերտները խմբերի բաժանված վերցնում են յուրաքանչյուրը մեկ օրինակ և համացանցում ուսումնասիրություններ կատարելով՝ կարճ զեկույց են պատրաստում:

Գնահատում/Արժևորում: Ընթերցանության և քննարկման մասնակցությունը, համացանցում կատարած ուսումնասիրությունները և պատրաստված զեկույցները, վարժության թերթիկների լրացումը:

Վարժություն

Ընդհանրացումները հիմնավորել փաստերով:

Ներքևի նախադասությունները ընդհանրացումներ են, որոնցից յուրաքանչյուրը պետք է կարողանաք հիմնավորել երկու փաստերով:

1. Օսմանյան կառավարությունը հայերի բնաջնջման իր ծրագիրը շատ գաղտնաբար էր գործադրում:

ա)

բ)

2. Հայոց ցեղասպանության վերաբերող նյութերը քիչ են Թուրքիայի պաշտոնական արխիվներում:

ա)

բ)

3. Օսմանյան կառավարությունը հայ ժողովրդի բնաջնջումը իրագործեց տարբեր փուլերով:

ա)

բ)

4. Ցեղասպանության հետևանքով հայ մշակույթը մեծ վնասներ կրեց:

ա)

բ)

ՀԱՐՑԱԹԵՐԹԻԿ

Հայկական կոթողները Թուրքիայում

ՄԱԿ-ի «Փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության խմբակցություն»-ը Հայաստանին հատկացրած մի տեղեկագրի մեջ, 1976 թ., խոսելով Թուրքիայում հայկական մշակութային կոթողների դիտավորյալ փչացման մասին, եզրակացնում է՝

«Մենք պետք է ցանկանայինք տեսնել ավելի մեծ հոգաժողություն արևելյան Թուրքիայի հայկական կոթողների հանդեպ. թեպետ պետք է զգուշացնենք, որ արևմտյան պետությունները կամ ՅՈՒՆԵՍԿՕՆ Թուրքիայի վրա այս խնդրի վերաբերյալ որևէ ճնշում չբանեցնեն. նման ճնշումը կարող է միայն արագացնել դեռ կանգուն մնացած կոթողների ավերումը»:

1. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ «Փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության խմբակցություն»-ը այսքան մեղմորեն և առանց պահանջի է արձարծում հայկական կոթողների պահպանման հարցը:
2. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Թուրքիայի վրա որևէ ճնշում կարող է արագացնել հայկական կոթողների ավերումը:
3. Ի՞նչ է ՅՈՒՆԵՍԿՕՆ (UNESCO) և արդյոք կարո՞ղ է հայկական կոթողների պահպանման հարցը հետապնդել. եթե կարող է, ինչո՞ւ չի անում:

23

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ – «ՀԱՅՈՑ ԶԱՆԳԱԿՆԵՐԸ»

ՀԱՅՈՑ ԶԱՆԳԱԿՆԵՐԸ

Շահան Շահնուր (1903–1974)

— Ո՞րն է այն ուժը,— հարցուց Մուրաֆա Քեմալ տոքթ. Զիպպերմանին,— որ հայոց հայրենասիրությունը կ'ամրապնդէ, հակառակ իրենց կրած ազգակործան ջարդերուն: Ահեղ ուժ մըն է ան, անօրինակ եւ արտասովոր բան մը, որուն պէտք է ծանօթանանք, կարենալ գործելու համար ըստ այնմ:

— Հաւատացէ՛ք, որ ծանօթ պիտի չըլլայի բնաւ հայոց արտասովոր հայրենասիրութեան պատճառին, եթէ դիպուածը օգնած չըլլար ինծի,— պատասխանեց տոքթ. Զիպպերման:

— Ճշմարիտ գիտունը միշտ համեստ կ'ըլլայ,— ըսաւ Քեմալ:

— Ժողովուրդի մը հայրենասիրական զգացումները ջնջելու համար,— սկսաւ տոքթ. Զիպպերման,— անհրաժեշտ է ջնջել ժողովուրդին իսկ: Այդ նպատակով է, որ մենք ձեզի թելադրեցինք խմբական տեղահանութիւնը աւելցնել՝ տեղական ջարդերու ձեր հին մեթոտին վրայ, մեթոտ՝ որ անբաւական էր: Արդիւնքը ծանօթ է ձեզի: Բայց ժողովուրդ մը՝ միայն ներկայ չէ, այլ նաեւ անցեալ, միայն միս ու ոսկոր չէ, այլ նաեւ անշունչ իր: Այդ պատճառով է, որ դուք քանդեցիք նաեւ անցեալը, որ կ'ապրէր անշունչ իրերու մէջ եւ բնաջնջեցիք ձեռագիրն ու տպագիրը, պայթեցուցիք Անիի աւերակները եւ խաչքարով պատեցիք փողոցները: Բայց, ափսոս, դուք մոռցաք անհետացնել ու բնաջնջել առաւելապէս հիմնական բան մը, բան մը՝ որ հայ ժողովուրդին զգացումները իր մէջ կը խտացնէր առաւելագոյն չափով...

Գիտուն մարդը աւելցուց.

— Մոռցաք հայոց զանգակները:

Ու մինչ Քեմալ բողոքի շարժում մը կ'ընէր, գիտունը յարեց.

— Բարեբախտաբար մենք կայինք: Գերման զինարանները, որ անհրաժեշտ պահանջքը ունէին մետաղի, պատերազմի այդ տարիներուն. դիմեցին ձեզի՝ եւ դրկեցիք գերման զինարանը: Կը յիշէք թերեւս, որ այն ժամանակ գնդապետի աստիճան ունէի ես եւ կը հսկէի փոխադրութեանց:

Զանգակներուն թիւը շատ մեծ էր: Կային, որ պապերու պէս յաղթամարմին էին եւ կային, որ թռռնիկներու պէս նուրբ՝ իրենց արդարի ձայնով: Կային, որ իրենց վրայ ունէին արծանագրութիւններ եւ զարդեր, կային, որ մերկ էին: Կը յի-

շեմ նաեւ իրենց խլուած լեզուները: Այո, փրցուցիք իրենց լեզուները, զիրենք լռեցնելով վերջնապէս: Պիլմէտիկէն մինչեւ էսկիշէիի ուղեկցեցայ իրենց վակոններուն. շոգեկառքը գիծէ դուրս ելաւ երկու անգամ: Կարծէք կը մերժէին մեկնիլ զանգակները հայոց աշխարհէն. անոնք, որոնք եկած էին Վասպուրականէն եւ Մշոյ դաշտէն, Ակնայ գաւառէն եւ Տաւրոսէն, անոնք որ եկած էին լեռնային գիւղերէն կամ բերրի այգեստաններէն:

Զանգակները կը մերժէին երթալ, քաջ գիտնալով, որ իրենց մեկնումով պիտի լռէր վերջին ձայնը հայուն: Բայց գացին ու ծուլուեցան...

— Ձեզ մտիկ կ'ընեմ,— ըսաւ պարզապէս Մուրաֆա Քեմալը:

— Դժբախտաբար մենք միշտ կը մոռնանք,— աւելցուց գիտունը,— որ մարդ էակին արարքներէն ո՛չ մէկը կատարեալ է: Այդ իսկ պատճառով դուք չկրցաք բնաջնջել ամէն ինչ հոս մնաց զանգակ մը՝ վերջինը: Հայոց այդ վերջին զանգակն է, որ կը հնչէ անվերջ եւ ձայն կու տայ իրեններուն, անոնց՝ որոնք ցրուած են աշխարհէ աշխարհ, ծովէ ծով: Կ'ըսեն, թէ աւերակ եկեղեցիի մը մէջ մնացած զանգակ մըն է ան, շատ հին եւ տեսքով անշահ, բայց ան կը դողանջէ անդադար: Իր ճիշդ մօտը գտնուող թուրքը բան չի լսեր, մինչ երկրագունտիս ամենէն հեռաւոր անկիւնն իսկ ինկած հայերէն ոմանք՝ իրենց զանգակը կը լսեն յստակութեամբ: Սփիւռքի մէջ կան նաեւ հայեր, որ անգիտակ են: Անոնք իրենց ձեռքը կը դնեն իրենց կուրծքին եւ կ'ըսեն. «Սիրտս խօսեցաւ»... Անոնք չեն գիտեր, որ հեռաւոր հողին խորերէն եկող ձայնն է, որ լեզու ելած է:

— Կ'ընդունիմ, ըսաւ Քեմալ իր կանաչ աչքերը թարթելով, կ'ընդունիմ, որ առասպելը գեղեցիկ է եւ իմաստալից, միայն թէ ես իրապաշտ եմ, կը հիմնուիմ իրականին վրայ եւ ոչ թէ երեւակայականին...

— Ոչինչ այնքան իրական է, ընդմիջեց տոքթ. Զիպպերմանը, որքան մեր երեւակայութիւնը եւ միայն մեր երեւակայութիւնն է, որ իրական է:

— Իրական... Ուրեմն ցոյց տուէ՛ք մեզի այդ զանգակը, ցոյց տուէ՛ք մեզի անոր տեղը...

— Ամենայն սիրով,— ըսաւ գերմանացին:

Բայց մեր զանգակը միշտ կը հնչէ, ան ամէն ժամ եւ անվերջ կը դողանջէ, որովհետեւ թուրքերը չկրցան գտնել զայն:

ԴԱՍԱԾՐԱԳԻՐ՝ «Հայոց զանգակները»

Ուսուցիչ/ներ _____

Դպրոց _____

Դասարան _____ Տնողություն _____

Նպատակ: Աշակերտները պետք է կարդան և վերծանեն խորհրդապաշտության դերը Շահան Շահնուրի «Հայոց զանգակները» գրության մեջ, ուշադրությամբ ընկալեն զանգի նշանակությունը, նրա իմաստը և դերակատարությունը և թե ինչու է զանգը գործածվել որպես հայ ժողովրդի հարատևման խորհրդանիշ: Խմբերի բաժանված, աշակերտները կհասնեն տվյալ նյութի լիարժեք հասկացողության և բարձր մակարդակի մտածողության, հարցումներ կձևակերպեն:

Քաջալերանք, մղում: Ուսուցիչը դասարանին է ուղղում նույն հարցը ինչ որ տրված է գրության սկզբում. այն է՝ «Ո՞րն է այն ուժը, որ հայոց հայրենասիրությունն է ամրապնդում՝ հակառակ իրենց կրած ազգակործան ջարդերի»:

Դասավանդման հաջորդականություն: Դասարանում որևէ ազդեցիկ մեթոդով կարդացվում է նյութը:

Ուսուցիչը հարցեր է տալիս՝ վստահ լինելու համար, որ աշակերտները հասկացել են կարդացածը:

Սկսում է քննարկումը խորհրդապաշտության և զանգի շուրջ:

Ուսուցիչը մեկ առ մեկ թվում է ներքևում բերվածները, և աշակերտները պատասխանում են, թե յուրաքանչյուրն ինչ իմաստ է ներկայացնում տվյալ պատմության հետ կապված.

Մութաֆա Քեմալ.

Զիպպեդման.

Հայերին բնաջնջելու համար թուրքերի գործածած միջոցները.

Զանգակներ.

Գերմանացիների մասնակցությունը.

Գնացքներ.

Սփյուռքահայ.

Հայկական հոգին կամ հայրենասիրությունը և այն խեղդելու փորձեր:

Անհատական աշխատանք: Խմբերի մեջ բաժանված, աշակերտները հարցումներ են պատրաստում: Հարցումները պետք է լինեն պարզ, որին կարելի է պատասխանել մեկ երկու բառով, կամ՝ ավելի բացատրական, որի պատասխանը ավելի առարկայական է և նյութի իմացություն ու նյութի վերաբերյալ կողմնորոշում է պահանջում: Յուրաքանչյուր խումբ իր պատրաստած հարցումները ուղղում է դասարանին: Դասարանից պատասխանում է նա, ում թիվն է կանչվում. այսինքն՝ տրված հարցի պատասխանը գտնում է խումբը միասին, վստահ լինելով, որ խմբի անդամները բոլորն էլ յուրացրել են պատասխանը, որովհետև խումբը խոսնակ չունի. պատասխանում է նա, ում թիվն է կանչվել:

Գնահատում/Արժևորում: Արժևորումը կատարվում է՝ հիմնված աշակերտների պատրաստած հարցերի և տված պատասխանների վրա, որոնցով պարզ է դառնում, թե նրանք որքան են հասկացել և յուրացրել նյութը:

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ – «ԲԱՆ ԶԿԱՅ...»

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆԻ (1875–1951)

«Այն սեւ օրերուն» հատորից

Ա

Երրորդ առտուն էր, որ կ'արթնայինք Գարլըքի այդ բարձունքը, այժեմազե հիսուած խոշոր սեւ քուրձի մը տակ, որ երկու անտաշ կոճղերու ծայրը հաստատուած՝ իբր վրան կը ցցուէր մեր վրայ: Աւելի քան յիսուն հոգի էինք այդ վրանին տակ, կին՝ էրիկմարդ, պզտիկներ, խառն ի խուռն, սեղմուած կուրծք կուրծքի, ոջիլներու եւ հազար տեսակ ճճիներու ճշմարիտ ովկիանոսի մը մէջ:

Եօթ ամիսէ ի վեր դէպի Մէսքէնէ քշուող բոլոր գաղթականները այդ լերկ ու քարոտ սարին կատարը բանակած էին եւ ամէն մէկ կարաւան՝ ճամբաներուն երկայնքէն հաւաքուած ոջիլները բերեր այդտեղ ձգել էր անապատ իջնելէ առաջ: Գետինը՝ քարացած հողին մէջ մխուած քուրջի կտորներ, այլեւս գունաթափ մետաքսի ծուէններ, աղտոտ ու անճանաչ երանգներու մօզաիք մը, որ իբր տախտակամած ծածկեր էր ամբողջ տարածութիւնը: Եւ հերուան հագուստներու այդ աւերակներուն վրայ այն սոսկալի մակաբոյծները կը վխտային, կ'ոստոստէին՝ ինչպէս եռացող հեղուկի մը փրփուրը կազմող պղպջակները:

Մարդիկ վարժուեր էին այլեւս անոնց եւ երբեմն կը քաշէին կը հանէին այդ քուրջերէն մէկը ու խնդալով ցոյց կու տային իրենց քովիներուն: Ոջիլները անոնց վրայ կ'եռային, կը խժային կարծես՝ խորիսխներուն երկայնքը խոնուած մեղունքու բանակի մը պէս:

Հալէպը մեր դէմն էր, հագիւ կէս ժամ հեռու, բայց արգիլուած քաղաքն էր մեզի համար որ մասնաւոր հսկողութեան տակ կը գտնուէինք եւ չէինք կրնար Գարլըքէն հեռանալ: Մօտը, գրեթէ տաս վայրկեան անդին, պիստակի գաճաճ ծառերու եզերուած պողոտայի մը ծայրը, ահագին ջրամբար մը կար, բայց մինչեւ հոն երթալու եւ լուացուելու համար ստիպուած էինք ենթարկուիլ հազար տեսակ ձեւակերպութիւններու, ու նորէն չէինք կրնար դէպի ջրամբարը ուղղուիլ, առանց ժանտարմայի մը ընկերակցութեան: Եւ այդպէս առտու կանուխ՝ տակաւին քնատ ժանտարմները շատ տրամադիր չէին ըլլար «անասունները ջուրի տանելու», ինչպէս կ'ըսէին ծիծաղելով:

Բայց արդէն ուրիշ գործ ունէինք: Մարմիննիս մաքրելէ առաջ պէտք էր մեր հագուստները ստկել: Որովհետեւ գիշերուան ընթացքին բիրաւոր ոջիլներ բոյն դրած պէտք է ըլլային անոնց մէջ:

.....

Պզտիկ տղաքը միայն լաւագոյն ջարդը կու տային անոնց, երբ պատահմամբ լրագիր մը կամ ուրիշ որեւէ թուղթի կտոր մը կ'անցնէր ձեռքերնին: Իսկոյն կը բռնկցնէին զայն ու կը նետէին այդ անհամար բազմութիւններուն վրայ: Եւ այն պաշտելի անգիտակցութեան տարիքին մէջ ուր կը գտնուէին այդ դժբախտ տղաքը, հերուան բոլոր գրօսանքներուն խնժիղէն որբացած իրենց պզտիկ սիրտը անսահման ցնծութեամբ մը կը լեցուէր երբ բոցերուն ազդեցութեան տակ այն բիրաւոր ոջիլները յաջորդաբար խարկուելու կը ճարճատէին ու կը ցատկէին հրթիռներէ խուսող կայծերու պէս:

Ճշմարիտ հրախաղութիւն մը, որ կը շէնցնէր իրենց զրկուած հոգին եւ խել-խօլ ոստոստումներու, պարերու, բայց մանաւանդ ուրախութեան կանչերու խառնարանի մը կը վերածէր կեանքին բոլոր երանութիւններէն խլուած այդ մանուկներուն սովորաբար տխուր ու ողբագին խումբերը:

Բ

Հրացանի հարուած մը յանկարծ մեզ սթափեցուց մտալկիչ երազանքէն՝ որուն տակաւ մատնուէր էինք այդ անախորժ ու սպանիչ զբաղման մէջ, որ տաժանք մըն էր ինքնին:

Քանի առեն կար որ զէնքի ձայները մեզ չէին զարմացներ եւ ճամբուն ընթացքին այլեւս բոլորովին վարժուեր էինք մեր գլխուն մօտէն անցնող, երբեմն նոյնիսկ մեր մազերը խանձող գնդակներու չարագոյժ սուլիւնին: Չվախցանք այդ հրազէնի ձայնէն: Բայց կայքին մէջ առաջ եկած իրարանցումը եւ հետաքրքրութիւնը մեզ ստիպեցին, որ ետեւնիս դառնանք:

Անմիջապէս՝ երեք-չորս հարուածներ ալ, յետոյ համախումբ հրացանաձգութիւն մը միանգամայն տասը ժանտարմներու կողմէ, որոնք Գարլըքի աջ կողին եզերքը դիրք բռներ էին ու նշան կ'առնէին բանի մը որուն ինչ ըլլալը չէինք տեսներ:

Բարձունքը՝ այդտեղ՝ բոլորովին սեպ էր, ուր կը քօղարկէր գառիվայրը որ Մէսքէնէ իջնող կառուղիին կը յանգէր: Կ'երեւայ՝ հրացանաձգութեան առարկան այդ գառիթափին վրայ կը գտնուէր որ չէինք կրնար տեսնել:

Ոտքի ելանք եւ փութացինք յառաջանալ: Բայց ժամտարմա մը, հայիոյութիւններու տարափ մը բերնին, հրամայեց, որ առաջ չանցնինք:

Յետոյ նորէն համախումբ հրացանաձգութիւն մը ըրին, բայց կ'երեւայ թէ ան ալ ապարդիւն մնաց, որովհետեւ դժգոհ էին ու կը հայիոյէին: Այլեւս դադարեցուցին զէնքի արձակումը: Իրենցմէ երկուքը՝ մինչեւ մօտակայ պահակատեղին վազել եւ մէյ մէկ ձիու վրայ ցատկելու արագօրէն կը սուրային սարին կողն ի վար:

Կին մը կը պոռչտար վրանի մը մօտ, շրջապատուած ուրիշ հինգ-վեց կիներէ որոնք արին-քրտինք կը մտնէին զայն զսպելու համար:

— Զարկին, մեռցուցին,— կը պոռար հեւալէն:

— Չէ, հոգ մի ըներ, բան չկայ,— կ'ըսէին միւսները՝ աշխատելով զայն ապահովցնելու: Բայց յայտնի էր, որ իրենք ալ վստահ չէին ըսածին, որովհետեւ, ամէն

անգամ, որ կը յաջողէին զայն քիչ մը հանդարտեցնել ու շունչ առնել, իսկոյն անէծք մը կը թրթռար իրենց շրթունքին ծայրը:

— Կոտորտին... օր արեւ չտեսնեն...

Ապահովաբար այն հրացանաձգութիւն կատարող ժանտարմաներու համար էին այդ անէծքները:

Բայց կնոջ հանդարտութիւնը երկար չէր տներ: Հագիւ կը յաջողէին զայն զսպել, ու նորէն կը սկսէր մաքառիլ, աշխատելով խորտակելու թելերու այն շղթան, որ զինքը կը կաշկանդէր: Եթէ ազատ ըլլար, տարակոյս չկայ, որ պիտի խոյանար դէպի ժանտարմաներու խումբը, որոնք այլեւս դադրեցուցած էին հրացանաձգութիւնը եւ հետաքրքրութեամբ սարն ի վար կը նայէին:

Նայուածքը երբեք չէր բաժնուեր անոնցմէ եւ ահաւոր ատելութեան մը հուրքը կը ժայթքէր աչուրներէն:

Մյուսները չէին թողուր զինքը, նոյն իսկ կը խոշտանգէին ալ, այդպէս զսպելու աշխատած ատեննին, որովհետեւ գիտէին, որ եթէ թողուն՝ ժանտարմաներուն վրայ պիտի վազէր, պիտի նախատէր զանոնք, պիտի զարնէր անոնց:

Եւ զինքն ալ պիտի սպաննէին:

Տոամը որուն հանդիսատես կ'ըլլայինք, պարզ էր, մեկնութեան պէտք չունէր: Բայց նորէն հարցուցինք, թէ ինչ կայ՝

— Բան չկայ,— ըսաւ մէկը:

Հալէպ մտնելը խստիւ արգիւրած էր Գարլըքի այդ դժոխքին մէջ գտնուողներուն: Այն ճուաջող կնոջ զաւակը, տակաւին հագիւ տասնըչորս տարեկան մանչ մը, փախեր էր քիչ մը առաջ: Քաղաքը ազգական մ'ունէին ապահովաբար զայն տեսնելու կ'երթար: Ժանտարմա մը տեսեր ու ձայն տուեր էր իր ընկերներուն, որոնք հրացան պարպեր էին տղուն վրայ:

— Ո՛վ գիտէ, թերեւս ալ սպաննեցին եւ մարդը, որ այս տեղեկութիւնը տուաւ մեզի,— պէտք տեսաւ աւելցնելու:

— Բան չկայ... բան չկայ...

Տղայ մը կը սպաննէին... մայրը... մէկ հատիկն էր... իր սրտին զարհուրելի ցաւը կը պոռար... կը հատներ անձկութենէն, որ այլեւս յուսահատութիւն մըն էր... կեանք մը կը մարէր... ոչինչ կ'արդարացնէր ոճիրը, բայց կը գործուէր ամենաանողորմ կերպով եւ ապաշաւ չպիտի ունենար... Ժանտարմաները զայն կը գործէին զբօսանք մը ընելու պէս... կը խնդային սպաննած ատեննին... կրնային բոլորն ալ սպաննել, միշտ իբր զբօսանք, խնդալով...

— Բան չկայ... բան չկայ,— ըսավ մարդը անգամ մըն ալ:

Եւ իրօք, ինչ էին այս պզտիկ տղամաները բաղդատմամբ այն զարհուրանքին որմէ անցեր էին մարդիկը:

Սակայն անդին՝ կ'երեւայ տեսարանը բոլորովին հետաքրքրական կը դառնար, որ գաղթականներու խումբերը այլեւս կարելութիւն չէին ընծայեր ժանտարմաներու արգելքին. հետզհետէ կը մօտենային բարձունքին կողերուն, եւ

իրարու վրայ խռնուած՝ իրենց աչուրներուն միանգամայն անհանգիստ ու սարսափահար նայուածքը կ'երկարէին սարն ի վար:

Մօտեցանք եւ սկսանք նայիլ մեր կարգին:

Բուն տղամը ճիշդ այդ պահուն էր, որ տեղի կ'ունենար:

Տղան չէր զարնուած: Այն բոլոր գնդակները ի զուր արձակուեր էին այդ խորտուրդ զառիթափն ի վար՝ ուր հողի իւրաքանչիւր ցցունք պատնէշի մը պաշտպանութիւնը կ'ընծայէր: Բայց այն երկու ծիաւոր ժանտարմաները սուրացեր կտրեր էին ճամբան ուրկէ պզտիկը կրնար իր վայրէջքը շարունակել՝ կառուղիին հասնելու համար: Եւ հիմա, կը հրամայէին անոր, որ իջնէ ու անձնատուր ըլլայ:

Բայց տղան չէր շարժեր գտնուած տեղէն: Հրացանաձգութեան առթած սարսափը զինքը կեցած տեղին գամեր էր: Իր անշարժ, կարծես գետինը մխուած սրունքներուն վրայ՝ իրանն ու գլուխը անընդհատ կը դառնային մէյ մը այս, մէյ մը այն կողմ, տենդագին արագութեամբ մը: Աչուրները՝ գլխուն իւրաքանչիւր շարժումին հետ՝ անհանգիստ ակնարկներով շուրջբոլորը կը զննէին, կարծես փախուստի ճամբայ մը փնտռելու: Երբեմն՝ յանկարծական դող մը կը ցնցէր ամբողջ մարմինը, թերեւս այն պահերուն, երբ աչուրներուն նայուածքը իր շուտիկ հետագօտութեան ընթացքին փախուստի ճամբայ մը չտեսնելու՝ յուսահատ կ'ամփոփուէր ինք իր վրայ եւ կափարիչները կը գոցուէին դանդաղօրէն, ինչպէս նոր կանգ առած թռչուն մը կը գոցէ իր լայնաբաց թելերը:

Խեղճ պզտիկ: Կը փակէր աչուրները՝ չտեսնելու համար այն ժանտարմաները որոնք եկեր իր ազատութեան ճամբան կտրեր էին: Բայց աչուրները փակելէն վերջ կ'երեւայ երազանքի պահ մը կը սկսէր իրեն համար, եւ այդ տեսակ մը ներքնահայեցութիւնը անշուշտ աւելի սոսկալի բան մըն էր, իրեն ցոյց կու տար սարսափելի անցքերը այն ամբողջ մարտիրոսութեան որուն պիտի ենթարկուէր՝ անգամ մը անոնց ձեռքը անցնելէն վերջ, որ իսկոյն կը բանար աչուրները, խոշոր-խոշոր կը բանար, վայրկեան մը առաջ լոյսին վերադառնալու, այդ այլեւս մօտալուտ հեռանկարէն խուսափելու աճապարանքով մը:

Ու կը հեւար, կը հեւար իր արշաւասոյր վայրէջքին յոգնութենէն արդեօք, թէ վախէն:

Ժանտարմաները կը շարունակէին հրամայել, որ վար իջնէ, կ'ապահովցնէին, թէ բան մը չպիտի ընեն, բայց պզտիկը չէր վստահեր: Ո՛վ գիտէ ինչեր տեսած էր իր բոյնէն խլուելէն ի վեր, այն սպանդի անվերջանալի ճամբաներուն վրայ, որոնց մէջ՝ չարչարանքի ամենէն սոսկալի բաժինը պզտիկներուն վիճակեր էր:

Վերէն՝ մարդիկ կը քաջալերէին զինքը.

— Գնա՛, — կը պոռային, — իջի՛ր, չեն զարներ:

Իրօք կը վստահէին ժանտարմաներու խօսքին, թէ իրենց սեփական մորթին ապահովութիւնը կը փնտռէին այդպէս «յանցանքի» մէջ բռնուած մէկը «ուղղութեան» բերելու աշխատելով: Աւելի՝ ժանտարմաներուն աչքը մտնելու փորձ մըն էր իրենց ըրածը: Եւ թերեւս այդ խորհուրդը տուած ատենին բոլորն ալ վստահ էին,

թե պզտիկին պատիժը սարսափելի պիտի ըլլար: Այնքան այդ մորթի ապահովութեան մտահոգութիւնը վատ դարձուցեր էր մարդիկը:

Տղան սակայն կը յամառէր չիջնելու: Խեղճը կը զգար անշուշտ, թէ ինչ կը սպասէ իրեն եւ կը փորձէր կարելի եղածին չափ երկարաձգել անստուգութեան, վտանգի, բայց նաեւ ազատութեան այդ թոպէները:

Այն ատեն՝ ժանտարմաներէն մէկը ծին քշեց առաջ, դէպի սարը: Բայց բարձրունքը ցից էր: Անասունը, հազիւ քանի մը քայլ կրցաւ յառաջանալ ու կեցաւ ետեւի ոտքերուն վրայ՝ որոնց սմբակները գետինը մխուրդէին հողի ու քարերու կրկին հոսանք մը իջնեցնելով սարն ի վար: Ձիուն այդ աշտանակումը այնքան անակնկալ կերպով տեղի ունեցեր էր, որ ժանտարման քիչ մնաց վար իյնար: Հազիւ թէ անասունին բաշերուն կառչելով յաջողեցաւ պահել հաւասարակշռութիւնը:

Ձին խոնարհեցուց իրանը: Բայց ալ չկրցաւ կենալ այդ ցից դիրքին վրայ եւ նորէն հողի ու քարերու ահագին յորձանք մը գոյացնելով նահանջեց:

Պզտիկը աչքէ կորսնցուցեր էինք այդ տեսարանը դիտած ատեննիս: Երբ որ իրեն դարձանք՝ տեսանք, որ կծկուեր նստեր է գետնին մէկ ցցունքին ետին, ինք իր վրայ ծալուած, աջ թելը գօտիի մը պէս աչուրներուն շուրջը բոլորած, մօտեցող պատուհասին այն սարսափելի պատկերը չտեսնելու համար:

Ձիուն նահանջին հետ՝ գլուխը վերցուց, մէյ մը վար նայեցաւ, յետոյ մեր կողմը դառնալով՝ երկար ակնարկ մը ուղղեց սարին կողերուն շուրջբոլորը խոնուած բազմութեան: Ինչ խօսուն բան մը կար այդ ակնարկին մէջ աչքերը կը նայէին իրօք, թէ կը պոռային, կը պաղատէին:

Տարաբախտ տղայ: Օգնութիւն կը հայցէր:

Օգնութիւն... բայց բոլորս ալ կ'ուզէինք... այնքան սրտայոյզ բան մըն էր այն ահաւոր վտանգին առջեւ ճխլած այդ պտուղիկ յուսահատ դրութիւնը:

Եւ սակայն չեմ յիշեր աւելի սպառիչ չարչարանք մը քան այդպէս վտանգի մատնուած մէկու մը օգնութեան հասնելու անդիմադրելի ըղձանքով լեցուած ըլլալ եւ բան մը, բան մը չկարենալ ընելը...

Ինչ ատելութիւն կար նոյն պահուն մեր մէջ՝ այդ ժանտարմաներուն համար, երբ այդ խեղճ պզտիկը իր վախուն ահաւոր խորութենէն այն անբարբառ պաղատանքը կը հասցնէր մեզի՝ աչուրներուն այն խելայեղ ու խելայեղիչ նայուածքով:

Անզօր ատելություն, գերագոյնը տանջանքներուն...

Պիտի տեւէր տակաւին այս սոսկումի տեսարանը: Տղուն հետ՝ հիմա մենք ալ կը հեւայինք անհամբեր: Լմենք: Որովհետեւ այլեւս անտանելի դարձած էր այս տաժանքը:

Պ

Բայց արդէն՝ բարձունքին ստորոտը նոր անցքեր կը դառնային: Երրորդ ժանտարմա մըն ալ, առանց ձիւ, եկեր միացեր էր միւսներուն, չուանի հիւսք մը անցուցած թելին եւ անոնց հետ կը խորհրդակցէր: Կ'երեւայ որոշում մը տուին, որովհետեւ նորեկը, միւսներէն բաժնուելով, սկսաւ սարն ի վեր դէպի պզտիկը յառա-

ջանալ: Վերելքը դիւրին չէր: Ժանտարման տաժանքով կը բարձրանար, գրեթէ իւրաքանչիւր քայլի սահելով: Շատ հեղ կ'ընկրկէր քան կը յառաջանար: Եւ սակայն միշտ աւելի կը մօտենար այն հողի ցցունքին, որուն ետին պզտիկը կծկուեր կեցեր էր:

Տռամը պիտի վերջանար, թէ նոր պիտի սկսէր: Անստուգութեան մէջ էինք:

Ժանտարման կը մօտենար, եւ խեղճ տղան որ կը տեսնէր զայն, այլեւս աչուրները չէր անջատեր անկէ: Ակունները կը կափկափէին չարաշուք աղմուկով մը զոր աւելի կը զգայինք քան կը լսէինք եւ այնքան տենդով կը դողար, որ իր վախուն այդ քստմնելի սրսփուքը վարակիչ բան մը դարձեր էր: Մենք ալ վերը կը դողայինք:

Այլեւս երկար չտեւեց: Ժանտարման հասեր էր պզտիկին: Եւ խեղճ տղան նորէն աջ թելը իբր գօտի պլլեր էր աչուրներուն վրայ կը սեղմէր զայն դէմքին շուրջը, կը սեղմէր կրքով, մոլեգնութեամբ չտեսնելու, չտեսնելու, չտեսնելու համար: Ու կը պոռար՝... ինչ... որո՞ւ... ինք ալ անշուշտ չէր գիտեր...

Երբ ժանտարման իր մօտ հասաւ, տղան ոտքի ելաւ ընկրկելու համար, բայց շատ տեղ չունէր երթալիք: Հազիւ քանի մը քայլ առաւ եւ կոնակը կպաւ այն հողի ցցունքին, որուն ստորոտը կեցեր էր: Թելերը վար առած էր այլեւս իրանին երկու կողմերէն՝ կախուած էին կոտորած ճիւղերու պէս եւ ջղաձգական դող մը անընդհատ կը շարժէր զանոնք:

Ժանտարման գրեթէ երկու քայլ անդին կեցած, հետը բերած չուանին հիւսքը կը քակէր: Պիտի կապէր տղան: Բայց ինչ պէտք կապելու: Այդ պզտիկ, շատ պզտիկ մարմինը արդէն վախէն կապուէր էր: Ժանտարմային մէկ մատն իսկ այլեւս կը բաւէր զայն ուզած տեղը առաջնորդելու: Ուրեմն ինչո՞ւ այդ չուանը: Չէինք հասկնար:

Ու մինչդեռ ժանտարման կը շարունակէր չուանով զբաղիլ, տղուն իրանը տակաւ կը հակէր սրունքներուն վրայ: Քիչ մըն ալ եւ կարծես իր կախուած թելերը գետնին պիտի քսուէին, ու մարմինը բուրգի մը ձեւը պիտի առնէր: Չէր խօսեր, բայց շրթունքները միշտ կը կափկափէին անհիմանալի մրմունջով մը, զոր դարձեալ կը զգայինք քան կը լսէինք: Կ'աղօթէր, թէ կը պաղատէր:

Ինչ կը դողար նորէն: Բայց չէ՞ որ մէնք ալ միասին կը դողայինք: Այդ վտանգը մեզի չէր սպառնար, բայց վախը մեր մէջ ալ կը ծաւալէր, կը տարածուէր մեր էութեան նոյնիսկ ամենախոր արքերը ինչպէս կաղապարի մը բերանն ի վար թափուած ատրաշէկ հեղուկ մը, որ կը տարածուի մինչեւ անոր ամենէն մանուածապատ անցքերուն մէջ եւ զայն կը լեցնէ ամբողջովին:

Կը վախնայինք մանաւանդ անոր համար, որ տակաւին բան մըն ալ չէինք հասկնար տղուն մօտը գտնուող այդ ժանտարմային անոր միւս երկու ընկերներուն մտադրութենէն: Եւ անստուգութիւնն ալ վախ մըն է արդէն:

Բայց այլեւս երկար չպիտի տեւէր ատիկա: Մո՛ր, ցնցող կանչ մը լսեցինք:

— Մայրիկ... մայրիկ...

Առաջին աղաղակն էր, որ տղան կ'արձակէր:

Ժանտարման զինքը պառկեցուցեր էր, ծունկը փակցուցեր էր կուրծքին, եւ...
Բայց սոսկալի բան էր ստիկա...

Տղան կը տապալկէր իր պզտիկ տկար իրանին վրայ ահագին բանի մը պէս ծանրացող այն ծունկին տակ, կը գալարուէր՝ ոտուրներէն բռնուած թռչունի մը սարսափահար թեթափով ու կը պոռար, կը պոռար.

— Մայրիկ... մայրիկ...

Թերեւս տակաւին շատ բաներ ունէր ըսելիք, բայց չէր կրնար ուրիշ ղեւէ բառ արտաբերել:

— Մի՛ ըներ, մեղք է, չէր գիտեր, պոռացին մէկ քանի հոգի ժանտարմային:

Որովհետեւ անոր կոնակը կը քողարկէր տղուն իրանն ու դէմքը եւ ամէնքս ալ անանկ կը կարծէինք, թէ այդպէս ծածկ՝ զայն կը խեղդէ:

Եւ այդ չուանը՝ ապահովաբար տղուն դիակը վար քաշելու համար բերած պէտք է ըլլար իրեն հետ:

— Մի՛ ըներ... մի՛ ըներ... մեղք է,— պոռացին նորէն նոյն մարդիկը:

Սակայն կ'երեւայ այլեւս լմնցած էր ամէն բան, որովհետեւ տղուն ծայնը չէր լսուեր, ու ժանտարման ոտքի կ'ելլէր:

Մարդիկ դարձուցին իրենց աչուրները, վախնալով, որ շանթահարիչ պատկեր մը պիտի տեսնեն: Բայց հետաքրքրութիւնն այնքան անողորմ բան մըն է, որ չդիտելու այդ յամառութիւնը գրեթէ վայրկեանաբար խորտակուեցաւ իրենց մօտ: Գլուխները փութով այն կողմ դարձան եւ աչքերը սկսան նայիլ: Եւ առաջին ակնարկին իսկ՝ անպատում զարմանքի արտայայտութիւն մը լեցուց զանոնք:

Պզտիկը ողջ էր, միշտ պառկած գետնին վրայ ու գլուխը կէս մը բարձրացուցած՝ կը նայէր իր աջ ոտքին: Մարդոց աչքերը իր ակնարկին հետեւեցան: Այն ատեն միայն հասկցան, թէ ինչ ըրած էր ժանտարման՝ տղուն վրայ խոնարհած ատենը: Չուանը՝ մէկ ծայրէն բռնած՝ օղակ կը պլլէր իր ծախ թեւին շուրջը:

Ինչ պիտի ըներ: Ոչ ոք բան մը կը հասկնար տակաւին: Բայց ժանտարման գործը լրացուցեր էր: Երբ ամբողջ չուանը պլլեց, թեւին վրայէն հանեց կազմած շարք-շարք օղակը եւ քանի մը անգամ կողն ի վեր ճօճելէ ետք նետեց ձիաւոր ժանտարմաներէն ամենէն մօտաւորին, որ արդէն ատոր կը սպասէր կարծես: Չուանին օղակները՝ անջրպետին մէջ քակուելով, քակուելով ձեւացուցին երկար գիծ մը, որ պահ մը այդպէս առկախ թրթռալէ ետք ինկան գետին: Ծայրը հասեր էր մինչեւ սպասող ժանտարմային, որ իսկոյն վերցուց զայն եւ իր հեծած ձիուն վզին շուրջը պլլելով սկսավ կապել՝ հանգոյցները կարելի եղածին չափ ամուր դարձնելով յայտնի ճիգով մը:

Ե

Եւ յանկարծ, սարսափ աղաղակ մը թռաւ բարձունքին վրայ խոնուած բազմութենէն: Բոլորը մէկ պոռացեր էին, անանկ որ՝ կարծես մէկ հատիկ բերան մը արտաբերէր էր այդ ահաւոր աղաղակը: Ու տակաւին բան մը չէր եղած վարը: Բայց ամէն մարդ հասկցեր էր, թէ ինչ պիտի ըլլայ:

— Հեծեալ ժանտարման՝ չուանին ծայրը ձիուն վզին կապելէ վերջ՝ ցցուեր էր անասունին վրայ ու կը խթանէր զայն՝ խարազանը շաչեցնելով անոր քամակին երկայնքը: Անասունը՝ այդ անակնկալ խթանումէն ու խարազանի հարուածներէն խելայեղ՝ պահ մը վարանեցաւ, ապա սկսաւ արշաւել քառատրոփ: Առաջին մէկ քանի քայլերուն՝ չուանը, որ պտուտակի մը գալարումներով ինկած էր բարձունքն ի վար, սկսաւ շտկուիլ, ուղղաձիգ գիծ մը դարձաւ, եւ այդ գիծը եղերական արագութեամբ կ'երկարէր միշտ վեր, միշտ աւելի վեր, մինչեւ այն խեղճ պզտիկը, որ անոր միւս ծայրին կապուած էր ոտքէն: Մեզի անանկ կու գար, թէ վառօդի տակաւի մը յանգող բռնկած պատրոյգ մըն էր որուն երկայնքէն կայծերը դէպի տակաւը կը սուրային ցնորեցուցիչ արագութեամբ մը: Պահիկ մըն ալ, եւ ձիուն արշաւասոյր վազքին հետ՝ չուանին մնացած մէկ քանի վէտվետումներն ալ պիտի շտկուէին եւ անկէ ետք... այդ սուրացող ձին... անոր վզին կապուած չուանը... չուանին միւս ծայրին կապուած տղան... սարն ի վար...

Բայց արդէն կ'ըլլար այդ սոսկալի բանը: Հեւասպառ ծոեր էինք իրարու վրայ, կը նայէինք սարսափէն խոշորցած մեր խեղճ աչուրներով: Չուանը՝ ձիուն վիզէն մինչեւ այն տարաբախտ պզտիկին ոտքը՝ քանակով քաշուած ուղիղ գիծ մըն էր դարձեր: Կը նայէինք ձիուն... ոստում մըն ալ, եւ արդէն...

Տեսանք այդ ոստումը: Խթաններու նոր եւ աւելի ուժեղ մղումի մը վրայ, միանգամայն երկու կողերէն խոցատուած անասունը ըրաւ այդ վճռական ոստումը, յետոյ ուրիշ մըն ալ, ուրիշ մըն ալ...

Փլուզման աղմուկ մը, հողի՝ քարերու անկման ծայնը, որ կ'երկարաձգուէր ողբագին զանգիններով, մեզ ստիպեց որ տղուն դառնանք: Փոշիի ամպ մը, որ հետզհետէ կը ծաւալէր ու կ'անգայտանար եւ անոր գուլաներուն ճիշդ կեդրոնը պզտիկին մարմինը, որ յանկարծ խլուէր էր գետնէն ու կը սաւառնէր անջրպետին մէջ, զառիթափն ի վար, կորսնցուցած իր բնական ձեւերը, խառնափնթոր եւ այլեւս անճանաչ բանի մը պէս: Այն բարձրութենէն ուրկէ կը խլուէր, ինկաւ հողի ուրիշ ցցունքի մը վրայ, եղերական աղմուկով մը, յետոյ նորէն բարձրացաւ, նորէն ինկաւ ու զարնուեցաւ ուրիշ հողի ցցունքի մը, միեւնոյն սարսափելի աղմուկով, որ այլեւս չէր դադարէր կարծես, որովհետեւ իր արձագանգները մեր մէջն էին, մեր հոգիին ամենախոր ոլորտներուն մէջ, ու կը թնդային, կը թնդային... կը թնդան տակաւին հիմա ալ՝ երբ տարիներ անցած են ատկէ ի վեր... միշտ պիտի թնդան, պիտի թնդան...

Այն զահանդական արագութեան մէջ ուր տեղի կ'ունենար այս ահաւոր անցքը, մեզի անանկ եկաւ, որ տղուն մարմինը երրորդ անգամ մըն ալ կը բարձրանայ անջրպետին մէջ: Ասիկա տպաւորութիւն մըն էր զոր ունեցանք, բայց կ'երեւայ սխալէր էինք, որովհետեւ տղուն մարմինը հոն պէտք է ըլլար ուր ինկեր էր իր երկրորդ ոստումէն ետք, հողի ցցունքին առջեւ որուն զարնուէր էր ինկած ատենը: Գոնէ իր գլուխը որոշ կը տեսնէինք մանաւանդ ողբագին նայուածքն իր աչուրներուն որոնք մեզի կը նայէին անպատում արտայայտութեամբ մը,— միանգամայն ցափ, չարչարանքի, աղաչանքի, բայց մանաւանդ յանդիմանութեան արտայայտութեամբ մը...

Եւ սակայն... հակառակ անոր, որ այդ գլուխը եւ անոր վրայ այդ աչքերը կը տեսնէինք այնքան իրական կերպով մը, դարձեալ այն տպաւորութիւնը ունեցանք, որ տղուն մարմինը իրօք նոր ուստում մը ըրած է, նորէն կը սաւառնի անջրպետին մէջ: Եւ այս անգամ՝ այս տպաւորութիւնը նոյնքան իրական էր, որքան տղուն գլուխը տեսնելնիս: Կարծես կրկնեւեւոյթի մը առջեւն էինք եւ կարծես մէկի տեղ երկու մարմին կապուած էին այն չուանին, զոր ձին կը քաշէր իր արշալին հետ: Որովհետեւ որոշ կը տեսնէինք տղուն գլուխը՝ աչուրներուն այն սարսափելի նայուածքով, այն հողի ցցութիւն քով եւ որոշ կը տեսնէինք նաեւ անոր մարմինը, որ անկէ մօտաւորապէս տասը մէթր հեռուն՝ կը սաւառնէր անջրպետին մէջ, այն խառնիճադանճ ու ողբալի երեւոյթով:

Ապշահար՝ մէյ մը այն անշարժ գլխուն, մէյ մըն ալ այն մյուս սաւառնող մարմնին կը նայէինք փոխն ի փոխ: Աննկարագրելի շփոթութեան պահ մը եղաւ ասիկա: Բայց երկար չտեւեց: Եւ յանկարծ, սոսկումի խուլ աւաչ մը բարձրացաւ այդ տեղ խոնուած եւ այն զարհուրելի բանը— այն զարհուրելի բաները,— տեսնող բազմութեան մէջէն:

Ամէնքս ալ հասկցեր էինք այդ կրկնեւեւոյթին պատճառը: Իրարու վրայ խոնուած, գրեթէ կուշտ կուշտի, բարձունքին այդ եզերքին վրայ արձանացեր կեցեր էինք, միանգամայն յուզման, վախու, ընդվզումի, ատելութեան եւ կատաղութեան փոթորիկներու երկունքով մը յղացուած խմբանդրիի մը պէս, ու կը նայէինք անկուշտ հետաքրքրութեամբ մը, որ մեր աչուրներէն կը յորդէր: Թերեւս յավիտենականութիւն մը պիտի կրնայինք նայիլ այդպէս:

Բայց յանկարծ, այդ խմբանդրին սկսաւ քայքայուիլ: Խոշոր հոսանք մը ծայր տուած էր վերի կողմէն եւ մարդիկ իրար կը հրմշտկէին, իրարու վրայ կ'իյնային ոչխարներու պէս: Շփոթ ու թաւալուն աղմուկ մը որուն մէջ կ'որոշէինք խարազանի շաչիւններ եւ հրացանի բուններու ընդհարման խուլ ձայնը, մինչեւ մեզի կը հասնէր որոտման մը պէս: Հայիոյթիւններու, սպառնալիքներու, բայց մանաւանդ ցաւի ու սարսափի աղաղակներու կէտկիտուած գոռում գոչում մըն էր որ խուճապի մատնեց մարդիկը:

— Տրուեցէք, ետ, ետ,— կը պոռային բարձունքին վրայ մնացած ժանտարմաները:

Ու կը զարնէին, կը զարնէին, միանգամայն խարազանով, հրացանի բուններով եւ իրենց ահագին մոյկերով:

Եւ մարդիկ կ'ընկրկէին իրար ոտնոտելով, վայրկեան մը առաջ ինք գինքնին ապահովելու համար այդ հարուածներէն: Բայց այնքան անզուսպ բան մըն էր հետաքրքրութիւնը իրենց քով, որ այդ խուճապին մէջն անգամ աչքերնին միշտ յառած կը մնար այն սոսկալի բաներուն,— այն անշարժ գլխուն եւ այն սաւառնող մարմնին,— որոնք առեղծուածային կրկնեւեւոյթի մը պէս երեւցեր էին իրենց պահ մը առաջ եւ զորս հիմա կ'ըմբռնէին այլեւս:

Երկրորդ անկումին՝ տղուն գլուխը անջատուեր էր իրանէն ու մնացեր էր այն հողի ցցութիւն մօտ որուն զարնուէր էր ահաւոր ուժգնութեամբ, մինչդեռ գլխատու-

ած մարմինը, ձիուն արշալին հետ միջոց մը նորէն անջրպետին մէջ բարձրանալէ ու սաւառնելէ ետք, հիմա դարձեալ կ'իջնէր վար: Այլեւս որոշ կը տեսնէինք զայն, կը տեսնէինք մանաւանդ վիզը, ուրկէ գլուխը կարծես պրկելով, պրկելով անջատեր էին եւ որուն ահռելի պատռուածքին բերանը սետրակ թանձր արիւն մը կը խաղար տակաւին, սմբելու վրայ եղող ջրվէժի մը տկար ու ջղաձգական կայլակումներով:

Պահ մը վերջ, նորէն ինկաւ վար, զարնուեցաւ ուրիշ հողի ցցութիւն մը: Լսեցինք նոյն եղերական աղմուկը, որ սոսկումի նոր սարսուռներ տուաւ մեր մարմնին, բայց ալ նայելու ատեն չունէինք: Ամբոխին մղումը անդիմադրելի բան մըն էր դարձեր: Հազիւ վերջին ակնարկ մը կրցանք նետել այն դժբախտ պզտիկին գլխուն, որ միշտ անշարժ կը նայէր ինկած տեղէն, կը նայէր այն խոշոր աչուրներուն մէջ պաղած նայուածքով:

Եւ անոնց մէջ միշտ նոյն անպատում արտայայտութիւնը կը շողար նորէն, միանգամայն ցաւի, չարչարանքի, աղաչանքի, բայց մանաւանդ յանդիմանութեան, յանդիմանութեան, յանդիմանութեան արտայայտութիւնը:

— Ետ, ետ, ցրուեցէք,— կը պոռային ժանտարմաները:

Ու կ'ընկրկէինք բոլորս ալ, թերեւս ոչ այնքան իրենց հայիոյթիւններուն ու հարուածներուն երկիւղէն, որքան այն պզտիկ նահատակին աչուրներուն մէջ փայլատակող յանդիմանութեան զարհուրելի արտայայտութենէն խթանուած:

Գրեթէ շնչասպառ հասանք վրաններուն քով:

.....

Մայրը՝ միշտ այն վրանին մօտն էր, ուր գինքը կեցուցեր էին պահ մը առաջ, շրջապատուած կիներով նոյն խումբէն՝ որոնց ուրիշներ ալ միացեր էին:

Յաւաւար կինը տակաւին չէր գիտեր, թէ ինչ բախտ վիճակուած է տղուն: Բայց իր մօր սիրտը կը նախազգար արդէն այն սոսկալի տռամը, որուն պիտի յանգէր զաւակին փախուստի փորձը:

Այլեւս չէր կրնար խօսիլ: Յուզումը եւ այն երկարատեւ մաքառումը, որով ի գուր փորձեր էր ճողոպրիլ գինքը զսպելու աշխատող կիներուն կաշկանդումէն, սպառեր էին գինքը: Կորովը՝ միջոց մը այնքան զօրեղ իր մէջ, շուտով հանգեր էր, ինչպէս տաշեղներու կրակ մը: Իր գունատ շրթունքները կը դողային ու կզակը անընդհատ կ'երերար պարապին մէջ, զահանդական կափկափումով մը:

Անշուշտ բան մը ըսել կ'ուզէր: Ու կ'երեւայ գինքը շրջապատող կիները կը հասկնային, թէ ինչ կ'ըսեն այդ դողահար շրթունքները, որ կը շարունակէին ապահովցնել խեղճ կինը:

— Չէ, հոգ մի՛ ըներ, բան չկայ...

24

ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

Օրինակներ 20-րդ դարի ցեղասպանություններից
և

մարդկային իրավունքների մեծածավալ խախտումներից

- 1904 թ. — Հերերո ցեղը Հարավային Աֆրիկայում
 1915–22 թթ. — Հայոց ցեղասպանություն
 1919 թ. — Հրեաների ջարդերը Ուկրաինայում
 1932–33 թթ. — Ուկրաինացիների արհեստական սովը Խորհրդային Միության մեջ
 1936–39 թթ. — Խորհրդային Միության հակաստալինյան տարրի մաքրագործումը իբրև ժողովրդի թշնամիներ
 1941–45 թթ. — Հրեական Ողջակիզում
 1950–59 թթ. — Բուլղոստները Տիբեթում
 1965–72 թթ. — Հուբու ցեղը Բուրունդիում
 1966 թ. — Իբոները Նիգերիայում
 1972–79 թթ. — Աչե հնդիկները Փարագուեյում
 1975–79 թթ. — Կամբոջայում Կարմիր քմերների կազմակերպած ցեղասպանությունը
 1980-ական թվականներից — Բահայիները Իրանում
 1980–90-ական թվականներին — Հայերը՝ Ադրբեջանում
 1980-ական թվականներից — Սոմալիում, քրդերը Իրաքում և Թուրքիայում
 1980–90-ական թվականներին — Արևելեան Թիմոր
 1994 թ. — Թուրքիները՝ Ռուանդայում
 1998–1999 թթ. — Կոսովո
 2003 թվականից — Դարֆուրում և այսպես 21-րդ դարում ...

Հատուկ թույլտվությամբ օգտագործված հրատարակություններ,
որոնց համար հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը.

- Հյուսիսային Ամերիկայի Արևմտյան թեմի ազգային առաջնորդարանի հրատարակած հայոց լեզվի և Հայ դատի դասագրքերից՝ նյութեր:
- Հյուսիսային Ամերիկայի Արևմտյան թեմի ազգային վարժարանների խնամակալ մարմնի հրատարակած «Հայոց ցեղասպանութեան դասաւանդում հայկական վարժարաններուն մէջ» (2006 թ.), որը հիմք է ծառայել բարելավված և ընդլայնված էլեկտրոնային տարբերակի համար:
- «Փյունիկ» (Մանմար) հրատ. «7 Խրատական հեքիաթ» (1993):
- «Արևիկ» հրատ. «Ոսկու կարաս» (1995), նկարազարդում՝ Աիդա Բոյաջյանի:
- «Ամրոց» հրատ. «Ազնիվ տղան», հեղ.՝ Հարություն Հովնաթան, նկարիչ՝ Սուրեն Ներսիսյան:
- «Յեղափոխական ալպոմ», հատոր Ա. և Բ.:
- Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի կայքէջ:
- Centering Corporation (Omaha, NE) Grandfather Hurant Lives Forever by

Susanna Pitzer (2001), by special permission from the author, Centering Corporation, www.centering.org, 1-866-218-0101. Original copyright of English Edition 2001, Centering Corporation.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ. Խոսք ուսուցիչներին.....	5
ԲԱՅԱՏՐԱԳԻՐ.....	7

ՄԱՍ 1

ԲԱԺԻՆ 1. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԱՌԱՋԻՆ ԵՎ ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ.....	9
1. ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՐԱՏԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔ.....	9
2. ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ.....	14
3. ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹՅՈՒՆ (ընկերասիրություն) ԵՎ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ՀԱՐԳԱՆՔ.....	17
4. ԵՂԵՈՆ.....	23
ԲԱԺԻՆ 2. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԵՐՐՈՐԴԻՑ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ.....	28
5. ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.....	28
6. ԳԹԱՍՐՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	33
7. ԱԶՆՎՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԴԱՐԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆ.....	38
8. ԿՐՈՐՈՒՄՏ ԵՎ ՔԱՋՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՊԱՏՃԱՌԱԾ ՑԱՎԸ ԴԻՄԱԳՐԱՎԵԼՈՒ.....	44
9. ՄԵԾ ԵՂԵՈՆ (երրորդ դասարանի համար).....	51
10. ՄԵԾ ԵՂԵՈՆ (չորրորդ դասարանի համար).....	61
11. ՄԵԾ ԵՂԵՈՆ (հինգերորդ դասարանի համար).....	67

ՄԱՍ 2

ՆԱԽԱԲԱՆ. Խոսք՝ ուսուցիչներին.....	87
ԲԱԺԻՆ 1. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ.....	88
12. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆ ՀՈՒՅՍՈՎ ՊԱՅՔԱՐԻ Է ԴԻՄՈՒՄ.....	90
13. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ.....	93
14. ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ՝ «ՀԱՋՐԵՆ».....	98
ԲԱԺԻՆ 2. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ.....	102
15. ԻՆՉՊԵՍ ԳՈՐԾԱԴՐՎԵՑ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	105
16. ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒՎՆԵՐ.....	108
17. ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ՝ «ՍԱՐՍԱՓԻ ԳԻՇԵՐ».....	120
ԲԱԺԻՆ 3. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ.....	124
18. ԱՆՊԱՏԻԺ ՄՆԱՑԱԾ ՈՃՐԱԳՈՐԾՆԵՐԻ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ.....	125

19. ԹՈՒՐՔԵՐՆ ՈՒՐԱՆՈՒՄ ԵՆ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	127
20. ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ՝ «ՑԵՂԻՆ ՋԱՅՆԸ» ԵՎ «ՀԱՅՐԵՆԻ ՏՈՒՆ».....	134
ԲԱԺԻՆ 4. ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ Է ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ.....	138
21. ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	139
22. ՀԱՅԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԸ ՄԻԱՎՈՐՎԱԾ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ.....	140
23. ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ՝ «ՀԱՅՈՑ ՋԱՆԳԱԿՆԵՐԸ» ԵՎ «ԲԱՆ ԶԿԱ».....	146
ԸՆԹԵՐՑՈՒՄ՝ «ԲԱՆ ԶԿԱ».....	150
24. ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ.....	160
Հատուկ թույլտվությամբ օգտագործված հրատարակություններ, որոնց համար հայտնում ենք մեր շնորհակալությունները.....	161

-3400-

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՒՄԸ

պատմվածքների, հեքիաթների, զրույցների,
բանաստեղծությունների,
փաստական նյութերի միջոցով

Ուսումնաստանողակ ձեռնարկ
հասարակագիտական բնագավառի առարկաների
ուսուցիչների, դասղեկների և կազմակերպիչների համար

Հրատարակչության տնօրեն՝	ԷՄԻՆ ՄԿՐՏՉՅԱՆ
Հրատարակչության գեղ. խմբագիր՝	ԱՐԱ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ
Շապիկի և միջուկի ձևավորումը՝	ԳՈՀԱՐ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻ
Սրբագրիչ՝	ՍԵՐԺ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

Տպագրությունը՝ օֆսեթ
Չափսը՝ 70×100 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Ծավալը՝ 10,25 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝ 1400

ՀԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, Էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0884763

11
9663

Գրքում դասերի ձևով ներկայացված է Օսմանյան
կայսրությունում տեղի ունեցած Հայոց ցեղասպանու-
թյունը՝ համապատասխանեցված դասածրագրերին՝
ըստ թեմաների և դասանյութերի:

Նախատեսված է 1-9-րդ դասարանների համար:
Օգտակար կարող է լինել ինչպես դասվարների, դաս-
ղեկների, կազմակերպիչների, այնպես էլ պատմության,
հասարակագիտության, հայոց լեզվի և գրականության
ուսուցիչների համար:

Վաճառքի ենթակա չէ:

ԶԱՆԳԱԿ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

www.zangak.am
www.book.am